

**DRUGI VATIKANSKI SABOR,
PASTORALNA KONSTITUCIJA(1)
»GAUDIUM ET SPES«
(RADOST I NADA)
O CRKVI U SUVREMENOM SVIJETU
(7. 12. 1965.)**

PREDGOVOR

Unutrašnja povezanost Crkve s čitavim svijetom

1. Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika, te nema ničega uistinu ljudskoga a da ne bi našlo odjeka u njihovu srcu. Kršćansku zajednicu naime sačinjavaju ljudi, koje u Kristu sjedinjene vodi Duh Sveti na njihovu hođu prema Očevu Kraljevstvu. Oni su primili poruku spasenja da je iznesu pred svakoga. Zato zajednica kršćana doživljava sebe doista usko povezanom s ljudskim rodom i s njegovom poviješću.

Kome se obraća Sabor

2. Stoga Drugi vatikanski sabor, pošto je dublje istražio misterij Crkve, upravlja sada svoju riječ ne više samim sinovima Crkve i svima koji zazivaju Kristovo ime nego bez oklijevanja svim ljudima sa željom da svima izloži kako shvaća prisutnost i djelovanje Crkve u suvremenom svijetu. Koncil ima dakle pred očima svijet ljudi, to jest cjelokupnu ljudsku obitelj sa sveukupnom stvarnošću u kojoj živi; svijet kao pozornicu povijesti čovječanstva, obilježen njegovim pothvatima, njegovim porazima i pobjedama. Kršćani vjeruju da je taj svijet, ljubavlju Stvoriteljevom sazdan i uzdržavan, doduše dospio u ropstvo grijeha, no da ga je raspeti i uskrsli Krist, slomivši moć Zloga, oslobodio da se prema Božjem planu preobrazi i tako dođe do svoje potpunosti.

U službi čovjeka

3. U naše se dane čovječanstvo, zadivljeno nad svojim vlastitim iznašašćima i nad svojom vlastitom moći, ipak često tjeskobno pita o sadašnjem razvitku svijeta, o položaju i ulozi čovjeka u svemiru, o smislu svojih individualnih i kolektivnih napora te, napokon, o posljednjoj svrsi stvari i ljudi. Stoga Sabor, svjedok i tumač vjere svega Božjega naroda što ga je Krist okupio, ne može rječitije dokazati njegovu povezanost, poštivanje i ljubav prema cijeloj ljudskoj obitelji kojoj pripada nego da s njom započne razgovor o tim različitim problemima, donoseći svjetlo iz Evanđelja i pružajući ljudskom rodu one spasonosne sile koje sama Crkva, vođena Duhom Svetim, prima od svog Utemeljitelja. Radi se o tome da se spasi ljudska osoba i da se bolje izgradi ljudsko društvo. Čovjek, dakle, kao nešto jedno i cijelo, s tijelom i dušom, srcem i savješću, razumom i voljom, bit će središte svega našeg izlaganja. Zato Sveti Sabor, priznavajući visoki čovjekov poziv i tvrdeći da je u čovjeka

usađena neka božanska klica, pruža čovječanstvu iskrenu suradnju Crkve da se ostvari ono bratstvo svijetu koje odgovara čovjekovu pozivu. Crkvu pri tome ne vodi nikakva zemaljska ambicija, ona želi samo jedno: nastavljati pod vodstvom Duha Tješitelja djelo samoga Krista koji je došao na svijet da posvjedoči istinu (usp. Iv 18, 37), da spasi, a ne da sudi; da služi, a ne da mu drugi služe.²

UVODNE KONSTATACIJE

POLOŽAJ ČOVJEKA U SUVREMENOM SVIJETU

Nada i tjeskoba

4. Da bi Crkva mogla izvršavati tu zadaću, dužnost joj je da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja. Tako će onda moći, na način kako odgovara svakom naraštaju, odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života i o njihovu međusobnom odnosu. Treba, dakle, upoznati i shvatiti svijet u kojem živimo, njegova očekivanja, težnje i često dramatičan značaj. Neke važnije značajke današnjega svijeta mogu se ocrtati ovako. Danas čovječanstvo proživljava novo razdoblje svoje povijesti, u kojem se duboke i brze promjene postepeno proširuju na cijeli svijet. One su proizašle iz čovjekove inteligencije i stvaralaštva, povratno djeluju na samog čovjeka, na njegove individualne i kolektivne sudove i želje, na njegov način mišljenja i djelovanja što se tiče stvari i ljudi. Zato već možemo govoriti o pravom društvenom i kulturnom preobražaju koji zadire također u vjerski život. Kao što se to događa u svakoj krizi rasta, taj preobražaj donosi sa sobom i ne male poteškoće. Zato, dok čovjek svoju moć toliko proširuje, ipak je uvijek ne uspijeva staviti sebi u službu. Trudeći se da dublje prodre u najtanje zakutke svoje duše, često postaje sve nesigurniji sam sebi. Stopu po stopu jasnije otkriva zakone društvenog života, ali je neodlučan kojim bi ga smjerom upravio. Nikada čovječanstvo nije raspolagalo tolikim bogatstvom, mogućnostima i ekonomskom moći, pa ipak još ogromni dio pučanstva u svijetu trpi glad i oskudicu kao i potpuni analfabetizam golemog postotka ljudi. Nikada ljudi nisu imali tako izoštreni smisao za slobodu kao danas, dok u isto vrijeme nastaju novi oblici društvenog i psihičkog ropstva. Svijet tako živo osjeća svoje jedinstvo i uzajamnu ovisnost pojedinaca u nužnoj solidarnosti, a ipak je zbog sila koje se međusobno bore teško rastrgan; još traju oštri politički, društveni, ekonomski, rasni i ideološki razdori a stalno prijete opasnost posvemašnjeg sverazornog rata. Istina, raste izmjena misli, no same riječi kojima se izriču vrlo važni pojmovi u različitim ideologijama poprimaju vrlo različito

značenje. Napokon, marljivo se nastoji ostvariti savršeniji vremeniti poredak a da se ne postizava jednako duhovni napredak. U tako zamršenoj situaciji mnogi naši suvremenici nisu u stanju pravo raspoznati vječne vrijednosti niti su ih sposobni valjano uskladiti s novim. Otuda ih spopada nemir i oni se trzaju između nade i tjeskobe kad se pitaju o sadašnjem toku događaja. Taj tok ljude izaziva, štoviše sili ih da traže odgovor.

Duboke promjene u svijetu

5. Današnji nemir i promjene životnih prilika povezane su sa dubljim preobražajem, tako da u obrazovanju sve veću važnost zadobivaju matematičke i prirodoslovne i antropološke znanosti a na praktičnom području tehnika koja iz tih znanosti proistječe. Taj mentalitet pozitivnih znanosti oblikuje kulturu i način mišljenja drugačije nego u prošlosti. Tehnika se tako razvila da preobražava lice zemlje te već nastoji zagospodariti i svemirskim prostorima. Čovječji um širi svoju vlast u neku ruku i nad vremenom: nad prošlošću pomoću povijesne znanosti a nad budućnošću prognoziranjem i planiranjem. Napredak bioloških, psiholoških i društvenih znanosti omogućava čovjeku ne samo bolju spoznaju samoga sebe nego mu također pomaže da primjenom tehničkih metoda izravno utječe na društveni život. Čovječanstvo sve više misli kako da predvidi i sređuje svoj demografski prirast. Sama se povijest tako ubrzano razvija da je pojedinci jedva mogu slijediti. Sudbina ljudske zajednice postaje jedna, pa se više i ne dijeli na različite povijesti. Tako čovječanstvo sa statičkoga shvaćanja poretka stvarnosti prelazi na dinamično i evolutivno, a odatle nastaje nova neizreciva kompleksnost problema, koja zahtijeva nove analize i nove sinteze.

Društvene promjene

6. Time tradicionalne mjesne zajednice – kao što su patrijarhalne obitelji, klanovi, plemena, sela, razne skupine i društvene povezanosti – danomice proživljavaju sve dublje promjene. Postepeno se širi tip industrijskog društva, koji neke narode vodi u ekonomsko blagostanje i posve preobražava stoljećima ustaljena poimanja i oblike društvenoga života. Usporedo raste urbanizacija: bilo rastom gradova i gradskog stanovništva bilo prodiranjem gradskog načina života među seosko stanovništva. Nova i sve prikladnija sredstva društvenog saobraćaja omogućuju lakšu informaciju o događajima te brzo širenje ideja i nazora, što sve izaziva lančane reakcije. Ne smije se podcijeniti ni činjenica da se ljudi pod pritiskom raznih uzroka sele i tako mijenjaju način života. Tako se bez prestanka množe vezanosti čovjeka s njegovim bližnjima, i ta »socijalizacija« rada nove vezanosti a da to ipak uvijek ne

unapređuje odgovarajuće sazrijevanje osobe niti uvijek promiče doista osobne odnose («personalizacija»). Takav razvoj, dakako, jasnije dolazi do izražaja među narodima koji već uživaju blagodati ekonomskog i tehničkog napretka, ali zahvaća i narode u razvoju koji žele i u svojim zemljama postići blagodati industrijalizacije i urbanizacije. Ti narodi, napose oni s drevnijim predajama, osjećaju potrebu za zrelijom i osobnijom upotrebom slobode.

Psihološke, moralne i vjerske promjene

7. Promjena mentaliteta i struktura često dovodi u pitanje tradicionalne vrijednosti, napose među mladima, koji su često nestrpljivi, dapače se zbog nezadovoljstva i bune, pa svjesni svoje važnosti u društvenom životu žele što skorije u njemu vršiti svoju ulogu. Zbog toga roditelji i odgojitelji pri vršenju svojih dužnosti nerijetko nailaze na sve veće poteškoće. Pa i baštinjene ustanove, zakoni, način mišljenja i osjećanja ne mogu se uvijek, čini se, zgodno uskladiti sa sadašnjim prilikama pa odatle nastaju teške smetnje u ponašanju i u samim njegovim normama. Nove prilike, napokon, utječu i na vjerski život. S jedne ga strane izoštriji kritički duh čisti od magičnog shvaćanja svijeta i od preostatka praznovjerja te zahtijeva više osobno i djelotvornije prijanjanje uz vjeru, tako da mnogi dolaze do življeg iskustva Boga. S druge pak strane sve šire mase praktički napuštaju religiozni život. Drukčije nego u prijašnjim vremenima nijekanje Boga ili religije i potpuna indiferentnost prema njima nisu više ništa neobično niti stvar pojedinca; danas se takav stav rado prikazuje kao zahtjev znanstvenog napretka ili nekog novog humanizma. Sve se to u mnogim zemljama ne izriče samo filozofskim teorijama nego je veoma naširoko zahvatilo književnost, umjetnost, tumačenje humanističkih znanosti i povijesti, dapače i državno zakonodavstvo, pa to mnoge zbunjuje.

Neuravnoteženosti modernog svijeta

8. Tako nagle promjene, koje se često neposredno odvijaju, dapače i sama jasnija svijest o tom neskladu u svijetu, rađaju ili povećavaju proturječja i neuravnoteženosti. I u samom se pojedincu češće rađa nesklad između suvremenog praktičnog intelekta i teoretskog mišljenja, koje ne uspijeva svladati množinu svojih spoznaja niti ih prikladno srediti u sinteze. Jednako se javlja nesklad između brige za praktičnom uspješnošću i zahtjeva moralne savjesti, a vrlo često i između kolektivnih uvjeta života i preduvjeta za osobnu misao, štoviše i za kontemplaciju. Konačno, nastaje nesklad između specijaliziranosti čovjekove djelatnosti i jednog sveobuhvatnog pogleda na svijet. U obitelji napetosti niču ili

pod pritiskom demografskih, ekonomskih i socijalnih prilika, ili zbog sukoba između starih i novih generacija ili iz novih društvenih odnosa između muškarca i žene. Velika trvenja nastaju također između rasa, štoviše između različitih slojeva u društvu, između naroda u izobilju i onih koji su slabi i trpe oskudicu; konačno, između međunarodnih ustanova koje su nastale iz težnji naroda za mirom i propagandne nametljivosti vlastite ideologije ili kolektivnih egoizama unutar nacija i drugih grupa. Odatle uzajamno nepovjerenje i neprijateljstva, sukobi i iskušenja, kojima je čovjek u isto vrijeme i uzrok i žrtva.

Sve općenitije težnje čovječanstva

9. Međutim raste uvjerenje da čovječanstvo ne samo može i mora sve više učvršćivati svoje gospodarstvo nad stvorenim svijetom nego da povrh toga mora uspostaviti takav politički, socijalni i ekonomski poredak da sve bolje služi čovjeka i pomogne pojedincima i grupama da afirmiraju i razvijaju sebi svojstveno dostojanstvo. Zato mnogi odlučno zahtijevaju dobra kojih se, zbog nepravde ili nejednakosti raspodjele, po svom najdubljem uvjerenju osjećaju lišenima. Narodi u razvoju kao i oni koji su tek nedavno postali nezavisni, žele da sudjeluju u blagodatima suvremene civilizacije ne samo na političkom nego i na ekonomskom polju i da slobodno vrše svoju ulogu u svijetu, a ipak iz dana u dan raste razmak a veoma često ujedno i zavisnost, pa i ekonomska, od drugih naroda koji su bogatiji i koji se brže razvijaju. Narodi koje pritište glad zovu na račun bogatije narode. Žene zahtijevaju pravnu i činjeničnu ravnopravnost s muškarcima tamo gdje je još nisu postigle. Radnici i seljaci hoće ne samo da zarađuju ono što im je nužno za život nego žele da u radu razvijaju svoje osobne vrijednosti, dapače da uzmu svoj udio u upravljanju ekonomskim, društvenim, političkim i kulturnim životom. Po prvi put u povijesti čovječanstva sad su svi narodi uvjereni da se blagodati civilizacije mogu i moraju protegnuti stvarno na sve. A pod svim se tim zahtjevima krije dublja i općenitija težnja: pojedinci i skupine žedaju za punim i slobodnim životom dostojnim čovjeka te stavljajući sebi u službu sve što im današnji svijet može tako obilno pružiti. Osim toga narodi se sve više trude oko ostvarenja neke sveopće zajednice. Tako nam se današnji svijet pokazuje u isto vrijeme snažnim i slabim, sposobnim da čini najbolja i najgora djela, a pred njim se otvara put slobode ili ropstva, napretka ili nazatka, bratstva ili mržnje. Osim toga čovjek postaje svjestan da o njemu ovisi hoće li na dobro upraviti sile koje je sam pokrenuo i koje ga mogu ili satrti ili mu služiti. Zato sam sebi postavlja pitanje.

Dublja pitanja čovječanstva

10. Neuravnoteženosti od kojih trpi suvremeni svijet u stvari su povezane s onom osnovnom neuravnoteženošću kojoj su korijeni u čovjekovu srcu. Naime u samom se čovjeku sukobljavaju mnogi elementi. S jedne strane kao stvorenje iskustveno doživljava svoju višestruku ograničenost, a s druge se osjeća neograničenim u svojim željama i pozvanim na viši život. I dok ga privlače mnoge stvari, neprestano je prisiljen među njima birati i nekih se odricati. Štoviše, kako je slab i grešnik, nerijetko čini ono što neće, a što bi htio, ne čini.³ Prema tome, čovjeka muči podijeljenost u njemu samom, a odatle se rađaju tako brojni i toliki razlozi također u društvu. Mnoge, dakako, život u praktičnom materijalizmu odvraća da ne vide jasno dramatičnost toga stanja, a mnoge barem bijeda sprečava da o tom stanju razmišljaju. Mnogi misle da će naći smirenje u kojem od raznolikih tumačenja svijeta koja se iznose. Neki od samog ljudskog napora očekuju istinsko i potpuno oslobođenje čovječanstva te su uvjereni da će buduće čovjekovo kraljevanje na zemlji ispuniti sve želje njegova srca. Ima i takvih koji, zdvajajući nad time da život nema smisla, hvale smionost onih koji se, držeći da ljudska egzistencija po samoj sebi i nema nikakva značenja, trude da joj sve značenje dadu iz svog vlastitog genija. Uza sve to pred suvremenim razvojem svijeta danomice su sve brojniji oni koji ili sami postavljaju ili s novom oštrinom osjećaju najtemeljitija pitanja: što je čovjek? Koji je smisao patnje, zla, smrti, što i nadalje traje premda je ostvaren ovolik napredak? Čemu te pobjede koje su postignute uz tako visoku cijenu? Što čovjek može društvu dati a što može od njega očekivati? Što će biti poslije ovoga zemaljskog života? A Crkva vjeruje da Krist, koji je za sve umro i uskrsnuo,⁴ po svojem Duhu pruža čovjeku svjetlo i snagu da može odgovoriti svom vrhovnom pozivu. Nema pod nebom drugog imena danog ljudima po kojem oni treba da se spase.⁵ Ona vjeruje također da se u njezinu Gospodinu i Učitelju nalazi ključ, središte i cilj sve ljudske povijesti. Osim toga, Crkva tvrdi da se na dnu svih promjena nalazi mnogo toga što je nepromjenljivo i što ima svoj najdublji temelj u Kristu, koji je isti jučer i danas i uvijek.⁶ Koncil, dakle, želi govoriti svima u svjetlu Krista, slike Boga nevidljivoga, Prvorodjenca svakog stvorenja,⁷ da osvijetli misterij čovjeka i da surađuje u iznalaženju rješenja za goruća pitanja našeg vremena.

PRVI DIO

CRKVA I ČOVJEKOV POZIV

Odgovoriti poticajima Duha

11. Božji narod, pokretan vjerom kojom vjeruje da ga vodi Duh Gospodnji koji ispunja svijet, trudi se da u događajima, potrebama i željama koje dijeli s ostalim ljudima našeg vremena razabere koji su u tome istinski znakovi Božje prisutnosti i Božjih nakana. Vjera, uistinu, sve stvari rasvjetljuje novim svjetlom i očituje nam Božje nakane o cjelovitom čovjekovu pozivu te tako usmjerava duh prema zaista humanim rješenjima. Sabor u prvom redu želi u tom svjetlu prosuditi i s njihovim božanskim izvorom povezati one vrijednosti koje su danas najviše u cijeni. Te su naime vrijednosti, ukoliko su plod čovjekova talenta što mu ga je Bog dao, veoma dobre; no, zbog pokvarenosti čovječjeg srca, nerijetko bivaju skrenute s dužnog smjera te zato trebaju pročišćenja. Što Crkva misli o čovjeku? Što bi trebalo preporučiti za izgradnju suvremenog društva? Koje je konačno značenje ljudske djelatnosti u svemiru? Ta pitanja traže odgovor. Po tome će se još jasnije očitovati da Božji narod i čovječanstvo, u koje je taj narod uključen, uzajamno služe jedan drugome; tako se poslanje Crkve ukazuje kao religiozno te tim samim duboko ljudsko.

I. GLAVA DOSTOJANSTVO LJUDSKE OSOBE

Čovjek na sliku Božju

12. Po gotovo istom uvjerenju vjernika i nevjernika sve na zemlji treba biti uređeno prema čovjeku kao svom središtu i vrhuncu. No što je čovjek? On je o sebi izrekao i izriče mnoga mišljenja, različita, pa i suprotna, u kojima se često ili toliko uzvisuje da sebe smatra apsolutnim mjerilom ili se snizuje do očaja, odakle je tjeskoban i smeten. Te tegobe Crkva proćućuje do dna. Poučena božanskom objavom, može na njih dati svoj odgovor kojim bi se ocrtao pravi položaj čovjeka, da bi se obrazložile njegove slabosti i da bi se ujedno moglo priznati pravo njegovo dostojanstvo i poziv. Sveto pismo, naime, uči da je čovjek stvoren »na sliku Božju«, sposoban da spozna i ljubi svoga Stvoritelja, da je od njega postavljen za gospodara nad svim zemaljskim stvorenjima,⁸ da njima upravlja i njima se služi slaveći Boga.⁹ »Što je čovjek, da ga se spominješ? Ili sin čovječji da se za nj brineš? Učinio si ga malo manjim od anđela, okrunio si ga slavom i čašću, dao si mu gospodstvo nad djelima svojih ruku. Sve si mu stavio pod noge« (Ps 8,5-7). No Bog nije stvorio čovjeka sama: od početka »muško i žensko stvori ih« (Post 1, 27). Njihovo združenje tvori prvi oblik zajednice osoba. Čovjek je naime po svojoj najdubljoj naravi društveno biće i bez odnosa s drugima ne može ni živjeti ni razviti svoje sposobnosti. Stoga Bog, kako opet čitamo u Svetom pismu, vidje »sve što je stvorio i bijaše veoma dobro« (Post 1, 31).

Grieh

13. Čovjek, utemeljen od Boga u pravednosti, no pod utjecajem Zloga, već je na početku povijesti zloupotrebljavao svoju slobodu dižući se protiv Boga i želeći da svoj cilj postigne izvan Boga. Iako su upoznali Boga, nisu mu iskazali zahvalnost kao Bogu... nego je potamnijelo njihovo nerazumno srce i klanjali su se i iskazivali štovanje stvorenju mjesto Stvoritelju.¹⁰ To što doznajemo po božanskoj objavi slaže se i sa samim iskustvom. Ako, naime, čovjek pregleda u svoje srce, nalazi da je sklon na zlo i uronjen u tolike jade, koji ne mogu potjecati od njegova dobrog Stvoritelja. Ne htijući često priznati Boga kao svoje počelo, čovjek je poremetio i dužno usmjerenje prema svom posljednjem cilju i ujedno sav sklad sa samim sobom, s drugim ljudima i svim stvorenjima. Tako je čovjek u samom sebi podijeljen. Zbog toga sav život ljudi, i pojedinaca i skupina, pruža sliku borbe, i to dramatične, između dobra i zla, između svjetla i tame. Štoviše, čovjek otkriva da je nesposoban da sam od sebe uspješno suzbija nasrtaje zla, tako se svatko osjeća kao okovan verigama. No sam je Gospodin došao da oslobodi čovjeka i da ga ojača, obnavljajući ga iznutra i izbacujući napolje »kneza ovoga svijeta« (usp. Iv 12,31) koji ga je držao u ropstvu grijeha.¹¹ A grijeh umanjuje samog čovjeka sprečavajući ga da postigne svoju puninu. U svjetlu te objave nalazi svoj konačan razlog i uzvišeni poziv i duboka bijeda što je ljudi doživljavaju.

O strukturi čovjeka

14. Čovjek, tijelom i dušom jedan, jest po samoj svojoj tjelesnosti zbir elemenata materijalnog svijeta, tako da po čovjeku dosižu svoj vrhunac i podižu glas da slobodno slave Stvoritelja.¹² Stoga čovjeku nije dopušteno da prezire tjelesni život. Naprotiv, on svoje tijelo mora smatrati dobrim i vrijednim časti kao od Boga stvoreno i određeno da uskrsne u posljednji dan. Ipak, čovjek, ranjen grijehom, osjeća pobune tijela. Stoga samo dostojanstvo čovjeka traži da Boga proslavljuje u svome tijelu¹³ i da ne dopusti da služi zlim sklonostima svoga srca. Čovjek se zbilja ne vara kad se priznaje višim od materijalnih elemenata i kad se ne smatra svodivim na голу čest prirode ili na anonimni element ljudskog društva. Svojom unutrašnjošću on uistinu nadilazi sveukupnost stvari: u te dubine čovjek zalazi kad se vraća u srce, gdje ga čeka Bog, koji ispituje srce,¹⁴ i gdje on pred Božjim očima sam odlučuje o svojoj sudbini. Stoga priznavajući u sebi duhovnu i besmrtnu dušu, nije žrtva lažnog utvaranja koje proistječe samo iz fizičkih i socijalnih uvjeta nego, naprotiv, dohvaća samu duboku istinu stvari.

Dostojanstvo razuma, istina i mudrosti

15. Čovjek, participirajući na svjetlu Božjeg uma, ispravno sudi da po svom razumu nadvisuje sve stvari. Neumornom upotrebom svog genija tokom stoljeća čovjek je, zacijelo, napredovao u empiričkim znanostima, u tehnici i umjetničkom stvaranju. A u naše vrijeme postigao je zamašne uspjehe, napose u istraživanju materijalnoga svijeta. Čovjek je ipak uvijek tražio i nalazio dublju istinu. Um se naime ne ograničuje na same fenomene nego je sposoban da s pravom sigurnosti dosegne i inteligibilnu stvarnost, premda je uslijed grijeha djelomično pomračen i oslabljen. Konačno, razumna se narav ljudske osobe usavršuje i treba da se usavrši mudrošću, koja blago privlači čovječji duh da traži i ljubi istinu i dobro, pa kad je čovjek njome prožet, ona ga po vidljivim stvarima vodi k nevidljivima. Naše pak doba, više nego prošla stoljeća, treba takve mudrosti, kako bi sve što čovjek novo otkriva postalo humanije: u pogibelji je, naime, budućnost svijeta ako ne bude mudrijih ljudi. Osim toga valja primijetiti da mnogi narodi, koji su doduše ekonomski siromašniji, ali mudrošću bogatiji, mogu u tom drugima pružiti znatnu pomoć. Darom Duha Svetoga čovjek po vjeri dolazi do promatranja i suživljavanja s misterijem Božje volje.

Dostojanstvo moralne savjesti

16. U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek naime ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo, i po tom zakonu će mu se suditi.¹⁵ Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini.¹⁶ U savjesti se divno otkriva onaj zakon kojemu je ispunjenje ljubav prema Bogu i bližnjemu.¹⁷ Time što su vjerni savjesti, kršćani se povezuju s ostalim ljudima u traženju istine i istinskom rješavanju tolikih moralnih problema koji nastaju u životu pojedinaca i u životu društva. Dakle, što više prevladava ispravna savjest, to se više osobe i društvene skupine udaljavaju od slijepe samovolje i nastoje se prilagoditi objektivnim normama moralnosti. Ipak se nerijetko događa da je savjest uslijed nesavladiva neznanja u zabludi a da time ipak ne gubi svoga dostojanstva. Ali to se ne može reći kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kada savjest zbog grešne navike pomalo postaje gotovo slijepa.

Veličina slobode

17. No čovjek se može obratiti k dobru samo u slobodi. Tu slobodu naši suvremenici uvelike cijene i strastveno traže. I s pravom! Ali se često zalažu za nju na loš način, kao da bi bilo dopušteno sve što godi, pa i zlo. Prava sloboda je, naprotiv, izuzetan znak Božje slike u čovjeku. Bog je naime htio čovjeka »dati u ruke vlastite odluke«¹⁸ tako da sam od sebe traži svoga Stvoritelja i da slobodno prijanjajući uza nj dođe do potpuna i blažena savršenstva. Dostojanstvo čovjeka zahtijeva, dakle, da radi po svjesnom i slobodnom izboru, to jest potaknut i vođen osobnim uvjerenjem, a ne po unutarnjem slijepom nagonu ili po čisto vanjskom pritisku. Do takva dostojanstva čovjek dolazi kada, oslobađajući se svakog robovanja strastima, ide za svojim ciljem odabirući u slobodi dobro te svojom umješnošću i zdušnošću nastoji sebi pribaviti prikladna sredstva. Čovjekova sloboda, ranjena grijehom, može to usmjerenje prema Bogu učiniti potpuno djelotvornim samo uz pomoć milosti Božje. Svatko će pak morati pred Božjim sudom položiti račun o svome životu, za sve što je učinio dobra ili zla.¹⁹

Misterij smrti

18. Zagonetka ljudskog položaja dostiže vrhunac pred licem smrti. Ne muči čovjeka samo bol i sve veći rasap tijela nego ga također, dapače još više, muči strah od ugasnuća za vazda. I po prirodnom nagonu svog srca ispravno sudi kad s jezom odbija posvemašnje razorenje i nepovratno skončanje svoje osobe. Klica vječnosti što je u sebi nosi, nesvediva na samu materiju, buni se protiv smrti. Svi pokušaji tehnike, ma kako bili korisni, ne mogu smiriti tjeskobu čovjeka: naime, produženje biološkog trajanja ne može mu utažiti one želje za daljnjim životom koja je neodoljivo ukorijenjena u njegovu srcu. Dok je pred smrću nemoćno svako maštanje, Crkva, poučena božanskom objavom, tvrdi da je Bog stvorio čovjeka za blaženi cilj s onu stranu zemaljske bijede. Štoviše, kršćanska vjera uči da će ta tjelesna smrt, od koje bi čovjek bio pošteđen da nije sagriješio,²⁰ biti jednom pobijeđena kada svemogući i milosrdni Spasitelj vrati čovjeku spasenje što ga je svojom krivnjom izgubio. Bog je naime pozvao i poziva čovjeka da čitavim svojim bićem prione uza nj u vječnom zajedništvu nepropadljivog života. Tu je pobjedu Krist izvojevao uskrsnuvši na život, pošto je svojom smrću oslobodio čovjeka od smrti.²¹ Svakome čovjeku koji razmišlja vjera, predočena solidnim argumentima, pruža odgovor na tjeskobna pitanja o njegovoj budućoj sudbini; ujedno mu omogućuje da u Kristu bude u zajedništvu sa svojom predragom, već preminulom braćom, ulijevajući mu nadu da su oni već postigli pravi život kod Boga.

Oblici i korijeni ateizma

19. Posebno bitna crta ljudskog dostojanstva jest ta što je čovjek pozvan u zajedništvo s Bogom. Već od samog svog postanka čovjek je pozvan da stupi u dijalog s Bogom, jer samo stoga postoji što ga je Bog iz ljubavi stvorio i što ga iz ljubavi stalno uzdržava. Čovjek ne može živjeti punim životom po istini ako tu ljubav slobodno ne prizna i svome se Stvoritelju ne povjeri. Ipak mnogi među našim suvremenicima ne uviđaju tu intimnu i životnu povezanost s Bogom ili je izričito zabacuju. To ide dotle da ateizam treba ubrojiti među vrlo ozbiljne pojave našega vremena. Zato je potrebno da bude razmotren s velikom pažnjom. Imenom ateizma označuju se pojave koje su među sobom veoma različite. Neki naime Boga izričito niječu, dok drugi drže da čovjek ne može o Bogu uopće ništa tvrditi; drugi opet pristupaju proučavanju pitanja o Bogu takvom metodom da se dobiva dojam da to pitanje nema smisla. Mnogi, neopravdano prekoračujući granice pozitivnih znanosti, uporno tvrde da se sve objašnjava samom tom znanstvenom metodom, ili – nasuprot – ne dopuštaju više uopće nikakve apsolutne istine. Ima takvih koji toliko uzvisuju čovjeka da vjera u Boga gotovo gubi svoju snagu; oni su, kako se čini, više zauzeti time da afirmiraju čovjeka negoli da zaniječu Boga. Neki opet sebi Boga tako predočuju da onaj lik koji zabacuju nikako nije Bog Evanđelja. Ima i takvih koji pitanja o Bogu uopće ne načinju: kao da uopće nisu iskusili religioznog nemira, pa i ne vide čemu bi još vodili brigu o religiji. Ateizam, osim toga, nerijetko nastaje iz silovitog protesta protiv zla u svijetu, ili iz toga što se nekim ljudskim dobrima neopravdano pripíše oznaka samog apsolutnog dobra, tako da onda ta ljudska dobra zauzmu mjesto koje pripada Bogu. I sama današnja civilizacija može često otežati pristup k Bogu, ne iz same sebe, već ukoliko je suviše upletena u zemaljske stvari. Oni koji svojevrijedno nastoje udaljiti Boga od svoga srca te izbjeći religiozna pitanja, protiv diktata vlastite savjesti, nisu dakako bez krivnje. Ali ipak neku odgovornost za to snose često i sami vjernici. Ateizam naime promatran u cjelini, nije nešto izvorno, već proizlazi iz različitih uzroka. Među te uzroke treba ubrojiti također kritičku reakciju protiv religija, i to u nekim krajevima posebno protiv kršćanske religije. Zato ne malu ulogu za postanak tog ateizma mogu imati vjernici, ukoliko treba reći da oni zanemarivanjem vjerskog odgoja ili netočnim i pogrešnim izlaganjem nauke ili također nedostacima svoga religioznog, moralnog i socijalnog života, pravo lice Boga i religije prije zakrivaju nego otkrivaju.

Sustavni ateizam

20. Moderni ateizam pokazuje često i sistematski izgled. Osim drugih uzroka takva ateizma, tu se želja za osamostaljenjem čovjeka tjera dotle te se podižu poteškoće protiv bilo kakve ovisnosti o Bogu. Oni koji ispovijedaju takav ateizam upinju se tvrdeći da se sloboda sastoji u tome da je čovjek sam sebi svrha, jedini graditelj i demijurg svoje vlastite povijesti. A to se, kažu oni, ne može složiti s priznavanjem Boga, začetnika i svrhe svih stvari, ili bar takvu tvrdnju o Bogu čini posve suvišnom. Toj nauci može ići u prilog osjećaj moći što ga čovjeku donosi današnji tehnički napredak. Među oblicima današnjeg ateizma ne smijemo mimoići onaj koji oslobođenje čovjeka očekuje prije svega od njegova ekonomskog i socijalnog oslobođenja. Taj oblik ateizma tvrdi da religija po svojoj naravi smeta takvom oslobođenju, ukoliko čovjekovu nadu usmjerava prema budućem i iluzornom životu te ga time odvraća od izgradnje zemaljskog grada. Zato se zastupnici te nauke, kada preuzmu upravu države, žestoko bore protiv religije te šire ateizam, služeći se pri tom onim sredstvima pritiska kojima raspolaže javna vlast, pogotovo u odgoju mladeži.

Stav Crkve prema ateizmu

21. Vjerno odana i Bogu i ljudima, Crkva ne može prestati da sa žalošću i sa svom čvrstoćom ne odbacuje kao što je i prije odbacivala²² one pogubne nauke i postupke koji proturječe razumu i općem iskustvu čovječanstva, a čovjeka skidaju s njegova prirodnog dostojanstva. Ipak Crkva nastoji otkriti u duši ateista sakrite uzroke nijekanja Boga, i drži da ih treba ozbiljno i što dublje pretražiti, jer je svjesna važnosti pitanja što ih podiže ateizam i jer je vodi ljubav prema svim ljudima. Crkva čvrsto drži da se priznavanje Boga nipošto ne protivi čovjekovu dostojanstvu, budući da to dostojanstvo ima svoj temelj i svoje potpuno savršenstvo u samom Bogu. Čovjek je od svog Stvoritelja postavljen u društvo razuman i slobodan, ali još i više: kao sina ga poziva u samo božansko zajedništvo da bude dionikom sreće kojom je On sam sretan. Crkva osim toga uči da eshatološka nada ne umanjuje važnost zemaljskih zadataka, već da naprotiv ispunjenje zemaljskih zadataka dobiva odatle nove pobude. Nasuprot, ako se izgubi božanski temelj i nada u vječni život, čovjekovo dostojanstvo biva veoma teško povrijeđeno, kao što se to danas često može jasno vidjeti. Zagonetka života i smrti, krivnje i patnje ostaje tada bez rješenja, tako da ljudi nerijetko padaju u očaj. Međutim svaki čovjek ostaje sam sebi neriješeno, nerazgovijetno pitanje. Nitko ne može potpunoma potisnuti spomenuto pitanje u nekim trenucima, osobito u važnijim događajima života. Jedino Bog, koji poziva čovjeka na dublje razmišljanje i na poniznije traženje, daje potpun i posve siguran odgovor na to pitanje. A lijek protiv ateizma možemo očekivati od adekvatnog izlaganja nauke, ali jednako tako i autentičnog života

Crkve i njezinih članova. Crkva naime treba da učini prisutnim i tako reći vidljivim Boga Oca i njegova utjelovljenoga Sina, neprekidnom obnovom i očišćenjem same sebe pod vodstvom Duha Svetoga.²³ To se ponajprije postiže svjedočanstvom žive i sazrele vjere, to jest vjere koja je tako odgojena da može jasno prozreti teškoće te ih nadjačati: Divno svjedočanstvo takve vjere davali su i daju mnogobrojni mučenici. Ta vjera mora očitovati svoju plodnost time što prožimlje sav život vjernika, pa i profani, te što ih pokreće na pravdu i ljubav, posebno prema siromašnima. Napokon, da se očituje prisutnost Božja, najviše pridonosi bratska ljubav među vjernicima, koji u duhovnoj jednodušnosti surađuju za vjeru Evanđelja²⁴ te se očituje kao znak jedinstva. A Crkva, premda potpuno zabacuje ateizam, ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta u kojemu zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga. Crkva se, dakle, žali na diskriminaciju između vjernika i nevjernika koju neki upravljači država nepravedno uvode, ne priznavajući temeljna prava ljudske osobe. A za vjernike Crkva traži efektivnu slobodu i mogućnost da na ovom svijetu sagrađe također hram Božji. A ateiste ljubazno poziva da otvorena srca promotre Evanđelje Kristovo. Jer Crkva jako dobro zna da se njezina poruka slaže s najdubljim željama ljudskoga srca, kada štiti dostojanstvo ljudskog poziva, vraćajući nadu onima koji već očajavaju nad svojim višim određenjem. Poruka Crkve ne samo da čovjeku ne umanjuje već osigurava svjetlo, život i slobodu za njegov napredak. Ništa osim toga ne može zadovoljiti ljudskoga srca: »Za sebe si nas stvorio«, Gospodine, »i nemirno je srce naše dok ne počine u tebi«.²⁵

Krist, novi Čovjek

22. Misterij čovjeka postaje doista jasan jedino u misteriju utjelovljene Riječi. Adam, prvi čovjek, bio je naime slika onoga koji je imao doći,²⁶ Krista Gospodina. Krist, novi Adam, objavljujući misterij Oca i njegove ljubavi potpuno otkriva i čovjeka njemu samome te mu objavljuje uzvišenost njegova poziva. Nije, dakle, nikakvo čudo što gore iznesene istine u njemu nalaze svoj izvor i u njemu dosižu svoj vrhunac. On koji je »slika nevidljivog Boga« (Kol 1, 15)²⁷ jest i savršeni Čovjek koji je Adamovim sinovima vratio sličnost s Bogom, koja je već prvim grijehom izobličena. Budući da je u njemu ljudska narav bila uzeta, a ne uništena²⁸ time je ona i u nama uzdignuta na veoma visoko dostojanstvo. Utjelovljenjem se naime Sin Božji na neki način sjedinio sa svakim čovjekom. Radio je ljudskim rukama, razmišljao ljudskim umom, a odlučivao ljudskom voljom,²⁹ ljubio je ljudskim srcem. Rođen od Marije Djevice, postao je uistinu jedan od nas, u svemu nama sličan osim u grijehu.³⁰ Nevini jaganjac, prolivši slobodno svoju krv, zaslužio nam je život. I u njemu nas je Bog

pomirio sa sobom i među nama³¹ i otrgnuo nas iz ropstva đavla i grijeha. Svaki od nas može zato reći s Apostolom: Sin Božji »mi je iskazao ljubav i samoga sebe za mene predao« (Gal 2, 20). Trpeći za nas nije nam samo dao primjer da idemo njegovim stopama³² nego nam je otvorio i put; i dok njime stupamo, život se i smrt posvećuju i dobivaju novi smisao. Postavši jednak slici Sina, koji je Prvorođenac među mnogom braćom³³, kršćanin prima »prve plodove Duha« (Rim 8, 23), po kojima postaje sposoban da ispuni novi zakon ljubavi.³⁴ Po tome se Duhu, koji je »zalog baštine« (Ef 1, 14), čitav čovjek iznutra obnavlja, sve do »otkupljenja tijela« (Rim 8, 23): »Ako li zbilja stanuje u vama Duh onoga koji uskrisi Isusa od mrtvih, onaj koji uskrisi Isusa Krista od mrtvih oživjet će i vaša smrtna tjelesa radi svog Duha koji stanuje u vama« (Rim 8, 11).³⁵ Nužda i dužnost uistinu nagone kršćanina da se kroz mnoge nevolje bori protiv zla i da podnese i smrt. Ali pridružen pashalnom misteriju, kao što je suobličen Kristu u smrti, tako, nadom ohrabren, ide u susret uskrsnuću.³⁶ To ne vrijedi samo za one koji vjeruju u Krista nego i za sve ljude dobre volje u čijim srcima milost nevidljivo djeluje.³⁷ A budući da je Krist umro za sve³⁸ i da je konačni čovjekov poziv stvarno samo jedan, i to božanski, moramo držati da Duh Sveti pruža svima mogućnost da se, na način koji je Bogu poznat, pridruže tom pashalnom misteriju. Takav je i toliki misterij čovjeka, misterij koji vjernicima jasno otkriva kršćanska objava. Po Kristu i u Kristu razrješuje se zagonetka boli i smrti koja nas, izvan njegova Evanđelja, satire. Krist je uskrsnuo, svojom je smrću uništio smrt i darovao nam život³⁹ da, kao sinovi u Sinu, vičemo u Duhu: Abba, Oče.⁴⁰

II. GLAVA LJUDSKA ZAJEDNICA

Namjera Koncila

23. Jedna od važnih karakteristika današnjeg svijeta jest porast međusobnih odnosa među ljudima, čemu vrlo mnogo pridonosi današnji tehnički napredak. Ipak se bratski dijalog među ljudima ne ostvaruje u tom napretku, nego mnogo dublje u onom zajedništvu osoba koje traži uzajamno poštivanje njihova punog duhovnog dostojanstva. Kršćanska objava mnogo pomaže da se primiče zajedništvo među osobama, te nas uvodi u dublje shvaćanje zakona društvenog života, koje je Stvoritelj upisao u duhovnu i moralnu narav čovjekovu. No kako je u novijim dokumentima crkvenog Učiteljstva veoma opširno izložena nauka o ljudskom društvu,⁴¹ Koncil podsjeća samo na neke važnije istine i iznosi njihove temelje u svjetlu objave. Osim toga ističe neke posljedice koje su od posebne važnosti za naše doba.

Komunitarni karakter čovjekova poziva u Božjem planu

24. Bog koji se očinski brine za sve, htio je da svi ljudi tvore jednu obitelj i da se međusobno susreću kao braća. Svi su, naime, stvoreni na sliku Boga, koji je »izveo sav ljudski rod od jednoga čovjeka i nastanio ga po svojoj površini zemaljskoj« (Dj 17, 26), te su svi pozvani k jednom te istom cilju, k Bogu samomu. Zbog toga je ljubav prema Bogu i prema bližnjemu prava i najveća zapovijed. A Sveto nas pismo uči, da je ljubav prema Bogu neodjeljiva od ljubavi prema bližnjemu: »...i ako ima koja druga zapovijed, sadržana je u ovoj riječi: 'Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe!'... Ljubav je ispunjeni Zakon« (Rim 13, 9-10; 1 Iv.4, 20). To je pak od veoma velike važnosti za ljude, koji su iz dana u dan sve ovisniji jedni o drugima, i za svijet, koji se danomice sve više ujedinjuje. To više, Gospodin Isus, kad moli Oca da »svi budu jedno... kao što smo i mi jedno« (Iv 17, 21-22), otvara ljudskom razumu nedokučive poglede i daje da naslutimo da postoji sličnost između jedinstva božanskih osoba i jedinstva sinova Božjih u istini i ljubavi. Ta sličnost jasno pokazuje da čovjek, koji je na zemlji jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio, ne može potpuno naći sebe osim po iskrenom darivanju samoga sebe.⁴²

Uzajamna ovisnost čovjekove osobe i ljudskog društva

25. Iz društvene čovjekove naravi je očito da su rast ljudske osobe i razvoj samoga društva ovisni jedni o drugome. Počelo, naime, subjekt i svrha svih društvenih ustanova jest i mora biti ljudska osoba, jer ona po samoj svojoj naravi u svemu ima potrebu društvenog života.⁴³ Društveni, dakle, život nije čovjeku nešto pridodano. Zato on u povezanosti s drugima, uzajamnim uslugama i dijalogom s braćom razvija sve svoje sposobnosti i može odgovoriti svome pozivu. Među društvenim vezama koje su nužne za čovjekov razvoj neke, kao obitelj i politička zajednica, neposrednije odgovaraju njegovoj intimnoj naravi; druge naprotiv proizlaze više iz njegove slobodne volje. Danas se iz više razloga umnožavaju međusobni odnosi i zavisnost, a odatle nastaju različita udruženja i ustanove javnog i privatnog prava. Premda ta činjenica, koju nazivamo »socijalizacijom«, nije zacijelo bez opasnosti, ipak donosi sa sobom velike prednosti koje omogućavaju da se učvrste i unaprijede odlike osobe i da se osiguraju njezina prava.⁴⁴ No ako se ljudska osoba okorišćuje tim društvenim životom da bi ispunila svoj poziv, pa i vjerski, ipak se ne može zanijekati da se ljudi, zbog društvenih prilika u kojima žive i u koje su od djetinjstva uronjeni, često odvrću od dobra i potiču na zlo. Sigurno je da neredi, koji su tako česti u društvenom životu, djelomično dolaze od napetosti koje nastaju zbog ekonomskih, političkih i društvenih struktura. No dublji njihovi

korijeni jesu ljudska sebičnost i oholost, koje kvare također i društvenu sredinu. Tamo gdje je sama stvarnost iskrivljena posljedicama grijeha, čovjek, od rođenja sklon na zlo, nalazi opet nove poticaje na grijeh; i on ih, bez velikih napora i milosti, ne može nadvladati.

Promicanje općeg dobra

26. Kako se međuovisnost ljudi svakim danom povećava i proširuje na čitav svijet, opće dobro, – to jest skup onih uvjeta društvenog života koji grupama i pojedincima omogućuje da potpunije i lakše dođu do vlastitog savršenstva, – danas sve više postaje općenito te zbog toga obuhvaća prava i dužnosti koje se odnose na čitavo čovječanstvo. Zato svaka skupina mora voditi brigu o potrebama i zakonitim težnjama drugih skupina, dapače o općem dobru čitave ljudske obitelji.⁴⁵ No u isto vrijeme raste i svijest o uzvišenom dostojanstvu koje pripada ljudskoj osobi; ona nadilazi sve stvari i njezina su prava i dužnosti univerzalna i nepovrediva. Treba dakle učiniti pristupačnim čovjeku sve ono što mu je potrebno da živi uistinu ljudskim životom, kao što su hrana, odjeća, pravo na slobodan izbor životnog zvanja i na osnivanje obitelji, pravo na odgoj, na rad, na dobar glas i poštovanje, na potrebnu informiranost, pravo da radi prema ispravnoj normi svoje svijesti; pravo na zaštitu sfere privatnog života te na opravdanu slobodu i na religioznom području. Društveni poredak, dakle, i njegov razvitak moraju uvijek imati za cilj dobro osoba, jer red stvari treba da se podredi osobnom redu, a ne obratno. To je i sam Gospodin naznačio kad je rekao da je subota stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote.⁴⁶ Taj se poredak treba neprestano razvijati, temeljiti na istini i izgrađivati na pravdi te je potrebno da ga oživljava ljubav; a u slobodi mora iz dana u dan nalaziti sve čovječniju ravnotežu.⁴⁷ Da se to izvede, treba provesti obnovu mentaliteta i dalekosežne socijalne promjene. Duh Božji koji divnom providnošću upravlja tok vremena i obnavlja lice zemlje, prisutan je u tom razvoju. A evanđeoski je kvasac pobudio i dalje budi u ljudskom srcu neodoljiv zahtjev za tim dostojanstvom.

Poštivanje ljudske osobe

27. Prelazeći na praktične i važne konsekvencije, Koncil želi naglasiti poštovanje čovjeka; svatko mora smatrati svoga bližnjega, ne izuzevši nikoga, kao »drugoga samoga sebe« u prvom redu vodeći brigu o njegovu životu i o sredstvima koja su mu potrebna za dostojan život,⁴⁸ da ne nasljeđuje onog bogataša koji nije vodio nikakve brige o siromašnom Lazaru.⁴⁹ U našim danima posebice postoji hitna i neodložna obaveza da budemo bližnji

baš svakom čovjeku i da mu, kad se s njim sretnemo, djelotvorno pomognemo: starcu od svih napuštenu, stranom radniku nepravedno prezrenu, izbjeglici, djetetu iz nezakonite veze koje nezasluženo trpi zbog grijeha koji nije njegov, gladnome koji se poziva na našu savjest podsjećajući nas na Gospodinovu riječ: »Meni ste učinili koliko ste učinili jednomu od ove moje najmanje braće« (Mt 25, 40). Povrh toga sve što se protivi samom životu, kao što je ubojstvo bilo koje vrste, genocidi, pobačaji, eutanazija pa i svojevrijedno samoubojstvo; sve što potvrđuje integritet ljudske osobe, kao što su sakaćenja, tjelesna i moralna mučenja, psihološke prisile; sve što vrijeđa ljudsko dostojanstvo, kao što su neljudski uvjeti života, proizvoljna hapšenja, deportacije, ropstvo, prostitucija, trgovina bijelim robljem i mladeži; zatim, nedostojni uvjeti rada, gdje se s radnicima ne postupa kao sa slobodnim i odgovornim osobama, nego kao s prostim sredstvima zarade: svi ti i slični postupci zacijelo su sramotni već sami po sebi, i dok truju ljudsku civilizaciju više kaljaju one koji tako postupaju nego one koji nepravdu trpe, i u proturječju su sa Stvoriteljevom čašću.

Poštivanje i ljubav prema protivnicima

28. Poštivanje i ljubav moraju se protegnuti i na one koji drugačije od nas misle i rade u društvenim, političkim ili vjerskim pitanjima. Jer, sa što više čovječnosti i ljubavi prodremo u njihov način mišljenja, lakše ćemo moći s njima zapodjenuti dijalog. Naravno, ta ljubav i dobrohotnost nipošto nas ne smiju učiniti ravnodušnima prema istini i dobru. Štoviše, samo ljubav potiče Kristove učenike da svim ljudima navješćuju spasonosnu istinu. Ali treba razlikovati zabludu, koja se uvijek mora zbaciti, od zabludjeloga, koji uvijek zadržava osobno dostojanstvo, pa i kad je opterećen lažnim ili manje točnim religioznim shvaćanjem.⁵⁰ Bog je jedini sudac i ispitivač srdaca. Stoga nam zabranjuje da sudimo o ma čijoj unutarnoj krivnji.⁵¹ Kristova nauka traži da oprostimo i uvrede⁵² a zapovijed ljubavi proteže i na neprijatelje, jer zapovijed Novoga zakona glasi: »Čuli ste da je rečeno: Ljubite svoje neprijatelje i molite za one koji vas progone i kleveću« (Mt 5, 43-44).

Bitna jednakost svih ljudi i socijalna pravda

29. Budući da su svi ljudi, oduhovljeni razumnom dušom i stvoreni na sliku Božju, iste naravi i istog porijekla, i jer svi, od Krista otkupljeni, imaju isti poziv i isto božansko određenje, treba da im se sve više priznaje temeljna jednakost sviju. Nisu, istina, svi ljudi jednaki po fizičkoj sposobnosti i po različitim umnim i moralnim moćima. No svaka diskriminacija u temeljnim pravima osobe na društvenom ili kulturnom polju, ili zbog

spola, rase, boje kože, društvenog položaja, jezika ili religije mora se prevladati i ukloniti jer se protivi Božjoj nakani. Treba uistinu požaliti što još uvijek ta temeljna prava osobe nisu posvuda osigurana, kao što je na primjer slučaj kad se ženi niječe da slobodno izabere muža, da prihvati određeni životni stalež ili da ima pristup jednakom odgoju i kulturi koja se priznaje mužu. Povrh toga, iako su među ljudima opravdane različitosti, jednako dostojanstvo osoba zahtijeva da se stvore čovječniji i pravični uvjeti za život. Prevelike naime ekonomske i društvene nejednakosti među članovima ili narodima jedne te iste ljudske obitelji izazivaju sablazan i protive se socijalnoj pravdi, pravičnosti i dostojanstvu ljudske osobe, kao i društvenom i međunarodnom miru. Privatne i javne ljudske ustanove neka nastoje služiti čovječjem dostojanstvu i svrsi. Neka se i odlučno bore protiv svakog oblika društvenog i političkog zaslužnjivanja te osiguraju temeljna ljudska prava pod bilo kojim političkim režimom. Isto je tako nužno da se te ustanove pomalo usklade s duhovnim vrijednostima, koje su najviše od svih, pa premda je koji put potrebno mnogo vremena da dođu do željenog cilja.

Potrebno je izdići se nad individualističku etiku

30. Dubok i brz preobražaj prilika sve hitnije zahtijeva da ne bude nikoga koji bi se, ne gledajući na tok stvari i zbog inertnosti, zadovoljio čisto individualističkom etikom. Dužnostima prema pravednosti i ljubavi sve se više udovoljava na taj način da svatko prema vlastitim mogućnostima i obazirući se na potrebe drugoga pridonosi općem dobru te unapređuje i pomaže javne i privatne ustanove koje služe poboljšavanju uvjeta ljudskog života. Ali ima i takvih koji, doduše, zastupaju širokogrudne i velikodušne ideje, no u stvari uvijek tako žive kao da ih uopće nije briga za potrebe društva. Dapače, mnogi u nekim zemljama takoreći ništa ne drže do socijalnih zakona i propisa. Nije malen ni broj onih koji se ne ustručavaju da izbjegavaju opravdane poreze ili druge obaveze prema društvu služeći se pri tom raznim smicalicama i prijevarama. Drugi opet omalovažavaju neke propise društvenog života, kao na primjer one koji se tiču zdravstvene zaštite ili uređenja saobraćaja, ne pazeći ništa na to što takvom nebrigom dovode u opasnost vlastiti život i život drugih. Svi neka uzmu k srcu da među glavne dužnosti suvremenog čovjeka ubroje društvene obaveze i da ih obdržavaju. Što se svijet više ujedinjuje, to dužnosti ljudi očitije prerastaju zasebne skupine i pomalo se proširuju na čitav svijet. A to se ne može ostvariti ako i pojedinci i skupine ne budu u sebi uzgajali i u društvu širili moralne i socijalne vrline. Tako će, uz nužnu pomoć Božje milosti, postati zaista novi ljudi i graditelji novog čovječanstva.

Odgovornost i sudjelovanje

31. Da bi pojedinci što bolje ispunili dužnost svoje savjesti prema sebi i prema različitim grupama čiji su članovi, potrebno im je osigurati što obuhvatniju unutarnju kulturnu izobrazbu, služeći se pri tom silnim sredstvima kojima čovječanstvo danas obilno raspolaže. U prvom redu odgoj omladine, bez obzira na društveno porijeklo, treba tako urediti da se pojave muževi i žene koji će biti ne samo intelektualno izobraženi nego i izgrađene ličnosti, jer upravo takve potrebuje naše doba. No do takvog osjećaja odgovornosti čovjek jedva dolazi ako mu životni uvjeti ne dopuštaju da postane svjestan svoga dostojanstva i da odgovori svom pozivu služenjem Bogu i bližnjima. Ljudska, naime, sloboda često slabi kad čovjek padne u skrajnju bijedu, kao što se obescjenjuje kad on, živeći odviše lagodno, zatvara sebe kao u neku »zlatnu osamu«. Ona, naprotiv, jača kad čovjek preuzima na sebe neizbježive nužnosti društvenog života, ako prihvaća mnogostruke zahtjeve ljudske solidarnosti i svojski se stavlja u službu ljudske zajednice. Stoga treba poticati kod svih volju da preuzmu svoj dio odgovornosti u zajedničkim pothvatima. I valja pohvaliti postupak onih država u kojima što je moguće više građana u istinskoj slobodi sudjeluju u vođenju javnih poslova. Treba ipak voditi računa o stvarnim prilikama svakog pojedinog naroda i o nužnoj stabilnosti javne vlasti, a da bi svi građani bili spremni učestvovati u životu raznih skupina koje čine društveno tijelo, potrebno je da u njima nađu vrednote koje će ih privući i raspoložiti ih da služe drugima. S pravom možemo smatrati da je budućnost čovječanstva u rukama onih koji budu znali budućim pokoljenjima pružiti razloge života i nade.

Utjelovljena Riječ i ljudska solidarnost

32. Kao što je Bog stvorio ljude ne da žive pojedinačno nego da formiraju društvene zajednice, tako se njemu također »svidjelo... da posveti i spasi ljude ne izolirano, neovisno od svake veze među njima, nego da učini od njih jedan narod, koji će ga priznavati u istini i sveto mu služiti«.53 Već od početka povijesti spasenja on je izabrao ljude ne samo kao pojedince nego kao članove određene zajednice. Bog je te izabrane, objavljujući svoju zamisao, nazvao »svojim narodom« (Izl 3, 7-12), s kojim je povrh toga sklopio i savez na Sinaju.54 Taj zajedničarski značaj usavršen je i dovršen djelom Isusa Krista. Sama je naime utjelovljena Riječ htjela biti dionikom ljudske zajednice. U Kani je Krist prisustvovao svadbi, svratio je u Zakejevu kuću, blagovao sa carinicima i grešnicima. Navodeći najobičnije socijalne elemente i služeći se izrazima i slikama iz običnog svakidašnjeg života, on je objavljivao Očevu ljubav i uzvišeni čovječji poziv. Posvetio je ljudske veze, u prvom

redu obiteljske, koje su izvor društvenog života. Svojevoljno se podložio zakonima svoje domovine. Htio je živjeti životom radnika svoga vremena i svojega kraja. U svom je propovijedanju jasno naložio sinovima Božjim da se jedan prema drugome ponašaju kao braća. U svojoj je molitvi molio da svi njegovi učenici budu »jedno«. Štoviše, sama je sebe, sve do smrti, prinio za sve, kao Otkupitelj svijetu. »Nitko nema veće ljubavi od ove: položiti vlastiti život za svoje prijatelje« (Iv 15, 13). Apostolima je pak svojim zapovjedio da svim narodima naviještaju evanđeosku poruku da bi ljudski rod postao Božja obitelj u kojoj bi punina zakona bila ljubav. Prvorođenac među mnogom braćom ustanovio je poslije svoje smrti i uskrsnuća, po daru svojega Duha, među svima koji ga s vjerom i ljubavlju primaju, novu bratsku zajednicu, naime u svome Tijelu, što je Crkva; da se u tom Tijelu svi, kao udovi jedan drugome, međusobno pomažu već prema različitim darovima koji su im dani. Ta solidarnost treba da neprestano raste sve do onog dana kad dođe do svoje punine: – tada će ljudi, milošću spašeni, kao obitelj ljubljena od Boga i Krista, njihova brata, dati savršenu slavu Bogu.

III. GLAVA

LJUDSKA DJELATNOST U SVIJETU

Problem

33. Svojim radom i duhom čovjek je uvijek pokušavao da svoj život sve bogatije razvije. Danas je, osobito pomoću znanosti i tehnike, proširio i neprestano dalje širi svoje gospodarstvo gotovo nad čitavom prirodom, te se ljudska obitelj, zahvaljujući povećanim mnogostrukim putovima razmjene među narodima, sve više priznaje i oblikuje kao jedna jedinstvena zajednica na čitavom svijetu. Zbog toga mnoga dobra, koja je nekoć čovjek prvotno iščekivao od viših sila, danas pribavlja već vlastitim radom. Pred tim golemim pothvatom, koji već zahvaća čitav ljudski rod, ljudima se nameću mnoga pitanja. Koji je smisao i vrijednost te ljudske djelatnosti? Kako se treba služiti svim tim stvarima? Koja je svrha tih pojedinačnih i zajedničkih napora? Crkva, čuvarica blaga riječi Božje, iz kojega crpi načela religioznog i moralnog reda, premda nema uvijek spremna odgovora na svako pitanje, ipak želi svjetlo Objave povezati sa stručnim znanjem svijetu, da bi se osvijetlio put kojim je čovječanstvo upravo krenulo.

Vrijednost ljudske djelatnosti

34. Za vjernike je jedno sigurno: pojedinačna i kolektivna ljudska djelatnost, taj divovski napor kojim ljudi tokom vjekova nastoje poboljšati svoje životne uvjete, promatran sam u sebi, odgovara Božjoj zamisli. Čovjek, stvoren na sliku Božju, primio je nalog da sebi podloži zemlju sa svime što ona sadržava, da upravlja svijetom u pravednosti i svetosti⁵⁵ te da priznajući Boga stvoriteljem svega k njemu upravi sebi i sveukupnu stvarnost, da time što su sve stvari podvrgnute čovjeku bude ime Božje slavljeno po svojoj zemlji.⁵⁶ To također vrijedi i za najobičnije dnevne poslove. Muževi i žene koji, pribavljajući za sebe i za svoju obitelj sredstva potrebna za život, tako razvijaju svoju djelatnost da prikladno služe društvu, s pravom mogu smatrati da svojim radom dalje razvijaju Stvoriteljevo djelo, da služe dobrobiti svoje braće i da osobnim radom doprinose povijesnom ostvarenju Božje zamisli.⁵⁷ Stoga kršćani i ne pomišljaju da se dostignuća što su ih ljudi svojim genijem i silama stvorili suprotstavljaju Božjoj moći i kao da bi razumno stvorenje bilo takmac Stvoritelju. Naprotiv, oni su uvjereni da su pobjede čovječanstva znak veličine Božje i plod njegove neizrecive zamisli. Što pak više raste moć ljudi, to se dalje proteže i njihova pojedinačna i skupna odgovornost. Iz toga se jasno vidi da kršćanska poruka ne odvraća ljude od izgradnje svijeta niti ih potiče da zanemare dobro drugih ljudi, nego ih naprotiv na to još čvršće obavezuje.⁵⁸

Norme ljudske djelatnosti

35. Ljudska djelatnost kao što iz čovjeka proizlazi tako je prema njemu i usmjerena. Čovjek naime svojim radom ne samo da preobražava stvari i društvo već usavršava samoga sebe. Mnogo toga uči, razvija svoje sposobnosti, i samoga sebe premašuje. Taj razvitak, ako se ispravno shvati, vrijedi više nego samo nagomilavanje vanjskog bogatstva. Čovjek više vrijedi po onome što jest negoli po onome što ima.⁵⁹ Isto tako sve ono što ljudi čine da se postigne veća pravda, šire bratstvo i čovječnije uređenje u društvenim odnosima vrijedi više nego sam tehnički napredak. Taj napredak naime može dati materijalnu bazu ljudskom unapređenju, ali je nesposoban da ga sam po sebi ostvari. Stoga je norma za ljudsku djelatnost ono što je prema zamisli i volji Božjoj u skladu s istinskim dobrom čovječanstva i što omogućuje čovjeku kao pojedincu ili kao članu zajednice da razvije i ostvari svoj potpuni poziv.

Opravdana autonomija ovozemnih stvarnosti

36. Mnogi naši suvremenici kao da se boje da se iz odveć uske povezanosti između ljudske djelatnosti i religije ne bi sapela autonomija ljudi, društava i znanosti. Ako pod

autonomijom ovozemnih stvarnosti podrazumijevamo da stvorene stvari pa i sama društva imaju vlastite zakone i vrijednosti koje čovjek mora pomalo otkrivati, primjenjivati i sređivati, onda je sasvim opravdano zahtijevati takvu autonomiju: to je ne samo zahtjev ljudi našeg vremena nego to odgovara i volji Stvoritelja. Sve naime stvari već time što su stvorene imaju svoju konzistenciju, istinu, dobrotu, vlastite zakone i ustrojstvo; to čovjek mora poštovati tako da pojedinim znanostima ili umijećima prizna njihove vlastite metode. Stoga se metodičko istraživanje ni u jednoj struci, ako se vrši doista znanstveno i po moralnim načelima, nikad neće stvarno protiviti vjeri, jer profane i vjerske realnosti imaju izvor u istome Bogu.⁶⁰ Štoviše, onaj koji nastoji ponizno i ustrajno prodrijeti u tajnu stvari, njega, a da toga i nije svjestan, kao da vodi ruka Boga, koji uzdržava sva bića i čini da budu ono što jesu. Neka nam zato bude slobodno požaliti neke stavove, kojih je nekada bilo i među samim kršćanima zbog toga što nisu dovoljno shvatili opravdanu autonomiju znanosti. Ti su stavovi, postavši izvorom napetosti i sukoba, mnoge duhove doveli do toga da smatraju da se vjera i znanost protive jedna drugoj.⁶¹ No ako se pod »autonomijom vremenitog« podrazumijeva da stvorene stvari ne ovise o Bogu i da njima može čovjek raspolagati bez obzira na Stvoritelja, svatko tko vjeruje u Boga uviđa neispravnost takova stava. Stvorenje naime bez Stvoritelja iščezava. Uostalom, svi koji vjeruju, pripadali oni bilo kojoj religiji, uvijek su čuli njegov glas i očitovanje u govoru stvorenja. Štoviše, kad je Bog zaboravljen, stvorenje postaje neshvatljivo.

Ljudska djelatnost pokvarena grijehom

37. Sveto pismo a s njim i vjekovno iskustvo uči ljudsku obitelj da čovječji napredak, koji je veliko dobro za čovjeka, nosi u sebi i veliku napast. Kada se naime poremeti hijerarhija vrednota, time što je zlo ispremiješano s dobrim, pojedinci i razne skupine gledaju samo na svoje vlastite interese, a ne na interese drugih. Pa onda svijet više nije mjesto pravoga bratstva, a povećana moć čovjekova prijeti uništenjem samoga čovječanstva. Svu ljudsku povijest prožima teška borba protiv moći mraka. Ta borba, koja je započela već od početka svijeta trajat će po riječi Gospodnjoj⁶² sve do posljednjeg dana. Ubačen u tu borbu, čovjek se mora neprestano boriti da prione uz dobro. I jedino uz velike napore i pomoć Božje milosti može postići svoje unutarnje jedinstvo. Zato Kristova Crkva, puna pouzdanja u Stvoriteljev plan, priznaje da ljudski napredak može služiti istinskoj sreći ljudi. Ali ona ipak ne može a da ne razglašuje onu Apostolovu: »Nemojte se prilagođivati ovom svijetu« (Rim 12, 2), to jest onom duhu taštine i zlobe koja ljudsku djelatnost, određenu da služi Bogu i čovjeku, pretvara u sredstvo grijeha. Ako, dakle, netko zapita kako bi se moglo svladati to

bijedno stanje, kršćani ispovijedaju da se sve ljudske djelatnosti što se dnevno nalaze u opasnosti zbog oholosti i neurednog sebeljublja moraju pročišćavati i privoditi k savršenstvu Kristovim križem i uskrsnućem. Čovjek, kojega je Krist otkupio i učinio novim stvorenjem u Duhu Svetome, može i mora ljubiti stvari koje je sam Bog stvorio. Ta od Boga ih prima, na njih gleda i poštuje ih kao da upravo izlaze iz Božje ruke. Za njih zahvaljuje božanskom Dobročinitelju, njima se služi i uživa ih u siromaštvu i slobodi duha i tako je uveden u pravi posjed svijeta, kao onaj koji ništa nema a sve posjeduje.⁶³ »Sve je vaše, a vi ste Kristovi, a Krist je Božji« (1 Kor 3, 22- 23).

Ljudska djelatnost dovedena do savršenstva u pashalnom misteriju

38. Riječ Božja, po kojoj je sve postalo i koja je sama postala tijelom i prebivala na ljudskoj zemlji,⁶⁴ ušla je kao savršen čovjek u povijest svijeta i u sebi rekapitulirala.⁶⁵ On nam objavljuje »da je Bog ljubav« (1 Iv 4, 8) i ujedno nas uči da je nova zapovijed ljubavi osnovni zakon ljudskog savršenstva pa, prema tome, i preobrazbe svijeta. Toliko onima koji vjeruju u božansku ljubav donosi sigurnost da je svim ljudima otvoren put ljubavi i da nije uzaludno nastojanje da se ostvari opće bratstvo. Također opominje da se ta ljubav treba vršiti ne samo u velikim stvarima nego, i to u prvom redu, u redovitim životnim prilikama. Podnijevši smrt za sve nas grešnike,⁶⁶ svojim nas primjerom uči da i mi trebamo nositi križ što ga tijelo i svijet stavljaju na leđa onih koji idu za mirom i pravdom. Krist, koji je svojim uskrsnućem postavljen za Gospodina i kome je dana sva vlast na nebu i na zemlji,⁶⁷ snagom svoga Duha već djeluje u srcima ljudi. U njima ne budi samo želju za budućim vijekom nego također samim time nadahnjuje, pročišćuje i učvršćuje ona velikodušna nastojanja kojima se ljudska obitelj trudi da poboljša životne uvjete i da tom cilju podloži svu zemlju. A darovi su Duha različiti: dok jedne poziva da otvoreno svjedoče o svojoj želji za nebeskim obitavalištem i da živim čuvaju to svjedočanstvo u ljudskoj obitelji, druge zove da se posvete zemaljskom služenju ljudima pripremajući tom službom gradu za nebesko kraljevstvo. On ipak sve oslobađa, da se, pošto su se odrekli samoljublja i navrnuli ljudskom životu, na službu sve zemaljske energije, vinu prema onoj budućnosti kada će samo čovječanstvo postati ugodan prinos Bogu.⁶⁸ Gospodin je svojim ostavio zalog te nade i popudbinu toga putovanja: sakrament vjere u kojem se plodom prirode što ih je čovjek uzgojio pretvaraju u njegovo slavno Tijelo i Krv. To je večera bratskog zajedništva, anticipacija nebeske gozbe.

Nova zemlja i novo nebo

39. Nepoznato nam je vrijeme dovršenja zemlje i čovječanstva,⁶⁹ a ne znamo ni način preobrazbe svemira. Prolazi, doduše, vanjski lik ovoga svijeta, izobličen grijehom.⁷⁰ No poučeni smo da Bog sprema novi stan i novu zemlju u kojima će vladati pravednost⁷¹ i gdje će blaženstvo ispuniti i nadvisiti sve želje za mirom što se rađaju u ljudskom srcu.⁷² Tada, pošto smrt bude pobijeđena, sinovi će Božji biti u Kristu uskrišeni, i ono što je bilo sijano u slabosti i raspadljivosti obući će neraspadljivost,⁷³ ostat će ljubav i njezina djela,⁷⁴ i od ropstva prolaznosti oslobodit će se sva stvorenja⁷⁵ što ih je Bog stvorio radi čovjeka. Opomenuti smo, doduše, da čovjeku ništa ne koristi ako čitav svijet zadobije a sam sebe izgubi.⁷⁶ No iščekivanjem nove zemlje nipošto ne smije oslabiti, nego dapače razdubiti u nama brigu za izgradnjom ove zemlje gdje raste ono Tijelo nove ljudske obitelji, koje već može pružiti neku sliku novog svijeta. Stoga, iako treba dobro razlikovati ovozemni napredak od porasta Kristova kraljevstva, ipak je taj napredak, ukoliko može pridonijeti boljem uređenju ljudskog društva, od velike važnosti za Božje kraljevstvo.⁷⁷ Vrednote čovječjeg dostojanstva, bratskog zajedništva i slobode, sve te dobre plodove prirode i našega truda koje budemo po Gospodinovoj zapovijedi i u njegovu Duhu na zemlji razmnožili, naći ćemo poslije opet, ali očišćene od svake ljage, prosvijetljene i preobražene, kada Krist bude predao Ocu vječno i sveopće kraljevstvo: »kraljevstvo istine i života, kraljevstvo svetosti i milosti, kraljevstvo pravde, ljubavi i mira«. ⁷⁸ Ovdje na zemlji Kraljevstvo je već otajstveno prisutno; a kada dođe Gospodin dovršit će se.

IV. GLAVA

ZADAĆA CRKVE U SUVREMENOM SVIJETU

Međusobni odnosi Crkve i svijeta

40. Što smo rekli o dostojanstvu ljudske djelatnosti, sve je to temelj odnosa između Crkve i svijeta i baza za njihov međusobni dijalog.⁷⁹ Pretpostavivši stoga sve ono što je ovaj Koncil već izrekao o misteriju Crkve, treba da u ovom poglavlju promotrimo tu Crkvu ukoliko je ona prisutna u ovome svijetu te s njim živi i radi. Proizišavši iz ljubavi vječnog Oca,⁸⁰ u vremenu utemeljena od Krista Otkupitelja, okupljena u Duhu Svetom,⁸¹ Crkva ima cilj koji je spasiteljski i eshatološki, koji se može potpuno postići samo u budućem vijeku. No ona je već tu na zemlji prisutna, sabrana iz ljudi, članova zemaljskoga grada, koji su pozvani da već tokom povijesti čovječanstva tvore obitelj sinova Božjih, koja treba da neprestano raste do dolaska Gospodinova. Krist je tu obitelj – ujedinjenu, istina, radi nebeskih dobara i njima

obdarenu – »sazdao i uredio na ovome svijetu kao društvo«⁸² i opskrbio je »prikladnim sredstvima vidljivog i društvenog jedinstva«.⁸³ Tako Crkva, koja je ujedno »vidljivi skup i duhovna zajednica«,⁸⁴ hoda zajedno s čitavim čovječanstvom i sa svijetom proživljava istu zemaljsku sudbinu; ona je kao kvasac i takoreći duša ljudskog društva,⁸⁵ koje ima da se u Kristu obnovi i preobrazi u Božju obitelj. To pak uzajamno prožimanje zemaljskoga i nebeskoga grada samo se po vjeri može shvatiti. Dapače, ono ostaje misterij ljudske povijesti, koju grijeh smućuje sve dok se potpuno ne objavi slava sinova Božjih. Ali Crkva, idući za svojim spasonosnim ciljem, ne posreduje čovjeku samo božanski život nego odsijeva također, i to na čitav svijet, svjetlo koje je odraz tog života, osobito time što liječi i uzdiže dostojanstvo ljudske osobe, učvršćuje povezanost ljudskog društva te daje dublji smisao i uzvišenije značenje svakidašnjem čovječjem djelovanju. Tako Crkva vjeruje da preko svojih pojedinih članova i po čitavoj svojoj zajednici može mnogo pridonijeti da ljudsku obitelj i njezinu povijest učini čovječnijom. Osim toga katolička Crkva rado i mnogo cijeni ono što su druge kršćanske Crkve ili crkvene zajednice zajedničkim nastojanjem pridonijele ili što pridonose u ostvarenju tog istog cilja. Ujedno je čvrsto uvjeren da joj svijet, pojedinci i društvo, svojim sposobnostima i djelatnošću mogu mnogo i na razne načine pomoći u pripremanju putova za Evanđelje. Ovdje ćemo iznijeti neka općenita načela kako da se ispravno promiču ovi međusobni uzajamni odnosi i uzajamno pomaganje na područjima koja su im na neki način zajednička.

Pomoć koju Crkva želi pružiti pojedincima

41. Današnji je čovjek na putu k potpunijem razvoju svoje osobnosti i sve većeg otkrivanja i utvrđivanja svojih prava. Crkva, kojoj je povjereno da objavi misterij Boga, koji je konačna svrha čovjekova, otkriva ujedno čovjeku smisao njegove vlastite egzistencije, to jest najdublju istinu o čovjeku. Crkva dobro zna da samo Bog, kome ona služi, odgovara najdubljim željama ljudskoga srca, koje nikada ne mogu potpuno zasititi zemaljska srca, koje nikada ne mogu potpuno zasititi zemaljska dobra. Ona zna također da čovjek, neprestano potican od Duha Božjega, neće nikada biti sasvim ravnodušan prema problemu religije, kao što to potvrđuje ne samo iskustvo prošlih stoljeća nego i mnogostruka svjedočanstva našega vremena. Čovjek će naime uvijek željeti da makar i nejasno sazna koje je značenje njegova života, njegove djelatnosti i njegove smrti. Već sama prisutnost Crkve dozivlje mu u pamet ta pitanja. No jedino Bog, koji je stvorio čovjeka na svoju sliku i od grijeha ga otkupio, može u potpunosti odgovoriti na njih. On to čini objavom u Kristu, svome Sinu, koji je postao čovjekom. Tko god slijedi Krista, savršenog čovjeka, i sam postaje

više čovjekom. Iz te vjere Crkva može očuvati dostojanstvo ljudske naravi od svih promjenljivih mišljenja koja, na primjer, čovječje tijelo previše ponizuju ili ga previše uzdižu. Nikakav ljudski zakon ne može tako osigurati osobno dostojanstvo i slobodu čovjeka kao što to može Kristovo Evanđelje koje je Crkvi povjereno. To naime Evanđelje navješćuje i proglašava slobodu djece Božje, odbacuje svako ropstvo koje konačno proizlazi iz grijeha,⁸⁶ sveto poštuje dostojanstvo savjesti i njezinu slobodnu odluku, neprestano opominje da se svi ljudski talenti podvostruče na službu Božju i na dobro ljudi, te konačno svakog čovjeka preporučuje ljubavi sviju.⁸⁷ Sve to odgovara temeljnom zakonu kršćanske ekonomije spasenja. Iako je, naime, isti Bog i Spasitelj i Stvoritelj, Gospodar i povijesti čovječanstva i povijesti spasenja, ipak se u tom istom božanskom redu ne samo ne oduzima opravdana autonomija stvorenja, a pogotovo čovjeka, nego se dapače obnavlja na svoje dostojanstvo i u njemu se učvršćuje. Snagom, dakle, Evanđelja, koje joj je povjereno, Crkva proglašuje čovječja prava te priznaje i uvelike cijeni dinamizam kojim se u današnje vrijeme ta prava posvuda promiču. Ipak to gibanje treba da se prožme evanđeoskim duhom te da se zaštiti protiv svake vrste lažne autonomije. Izloženi smo, naime, napasti da smatramo kako su naša osobna prava samo tada potpuno sačuvana kad smo oslobođeni od svake norme božanskog zakona. No tim se putem dostojanstvo ljudske osobe nikako ne spasava, nego dapače gubi.

Pomoć koju se Crkva trudi dati ljudskom društvu

42. Jedinstvo ljudske obitelji mnogo se učvršćuje i upotpunjuje jedinstvom obitelji djece Božje, koja je utemeljena na Kristu.⁸⁸ Doduše, misija koju je Krist povjerio svojoj Crkvi kao njoj vlastitu, nije niti političkog, niti ekonomskog, niti socijalnog reda: svrha, naime, koju joj je odredio, religioznoga je reda.⁸⁹ Ali upravo iz te religiozne misije izvire zadaci, svjetlo i sile koje mogu poslužiti da se ljudska zajednica izgradi i učvrsti po Božjem zakonu. Isto tako, gdje je potrebno, već prema prilikama vremena i mjesta, i sama Crkva može, dapače i mora, promicati djela koja su određena da služe svima, napose siromašnima, kao što su djela milosrđa ili druga djela te vrste. Crkva, nadalje, priznaje što god ima dobrog u suvremenom društvenom dinamizmu: napose razvoj prema jedinstvu, proces zdrave socijalizacije i građanskog i ekonomskog udruživanja. Promicanje jedinstva povezano je s najdubljom misijom Crkve, budući da je ona »u Kristu kao sakrament ili znak i sredstvo najužeg sjedinjenja s Bogom i jedinstva svega čovječanstva«. ⁹⁰ Tako Crkva pokazuje svijetu da pravo vidljivo socijalno jedinstvo izvire iz jedinstva duša i srdaca, to jest iz one vjere i ljubavi na kojima je, u Duhu Svetome, njezino jedinstvo nerazrješivo sazdana. Snaga, naime, koju Crkva može unijeti u današnje ljudsko društvo jest ona vjera i ljubav koje se

oživotvoruju, a ne u nekom izvanjskom gospodstvu koje bi se vršilo čisto ljudskim sredstvima. Osim toga Crkva po svojem poslanju i po svojoj naravi nije vezana ni uz koji posebni oblik ljudske kulture, niti uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sistem. I zato baš ona može biti, uslijed te svoje univerzalnosti, veoma uska veza među različitim ljudskim zajednicama i državama, samo ako se one pouzdaju u nju i ako joj stvarno priznaju istinsku slobodu da može izvršiti to svoje poslanje. Stoga Crkva opominje svoje sinove, pa i sve ljude, da u tom obiteljskom duhu sinova Božjih prevladaju sve razdore među narodima i rasama te da iznutra daju čvrstoću legitimnim ljudskim udruženjima. Što god dakle ima istinito, dobro i pravedno u najrazličitijim ustanovama što ih je čovječanstvo osnovalo i neprestano ih osniva, sve to Koncil promatra s velikim poštovanjem. Osim toga on izjavljuje da Crkva želi pomagati i promicati sve te ustanove koliko to o njoj ovisi i ukoliko je to spojivo s njezinom misijom. Ona ništa ne želi žarče nego da se na korist svih može slobodno razvijati pod bilo kojim političkim režimom koji poštuje osnovna prava osobe, obitelji i priznaje zahtjeve općeg dobra.

Pomoć koju se Crkva trudi pružiti ljudskoj djelatnosti preko kršćana

43. Koncil potiče kršćane, koji su građani jednoga i drugoga grada (tj. svjetskog i duhovnog), da nastoje svojim zemaljskim dužnostima vjerno udovoljavati, i to vođeni evanđeoskim duhom. Ostavljaju istinu oni koji zato što znaju da ovdje nemamo stalna prebivališta, nego da tražimo buduće⁹¹ misle da zbog toga mogu zanemariti svoje zemaljske dužnosti, zaboravljajući da ih sama vjera još više obavezuje na njih, svakoga prema njegovu pozivu.⁹² Jednako se varaju oni koji, obratno, misle da se mogu tako predati zemaljskim poslovima kao da su ovi posve tuđi vjerskom životu, koji bi se po njihovom mišljenju sastojao samo u vršenju nekih čina kulta i nekih moralnih dužnosti. Taj nesklad kod mnogih između vjere koju ispovijedaju i svakidašnjeg života treba ubrojiti među najteže zablude našeg vremena. Tu su sablazan već u Starom zavjetu proroci žestoko žigosali,⁹³ a u Novom zavjetu se sam Isus daleko više zaprijetio teškim kaznama.⁹⁴ Neka se stoga ne suprotstavljaju krivo profesionalne i socijalne djelatnosti s jedne i vjerski život s druge strane. Kršćanin koji zanemaruje svoje vremenite dužnosti zanemaruje i svoje dužnosti prema bližnjemu i prema samom Bogu te dovodi u pogibelj svoje vječno spasenje. Neka se kršćani radije vesele što, po uzoru Krista koji je provodio život radnika, mogu sve svoje zemaljske djelatnosti obavljati tako da ljudska, obiteljska, profesionalna, znanstvena ili tehnička nastojanja ujedine u životnu sintezu s religioznim vrednotama pod čijim se uzvišenim vodstvom sve upravlja na slavu Božju. Laici su specijalno, iako ne isključivo, nadležni za svjetovne zadaće i djelatnosti.

Kada, dakle, djeluju kao građani svijeta, bilo pojedinačno bilo skupno, ne samo da se trebaju poštivati zakoni koji su svojstveni pojedinoj struci nego će nastojati da steknu i pravu stručnost na tim područjima. Rado će surađivati s onima koji rade na istim ciljevima. Svjesni zahtjeva svoje vjere i puni njezine snage treba da bez oklijevanja, gdje god ustreba, poduzmu nove inicijative i da ih u djelo provode. Njihova već pravilno formirana savjest mora nastojati da božanski zakon bude upisan u život zemaljske zajednice. Od svećenika pak neka laici očekuju svjetlo i duhovnu snagu. No neka ne misle da su njihovi pastiri uvijek tako stručni da na svako pa i teško pitanje što iskrnsne imaju već gotovo konkretno rješenje ili da su oni upravo za to poslani. Neka radije sami, prosvijetljeni kršćanskom mudrošću i s poštovanjem uvažujući naučavanje Učiteljstva,⁹⁵ preuzmu svoju odgovornost. Više puta će ih u nekim prilikama sam kršćanski životni nazor prikloniti nekom određenom rješenju. A ipak će drugi vjernici, vođeni ne manjom iskrenošću, kao što se to češće i opravdano događa, drukčije suditi o istoj stvari. Ali ako mnogi ova različita rješenja, dalje od nakane onih koji ih zastupaju, olako povezuju s evanđeoskom porukom, moraju se sjetiti da nikome nije slobodno da u spomenutim slučajevima prisvaja crkveni autoritet isključivo za svoje mišljenje. Neka pak uvijek nastoje da iskrenim dijalogom uzajamno rasvijetle probleme, neka čuvaju međusobnu ljubav i brinu se ponajprije za opće dobro. Laici, koji aktivno sudjeluju u čitavom životu Crkve, ne samo da su dužni da prožimlju svijet kršćanskim duhom nego su također dužni da u svemu, i to usred ljudskog društva, budu Kristovi svjedoci. Biskupi pak, kojima je povjerena dužnost da upravljaju Crkvom Božjom, neka sa svojim svećenicima Kristovu poruku tako propovijedaju kako bi zemaljske djelatnosti vjernika bile prožete svjetlom Evanđelja. Svi pastiri neka povrh toga imaju na pameti da svojim svakidašnjim ponašanjem i svojom zauzetošću⁹⁶ očituju svijetu lice Crkve, po kome ljudi rasuđuju o snazi i istinitosti kršćanske poruke. Neka životom i riječju zajedno s redovnicima i svojim vjericima dokazuju da je Crkva, sa svim darovima koje sadržava, samom svojom prisutnošću neiscrpivi izvor onih energija koje današnji svijet najviše treba. Ustrajnim studijem neka se tako osposobe da mogu izvršiti svoju ulogu u dijalogu sa svijetom i s ljudima bilo kojeg mišljenja. Napose neka im budu na srcu riječi ovoga Koncila: »Budući da se čovječanstvo danas sve tješnije srašćuje u građansku, ekonomsku i socijalnu jedinicu, to je još potrebnije da svećenici zajedničkim nastojanjem i sredstvima te pod vodstvom biskupa i vrhovnog svećenika, uklanjaju svaki razlog razdvajanja, kako bi čitavo čovječanstvo bilo privedeno k jedinstvu Božje obitelji.⁹⁷ Iako je Crkva snagom Duha Svetoga ostala vjerna zaručnica svog Gospodina i nikada nije prestala biti u svijetu znak spasenja, ona ipak dobro zna da je tokom duge njezine povijesti među njezinim

članovima,⁹⁸ klericima i laicima, bilo i takvih koji su se iznevjerili Božjem Duhu. I u naše vrijeme Crkva dobro zna kolika je razlika između poruke koju naviješta i ljudske slabosti onih kojima je povjereno Evanđelje. Što god povijest sudila o tim nedostacima, mi ih moramo biti svjesni i protiv njih se snažno boriti da ne nanose štetu širenju Evanđelja. Isto tako Crkva dobro zna koliko i sama mora neprestano na osnovi vjekovnog iskustva dozrijevati u razvijanju svojih odnosa sa svijetom. Vodena Duhom Svetim, Crkva, naša Majka, ne prestaje poticati svoje sinove da se pročiste i obnove kako bi znak Kristov još jasnije zablistao na licu Crkve.⁹⁹

Pomoć što je Crkva prima od današnjeg svijeta

44. Kao što je za svijet važno da prizna Crkvu kao društvenu stvarnost povijesti i kao kvasac svijeta, tako sama Crkva dobro zna koliko je primila od povijesti i razvoja čovječanstva. Iskustvo prošlih stoljeća, napredak znanosti, bogatstva sakrivena u različitim oblicima ljudske kulture, što sve omogućuje da bolje upoznamo narav samog čovjeka i što otvara nove putove k istini, korisni su također i Crkvi. Ona je, naime već od početka svoje povijesti naučila izražavati Kristovu poruku služeći se pojmovima i jezikom različitih naroda te ju je pokušala osvijetliti i mudročću filozofa: i to sa svrhom da Evanđelje prilagodi shvaćanju svijetu i, koliko je bilo potrebno, zahtjevima mudraca. I taj prilagođeni način naviještanja objavljene riječi mora ostati zakonom svake evangelizacije. Tako se naime u svakom narodu stvara mogućnost da na svoj način izrazi Kristovu poruku i ujedno se promiče životna razmjena između Crkve i različitih kultura naroda.¹⁰⁰ Osobito u naše vrijeme, kad se stvari veoma brzo mijenjaju i kada načini mišljenja variraju, potrebna joj je napose pomoć onih koji žive u svijetu a stručnjaci su u poznavanju raznih ustanova i disciplina, te shvaćaju njihov unutarnji mentalitet, pa bili oni vjernici ili nevjernici. Dužnost je svega Božjeg naroda, osobito pastira i teologa, da uz pomoć Duha Svetoga slušaju, razabiru i tumače razna mišljenja našega vremena te ih prosuđuju u svjetlu riječi Božje, kako bi se objavljena istina mogla uvijek dublje uočiti, bolje shvatiti i prikladnije izložiti. Budući da posjeduje vidljivu socijalnu strukturu, znak svoga jedinstva u Kristu, Crkva se može također i razvojem ljudskog društvenog života obogatiti, pa se stvarno i obogaćuje: ne u tom smislu kao da bi joj nedostajalo nešto u konstituciji koju joj je Krist dao, nego da bi upravo tu konstituciju dublje upoznala, bolje izrazila i sretnije je prilagodila našem vremenu. Crkva sa zahvalnošću osjeća da – i kao zajednica i u svojim pojedinim sinovima – prima raznoliku pomoć od ljudi svih staleža i položaja. Svi oni, naime, koji pridonose razvoju ljudske zajednice na području obitelji, kulture, ekonomskog i socijalnog života kao i na području nacionalne i

međunarodne politike, doprinose ne malu pomoć prema Božjem planu i crkvenoj zajednici ukoliko ona ovisi o izvanjskim uvjetima. Štoviše, Crkva priznaje da se čak samim protivljenjem svojih protivnika i progonitelja uvelike koristila i da se to može i nadalje.¹⁰¹

Krist, alfa i omega

45. Crkva kad sama pomaže svijet i kad od njega mnogo prima teži jedino za tim da dođe kraljevstvo Božje i da se ostvari spasenje svega ljudskoga roda. Uostalom, sve dobro koje narod Božji za vrijeme svoga zemaljskog putovanja može pružiti ljudskoj obitelji dolazi odatle što je Crkva »sveopći sakrament spasenja«,¹⁰² koji očituje i ujedno ostvaruje misterij Božje ljubavi prema čovjeku. Riječ naime Božja, po kojoj je sve stvoreno, sama je postala tijelom da kao savršen čovjek sve spasi i u sebi sve rekapitulira. Gospodin je cilj ljudske povijesti, točka prema kojoj smjeraju želje povijesti i civilizacije, središte ljudskog roda, radost svih srdaca i punina njihovih težnji.¹⁰³ Njega je Otac uskrisio od mrtvih, uzvisio i posadio o svoju desnu postavivši ga sucem živima i mrtvima. U njegovu Duhu oživljeni i ujedinjeni putujemo prema konačnom dovršenju ljudske povijesti, koje potpuno odgovara planu njegove ljubavi: »Obuhvati pod jednu glavu u Kristu sve što je na nebesima i što je na zemlji« (Ef 1, 10). Sam Gospodin veli: »Evo! Dolazim naskoro i plaća moja sa mnom da svakome naplatim prema njegovu djelu. Ja sam Alfa i Omega. Prvi i Posljednji. Početak i Svršetak« (Otk 22, 12-13).

DRUGI DIO

NEKI GORUĆI PROBLEMI

Predgovor

46. Pošto je izložio kakvo je dostojanstvo ljudske osobe i na kakvu je zadaću, i individualnu i društvenu, pozvana da ispuni u cijelome svijetu, Koncil sada u svjetlu Evandjelja i ljudskog iskustva obraća pažnju svih na neke posebne goruće probleme ovoga vremena, koji najviše zaokupljaju čovječanstvo. Među mnogim pitanjima koja danas zabrinjavaju sve ljude treba posebno spomenuti: brak i obitelj, kulturu, ekonomsko-socijalni i politički život, solidarnost naroda i mir. Potrebno je da pojedina ova pitanja osvijetlimo načelima što dolaze od Krista. Tako će kršćani imati putokaz, a svi će ljudi biti prosvijetljeni u traženju rješenja tako brojnih i zamršenih problema.

I. GLAVA

PROMICANJE DOSTOJANSTVA BRAKA I OBITELJI

Brak i obitelj u suvremenom svijetu

47. Spas osobe te ljudskog i kršćanskog društva usko je povezan sa sretnim stanjem u bračnoj i obiteljskoj zajednici. Stoga se kršćani zajedno sa svima koji visoko cijene tu obiteljsku zajednicu iskreno vesele raznim pomoćima kojima danas ljudi zahvaljuju napredak u promicanju ove zajednice ljubavi i u njegovanju života i kojima se podupiru supruzi i roditelji u njihovoj uzvišenoj zadaći; kršćani odatle očekuju još veće blagodati dok ih nastoje promicati. Dostojanstvo te ustanove ipak ne sja svagdje istom jasnoćom, jer je potamnjuje poligamija i pošast rastave, tzv. slobodna ljubav i druge deformacije. Pored toga bračna se ljubav vrlo često oskrvrnjuje sebičnošću, hedonizmom i nedopuštenim postupcima kojima se sprečava rađanje. Današnje ekonomske, socijalno-psihološke i političke prilike unose osim toga ozbiljni nered u obitelji. Konačno u nekim se dijelovima svijeta sa zabrinutošću opažaju problemi koji proizlaze iz porasta pučanstva. Sve to tišti savjesti. No ipak se snaga i čvrstoća bračne i obiteljske ustanove pokazuju i time što duboke promjene današnjega društva, unatoč poteškoćama koje odatle izbijaju, vrlo često i na različite načine očituju istinsku narav te ustanove. Zato Koncil, izlažući jasnije neka poglavlja crkvene nauke, želi poučiti i ohrabriti kršćane i sve ljude koji nastoje da štite i promiču izvorno dostojanstvo braka i njegovu uzvišenu i svetu vrijednost.

Svetost braka i obitelji

48. Intimna zajednica bračnog života i ljubavi, koju je Stvoritelj utemeljio i providio vlastitim zakonima, sazda se bračnom vezom, to jest osobnim neopozivim pristankom. Tako se ljudskim činom, kojim supruzi sebe uzajamno predaju i primaju, rađa također, pred društvom, po božanskoj uredbi čvrsta ustanova: ta sveta veza u cilju dobra kako roditelja i potomstva tako i društva ne ovisi o ljudskoj samovolji. Sam je naime Bog začetnik braka, koji je opskrbljen različitim dobrima i ciljevima:104 sve je to od najvećeg značenja za održavanje čovječanstva, za osobni napredak i vječnu sudbinu pojedinih članova obitelji, za dostojanstvo, čvrstinu, mir i dobrobit same obitelji i čitavog ljudskog društva. Po svojoj prirodnoj svojstvenosti sama ustanova ženidbe i bračna ljubav usmjerene su k rađanju i odgoju djece i nalaze u tom svoju krunu. I tako muž i žena, koji po bračnom savezu »više nisu

dvoje, nego jedno tijelo« (Mt 19, 6) intimnim sjedinjenjem osoba i čina pružaju jedno drugome pomoć i službu te doživljavaju smisao svoga jedinstva i iz dana ga u dan sve više produbljuju. To intimno sjedinjenje kao uzajamno darivanje dviju osoba a i dobro djece zahtijevaju punu vjernost bračnih drugova i njihovo nerazdruživo jedinstvo.¹⁰⁵ Krist Gospodin je blagoslovom obasuo tu mnogostruku ljubav koja je potekla iz vrela božanske ljubavi i koja je sazdana na sliku njegova sjedinjenja s Crkvom. Kao što je, naime, nekoć sam Bog savezom ljubavi i vjernosti prišao svome narodu,¹⁰⁶ tako sada Spasitelj ljudi i Zaručnik Crkve¹⁰⁷ dolazi u susret kršćanskim supruzima po sakramentu ženidbe. Ostaje i nadalje s njima da se u međusobnom predanju stalnom vjernošću ljube, kao što je on ljubio Crkvu i sama sebe predao za nju.¹⁰⁸ Prava bračna ljubav uzeta je u božansku ljubav te se otkupiteljskom Kristovom snagom i spasonosnim djelovanjem Crkve upravlja i obogaćuje da tako supruge uspješno privede Bogu, da im pomogne i utvrdi ih u uzvišenoj zadaći oca i majke.¹⁰⁹ Stoga se kršćanski supruzi, radi dužnosti i dostojanstva svoga staleža, jačaju i na neki način posvećuju posebnim sakramentom;¹¹⁰ ispunjavajući svoju bračnu i obiteljsku misiju snagom toga sakramenta te ispunjeni Kristovim duhom koji čitav njihov život prožimlje vjerom, ufanjem i ljubavlju, sve više se približuju osobnom savršenstvu i međusobnom posvećenju i, stoga, zajedničkom proslavljanju Boga. Ako roditelji prednjače primjerom i zajedničkom obiteljskom molitvom, djeca će, i svi koji žele u krugu obitelji, lakše naći put čovječnosti, spasenja i svetosti. Supruzi će pak, u svom dostojanstvu i zadaći očinstva i majčinstva, brižno ispunjavati dužnosti odgoja, osobito vjerskog, što u prvom redu na njih spada. Djeca, kao živi članovi obitelji, na svoj način pridonose posvećivanju roditelja. Zahvalnošću, odanošću i povjerenjem odgovorit će na dobroćinstva svojih roditelja, te će im, kao što se djeci pristoji, biti pri ruci u teškoćama života i u staračkoj osamljenosti: Svi neka poštuju život udovaca i udovica koji se hrabro prihvati kao nastavak bračnog poziva.¹¹¹ Obitelj neka svoja duhovna bogatstva velikodušno dijeli s drugim obiteljima. Tako će kršćanska obitelj, jer nastaje iz ženidbe, koja je slika i sudioništvo u savezu ljubavi između Krista i Crkve,¹¹² otkriti svima živu prisutnost Spasitelja u svijetu i istinsku narav Crkve, kako ljubavlju suprug, nesebičnom plodnošću, jedinstvom i vjernošću, tako i ljubaznom suradnjom svih njezinih članova.

Bračna ljubav

49. Božja riječ poziva više puta zaručnike i supruge da hrane i njeguju čistom ljubavlju zaruke, a nerazdijeljenom i proćućenom ljubavlju brak.¹¹³ Mnogi naši suvremenici visoko cijene pravu ljubav između muža i žene, koja se očituje na različite načine, već prema

čestitim običajima naroda i vremena. Ta izrazito ljudska ljubav, budući da struji od osobe k osobi, privrženosti slobodnog htijenja, obuhvaća dobro čitave osobe. Stoga je ona kadra posebnim dostojanstvom obogatiti tjelesna i duševna očitovanja te ih oplemeniti kao elemente i posebne znakove bračnog prijateljstva. Tu ljubav se Gospodin udostojao iscijeliti, usavršiti i uzdignuti je posebnim darom svoje milosti i ljubavi. Ujedinjujući ljudsko i božansko, takva ljubav navodi supruge da se slobodno daruju jedno drugome dokazujući to nježnim osjećajima i djelom. Ona prožima sav njihov život;¹¹⁴ štoviše ona se sama usavršava i raste velikodušnim izvršavanjem. Daleko dakle nadvisuje puku erotičku privlačnost koja, budući da se uzima egoistički, brzo i bijedno iščezava. Ta se ljubav posebno izražava i dopunjuje u samom bračnom činu. Zato su čini kojima se supruzi međusobno intimno i čisto sjedinjuju časni i dostojni. Kad se obavljaju na doista ljudski način, izražavaju i produbljuju međusobno darivanje, kojim se supruzi, radosni i zahvalni, uzajamno obogaćuju. Ta ljubav koju potvrđuje uzajamna vjernost a nadasve posvećuje Kristov sakrament, ostaje nerazrješivo vjerna tijelom i dušom u sreći i nesreći. Zato isključuje svaki preljub i rastavu. Isto tako, ako se prizna osobno dostojanstvo žene i muža u uzajamnoj i potpunoj ljubavi, jasno se pokazuje jedinstvo ženidbe koje je Gospodin potvrdio. Za ustrajno vršenje obaveza ovog, kršćanskog poziva traži se osobita krepost: zato će supruzi milošću okrijepljeni da provode svet život, postojano gajiti i molitvom tražiti čvrstoću ljubavi, velikodušnost i duh žrtve. Istinska će se bračna ljubav više cijeniti i o njoj će se stvoriti zdravo javno mišljenje ako se kršćanski supruzi istaknu svjedočanstvom vjernosti i harmonije u toj ljubavi kao i brižnim odgojem djece te ako se sa svoje strane zauzmu u nužnoj kulturnoj, psihološkoj i socijalnoj obnovi u prilog braka i obitelji. Mladež treba na vrijeme i na prikladan način poučiti – i to najbolje u krugu same obitelji – o dostojanstvu bračne ljubavi, njezinoj zadaći i njezinom izražavanju: tako odgojeni u čistoći moći će u svoje vrijeme nakon čestitih zaruka poći na vjenčanje.

Plodnost braka

50. Brak i bračna ljubav su po svojoj naravi usmjereni prema rađanju i odgoju potomstva. Djeca su, bez sumnje, najdragocjeniji dar braka i uvelike pridonose dobru samih roditelja. Sam Bog, koji je rekao: »nije dobro da čovjek bude sam« (Post 2, 18) i koji je čovjeka od početka stvorio kao muško i žensko (usp. Mt 19,4), htio mu je udijeliti neko posebno sudioništvo u svome stvarateljskom djelu: on je blagoslovio muža i ženu i rekao im: »Rastite i množite se« (Post 1, 28). Prema tome, pravo njegovanje bračne ljubavi kao i sva narav obiteljskog života što otuda proizlazi – ne zanemariivši ostale svrhe braka – idu za tim da

supruge učine odlučno spremnima da surađuju s ljubavlju Stvoritelja i Spasitelja, koji po njima iz dana u dan umnožava i obogaćuje svoju obitelj. U toj dužnosti prenošenja i odgajanja ljudskog života što treba smatrati njihovim svojstvenim poslanjem, supruzi znaju da su suradnici ljubavi Boga Stvoritelja i na neki način njezini tumači. Stoga će ispuniti svoju zadaću s, ljudskom i kršćanskom odgovornošću i s poučljivim poštovanjem prema Bogu; sporazumno će i zajedničkim nastojanjem stvoriti sebi ispravan sud imajući pred očima svoje osobno dobro i dobro već rođene djece ili djece za koju predviđaju da će se još roditi; prosudit će i materijalne i duhovne prilike svoga stanja; vodit će, konačno, računa o dobru obiteljske zajednice; o potrebama vremenitog društva i same Crkve. U krajnjoj liniji taj sud moraju donijeti sami bračni drugovi pred Bogom. No kršćanski supruzi neka budu svjesni da u načinu svoga postupanja ne mogu raditi samovoljno, nego su uvijek obavezni slijediti svoju savjest, koju treba uskladiti s Božjim zakonom; neka rado slušaju crkveno Učiteljstvo, koje taj božanski zakon pravovaljano tumači u svjetlu Evanđelja. Taj božanski zakon pokazuje puno značenje bračne ljubavi, štiti je i pokreće prema njenom uistinu ljudskom savršenstvu. Na taj način kršćanski supruzi, pouzdavajući se u Božju providnost i njegujući duh žrtve,¹¹⁵ dok s dubokim osjećajem ljudske i kršćanske odgovornosti služe prenošenju života, oni slave Stvoritelja i teže k savršenosti u Kristu. Među supruzima koji na taj način ispunjavaju zadaću koju im je Bog povjerio, treba posebno spomenuti one koji razboritim i zajedničkim dogovorom velikodušno prihvaćaju da dostojno odgoje i brojniju djecu.¹¹⁶ No brak nije ustanovljen samo za rađanje djece. Sama naime narav nerazrješivog saveza među supruzima kao i dobro djece zahtijevaju da i međusobna ljubav bračnih drugova zauzme mjesto koje joj pripada, da napreduje i dozrijeva. Zbog toga i kad nema djece, često puta tako željkovane, brak ostaje kao zajednica i zajedništvo čitavog života i zadržava svoju vrijednost i nerazrješivost.

Bračna ljubav i poštivanje ljudskog života

51. Koncil zna da supruzi, u želji da skladno provode bračni život, mogu često u nekim današnjim životnim prilikama biti spriječeni te se naći u okolnostima u kojima se, bar privremeno, broj djece ne može povećati. Tada nije lako sačuvati vjernost u ljubavi i potpuno zajedništvo života. Gdje je pak prekinut intimni bračni život, nerijetko može doći u opasnost i vjernost supruga i dobro djece: tada je naime u pogibelji i odgoj djece i potrebna hrabrost da se prihvati daljnji porod. Ima onih koji se usuđuju na te probleme donijeti nečasna rješenja, pače ne prezaju ni pred ubojstvom. Takvima Crkva doziva u pamet da ne može biti istinske opreke između Božjih zakona o prenošenju života i njegovanja prave

bračne ljubavi. Bog, Gospod života, povjerio je ljudima uzvišenu zadaću da održavaju život, i tu dužnost moraju vršiti na način dostojan čovjeka. Zato treba već od začeca najbrižnije štiti život; a pobačaj i čedomorstvo užasni su zločini. Čovjekova seksualnost kao i njegova moć rađanja, čudesno nadilaze ono što se događa kod nižih stupnjeva života. Zato treba s velikim poštovanjem cijeniti čine koji su vlastiti bračnom životu i koji su usklađeni s pravim ljudskim dostojanstvom. Stoga, kad se radi o usklađivanju bračne ljubavi s odgovornim prenošenjem života, moralnost postupaka ne ovisi samo o iskrenoj nakani i o ocjeni motiva nego je treba odrediti prema objektivnim kriterijima, koji se temelje na samoj naravi osobe i njezinih čina, kriterijima koji, u okviru iskrene ljubavi, poštuju potpuni smisao uzajamnog darivanja i rađanja koje odgovara čovjeku. To se pak ne može postići ako se iskreno ne njeguje krepost bračne čistoće. Sinovima Crkve koji se drže tih načela, nije dopušteno radi reguliranja poroda ići putovima što ih je crkveno Učiteljstvo tumačeći Božji zakon osudilo.¹¹⁷ Svima neka bude očito da se ljudski život i dužnosti njegova prenošenja ne ograničuju samo na ovaj svijet niti se mogu samo po njemu mjeriti i shvatiti, nego da su uvijek u vezi s vječnim određenjem ljudi.

Promicati dobro braka i obitelji

52. Obitelj je u neku ruku škola potpunije čovječnosti. Ali da bi mogla potpuno ostvariti svoj život i misiju, potrebna je dobrohotna izmjena misli, uzajamno savjetovanje bračnih drugova i brižljiva suradnja roditelja u odgoju djece. Očevo učešće veoma je važno za njihovu izgradnju, ali treba osigurati i majčinsku brigu u kući, što je potrebno osobito maloj djeci, a da se pri tom ne zaboravi opravdano socijalno promaknuće žene. Djecu treba tako odgajati da, kad odrastu, mogu s punom sviješću odgovornosti slijediti zvanje, pa i svećeničko ili redovničko, i izabrati svoj životni poziv, te da, ako se vjenčaju, mogu osnovati svoju obitelj u povoljnim moralnim, socijalnim i ekonomskim uvjetima. Zadaća je roditelja ili skrbnika da razboritim savjetima budu vodiči mladima pri osnivanju obitelji, a oni treba da ih rado slušaju, no ipak se moraju čuvati da ih izravno ili neizravno ne prisiljavaju bilo na sklapanje ženidbe bilo na izbor određenoga bračnog druga. Na taj način obitelj, u kojoj se susreću različiti naraštaji i međusobno se pomažu radi stjecanja punije životne mudrosti i usklađivanja osobnih prava s drugim zahtjevima društvenog života, sačinjava temelj društva. Zato svi oni koji imaju neki utjecaj na zajednice i socijalne skupine treba da efikasno doprinesu promicanju dobrobiti braka i obitelji. Državna vlast neka smatra svojom svetom dužnošću da prizna pravi značaj braka i obitelji, da ga štiti i podupire, da čuva javni moral i promiče kućnu dobrobit. Roditeljima mora biti osigurano

pravo da rađaju djecu i da je odgajaju u krilu obitelji. Obazrivim zakonodavstvom i različitim mjerama treba zaštititi i na prikladan način pomoći i onima koji su na žalost lišeni dobra obitelji. Kršćanski vjernici, koristeći sadašnji čas¹¹⁸ i razlikujući što je vječno od promjenjivih oblika, neka marljivo promiču vrednote braka i obitelji. Neka to čine svjedočanstvom vlastitog života i složnom suradnjom sa svim ljudima dobre volje. Tako će, nadvladavši teškoće, izboriti obitelji što joj je potrebno i one pogodnosti koje odgovaraju novom vremenu. U tu će svrhu biti od velike pomoći kršćanski osjećaj vjernika, ispravna moralna savjest ljudi, mudrost i stručna sprema onih koji su dobro upućeni u svete znanosti. Stručnjaci, osobito u biološkim, medicinskim, socijalnim i psihološkim naukama, mogu mnogo pridonijeti za dobro braka i obitelji i za mir savjesti ako budu nastojali – da objedinivši svoj znanstveni rad – dublje osvijetle različite uvjete koji pogoduju zdravoj regulaciji ljudskoga rađanja. Dužnost je svećenika da, stekavši nužno poznavanje obiteljske problematike, promiču poziv supruga u njihovu bračnom i obiteljskom životu različitim pastoralnim sredstvima, propovijedanjem riječi Božje, liturgijom i drugim duhovnim pomagalicama, te da im ljudski i strpljivo pomažu u teškoćama i jačaju ih u ljubavi kako bi se stvorile obitelji koje uistinu zrače. Različite ustanove, osobito obiteljska udruženja, neka se trude da mladež i same bračne drugove, napose one koji su tek stupili u brak pomažu poukom i djelom te ih nastoje odgojiti za obiteljski društveni i apostolski život. Napokon sami supruzi, stvoreni na sliku živoga Boga i stavljeni u istinski red osoba, neka budu jednoga srca, jedne misli i u uzajamnoj svetosti ujedinjeni¹¹⁹ da, slijedeći Krista, počelo života,¹²⁰ postanu po radostima i žrtvama svoga zvanja, po svojoj vjernoj ljubavi, svjedoci onog misterija ljubavi što ga je Gospodin svojom smrću i uskrsnućem objavio svijetu.¹²¹

II. GLAVA

PROMICANJE KULTURNOG NAPRETKA

Uvod

53. Vlastitost je same ljudske osobe da jedino putem kulture, to jest njegovanjem prirodnih dobara i vrijednosti, dođe do prave i potpune čovječnosti. Stoga, kad god se radi o ljudskom životu, priroda i kultura su međusobno vrlo tijesno povezane. Općenito riječ »kultura« označuje sve ono čime čovjek izgrađuje i razvija mnogostruke svoje društvene i tjelesne darove te nastoji da spoznajom i radom sebi podvrgne svijet; čini sve čovječnijim društveni život, i to u obitelji kao i u cijelom građanskom društvu, moralnim napretkom i napretkom

institucija; konačno, tokom vremena izražava, saopćuje i čuva u svojim djelima velika duhovna iskustva i težnje da služe napretku mnogih, dapače i cijelog čovječanstva. Prema tome, ljudska kultura sadrži nužno povijesni i socijalni aspekt te ta riječ često poprima sociološko pače i etnološko značenje. U tom se smislu govori o više kultura. I doista, različite zajedničke životne prilike i razni oblici organiziranja životnih dobara niču iz različitih načina kako se čovjek služi stvarima, kako radi, kako se izražava, kako prakticira svoju vjeru i kako se ponaša, kako stvara zakone i pravne institucije, kako unapređuje znanost i umjetnost i kako njeguje lijepo. Tako se iz tradicionalnih tvorevina oblikuje baština, vlastita svakoj pojedinoj ljudskoj zajednici. Tako se stvara određena i povijesna sredina u koju se uvrštava čovjek, ma iz kojeg on naroda i vremena bio, te iz koje on crpi dobra za unapređenje kulture i civilizacije.

1. odjeljak

POLOŽAJ KULTURE U DANAŠNJEM SVIJETU

Novi životni oblici

54. Životne su se prilike modernog čovjeka sa socijalnog i kulturnog stanovišta tako duboko promijenile da je opravdano govoriti o novom razdoblju ljudske povijesti.¹²² Odatle se otvaraju novi putovi prema golemom usavršavanju i daljnjem širenju kulture. Njih je pripremio golem razvoj prirodnih, humanističkih i socijalnih znanosti, napredak tehnike, razvitak u izgradnji i boljoj organizaciji sredstava društvenih komunikacija. Zato moderna kultura ima neka osobita obilježja: takozvane »egzaktne« znanosti uvelike razvijaju kritički osjećaj; novija psihološka istraživanja dublje tumače ljudsku djelatnost; povijesne znanosti mnogo pridonose da se stvari promatraju pod vidom njihove promjenljivosti i razvoja; načina života i ponašanje sve se više ujednačuju; industrijalizacija, urbanizacija i ostali uzroci koji pogoduju zajedničkom životu stvaraju nove kulturne oblike (masovna kultura), a odatle nastaju novi načini mišljenja, djelovanja i upotrebe slobodnog vremena; povećana razmjena među pojedinim narodima i socijalnim skupinama šire otvara svima i svakome blago različitih oblika kulture i tako malo-pomalo nastaje univerzalniji oblik ljudske kulture, koji to više promiče i izražava jedinstvo čovječanstva što više poštuje osobitost svake kulture.

Čovjek stvaralac kulture

55. Sve više raste broj muževa i žena svih slojeva i narodnosti koji su svjesni da su stvaratelji i pokretači kulture vlastite zajednice. U cijelom svijetu sve više raste smisao za samostalnost i ujedno za odgovornost, a to je od vrlo velike važnosti za duhovnu i moralnu zrelost čovječanstva. To biva još očitije ako imamo na umu sjedinjavanje svijeta i poslanje koje nam je zadaća: da izgradimo bolji svijet u istini i pravdi. Na taj smo način svjedoci rađanja novog humanizma u kojem se čovjek definira prije svega po odgovornosti prema svojoj braći i prema povijesti.

Poteškoće i zadaci

56. U tim prilikama nije čudo da čovjek koji se osjeća odgovornim za napredak goji velike nade, ali isto tako tjeskobno gleda na mnogostruke postojeće suprotnosti koje on sam mora riješiti. Što treba učiniti da intenzivirana kulturna razmjena, koja bi morala voditi k pravom i plodnom dijalogu među različitim skupinama i narodima, ne unese pometnju u život zajednica, ne uništi mudrost pređa i ne ugrozi osobite odlike svakog pojedinog naroda? Na koji se način zalagati za dinamiku i ekspanziju nove kulture, a da se pri tom ne izgubi živa vjernost baštini tradicija? To se pitanje posebno nameće ondje gdje se kultura koja nastaje iz velikog prirodnoznanstvenog i tehničkog napretka mora uskladiti s kulturom koja se – prema raznim tradicijama – hrani klasičnim studijem. Na koji način uskladiti tako brzu i sve rasutiju specijalizaciju pojedinih disciplina s potrebom da se od njih stvori jedna sinteza i da se u čovjeku sačuvaju sposobnosti kontemplacije i divljenja koje vode k mudrosti? Što valja učiniti da svi ljudi postanu dionicama kulturnih dobara u svijetu upravo kada kultura onih koji su stručniji postaje sve rafiniranija i sve složenija? Na koji način, konačno, priznati kao zakonitu autonomiju koju kultura traži za sebe a da se pri tom ne upadne u čisto ovozemni, dapače religiji neprijateljski humanizam? Uza sve te suprotnosti ljudska se kultura danas mora razvijati tako da cjelovito i skladno odgoji ljudsku osobu i da pomaže ljudima da izvrše zadatke na koji su, bratski sjedinjeni u jednoj ljudskoj obitelji, pozvani svi, a napose kršćani.

2. odjeljak

NEKA NAČELA ZA ISPRAVNO PROMICANJE KULTURE

Vjera i kultura

57. Na svom putovanju prema nebeskoj domovini kršćani treba da teže za onim i cijene što je gore.¹²³ To ipak ne umanjuje nego dapače povećava važnost njihove zadaće da surađuju sa svim ljudima na humanijoj izgradnji svijeta. I stvarno, misterij kršćanske vjere pruža im neprocjenjive poticaje i pomoć da sa većim zalaganjem izvrše taj zadatak, a osobito da otkriju pun smisao toga djela po kojem kultura zadobiva svoje prvorazredno mjesto u cjelovitom čovjekovu pozivu. Kada, naime, čovjek radom svojih ruku ili pomoću tehnike obrađuje zemlju da donese plod i postane dostojnim prebivalištem čitave ljudske obitelji i kad svjesno sudjeluje u životu socijalnih grupa, on tada ostvaruje Božji plan, koji je bio objavljen na početku vremena, da, naime, podvrgne sebi zemlju¹²⁴ i dovrši stvaranje, a ujedno razvija i samoga sebe. U isti mah opslužuje veliku Kristovu zapovijed da se stavi u službu svoje braće. Kada se čovjek, nadalje, bavi različitim znanostima, kao što su filozofija, povijest, matematika, prirodne znanosti i kad njeguje umjetnosti; može vrlo mnogo pridonijeti da se ljudska obitelj uzdigne do viših načela istine, dobrote i ljepote, i do stvaranja suda od opće vrijednosti, da se tako još jasnije rasvijetli onom divnom Mudrošću koja bijaše od vječnosti kod Boga sve s njime raspoređujući, igrajući se na zemlji, radujući se drugovanju sa sinovima ljudskim.¹²⁵ Tim samim se ljudski duh, slobodniji od robovanja stvarima, može lakše izdići do kontemplacije i klanjanja Stvoritelju. Štoviše, poticajem milosti on postaje spreman da upozna Riječ Božju, koja je, prije negoli je postala tijelom da sve spasi i obuhvati pod jednu glavu u sebi, »bila već u svijetu« kao »istinsko svjetlo, koje rasvjetljuje svakog čovjeka« (Iv 1,9-10). Dakako, današnji napredak znanosti i tehnike, koje po svojoj metodi ne mogu prodrijeti u najdublje temelje stvarnosti, može pogodovati stanovitom fenomenizmu i agnosticizmu, kada se metoda istraživanja, vlastita tim disciplinama, neopravdano, smatra vrhovnim pravilom za otkrivanje svake istine. Postoji, dapače, opasnost da će čovjek, pouzdavši se previše u današnja otkrića, misliti da je sam sebi dostatan i da više ne treba tražiti uzvišenije vrednote. No te loše strane stvari ne izvire nužno iz moderne kulture i ne smiju nas uvoditi u napast da ne priznamo njezine pozitivne vrijednosti. Među te vrijednosti ubrajaju se: znanstveni rad i stroga kritičnost u znanstvenom istraživanju, nužnost zajedničkog rada u ekipama, osjećaj međunarodne solidarnosti, sve življa svijest odgovornosti stručnjaka da pomognu pa i zaštite ljude, spremnost da svima osiguraju povoljne životne uvjete, osobito onima koji su lišeni osobne odgovornosti ili koji pate zbog kulturnog siromaštva. Sve to može na neki način značiti pripremu na prihvaćanje evanđeoske poruke a božanska ljubav onoga koji je došao da spasi svijet može toj pripravi dati oblik.

Mnogostruki odnosi između Kristova Evanđelja i kulture

58. Između poruke spasenja i kulture postoje mnogostruke veze. Bog je, naime, objavljujući se svome narodu sve do svog punog očitovanja u utjelovljenome Sinu, govorio na način koji je odgovarao kulturama različitih vremena. Isto tako je i Crkva, živeći tokom stoljeća u različitim prilikama, koristila tekovine raznih kultura, da bi svojim propovijedanjem pružila i izložila Kristovu poruku svim narodima, da bi je istražila i dublje shvatila te izrazila u liturgijskom životu kao i u raznolikosti života zajednica vjernika. No u isto vrijeme Crkva, poslana svim narodima svih vremena i svih zemalja, nije navezana isključivo i nerazdruživo ni na koju rasu ili narodnost, ni uz kakav posebni način života, ni uz kakav stari ili noviji običaj. Vjerna svojoj vlastitoj predaji i ujedno svjesna svog univerzalnog poslanja može uspostaviti zajedništvo s različitim oblicima kulture. Time služi obogaćenju i same Crkve i različitih kultura. Kristovo evanđelje stalno obnavlja život i kulturu paloga čovjeka, a suzbija i uklanja zablude i zla koja proizlaze iz trajno prijeteće zavodljivosti grijeha. Ono neprestano pročišćava i uzdiže moral naroda. Ono nadzemaljskim darovima iznutra oplođuje, učvršćuje, usavršava i u Kristu obnavlja vrline i talente svakoga naroda i doba.¹²⁷ Crkva već time što ispunja svoje poslanje¹²⁸ unapređuje i pridonosi kulturi i civilizaciji, a svojim djelovanjem pa i liturgijskim, odgaja čovjeka za unutarnju slobodu.

Usklađivanje različitih oblika kulture

59. Iz navedenih razloga Crkva doziva svima u pamet da kultura mora ići za cjelovitim razvojem ljudske osobe, za dobrom zajednice i čitavoga ljudskog društva. Zato je potrebno tako njegovati duh da se uzmogne razvijati sposobnost divljenja, prodiranja u bit, kontemplacije i oblikovanja osobnog suda, te odgajanja religioznog moralnog i socijalnog osjećaja. Budući da kultura proizlazi neposredno iz razumne i društvene naravi čovjekove, ona neprestano zahtijeva pravu slobodu da bi se mogla razvijati i zakonitu mogućnost da samostalno djeluje prema vlastitim načelima. Ona, dakle, s pravom traži poštivanje i uživa stanovitu nepovredivost unutar granica općeg dobra, poštujući dakako prava osobe i prava zajednice, bilo posebne bilo opće. Sveti Sabor, pozivajući se na ono što je naučavao Prvi vatikanski sabor, izjavljuje da »postoje dva reda spoznaje«, koji su različiti, tj. vjere i razuma, i da se Crkva ne protivi tome da se »umjetnost i znanost, svaka u svom djelokrugu, služe svojim načelima i svojom metodom«. Zato »priznavajući tu opravdanu slobodu«, Crkva potvrđuje zakonitu samostalnost kulture, a osobito znanosti.¹²⁹ Sve to također zahtijeva da čovjek, poštujući moralni red i opću korist, može slobodno istraživati istinu,

očítovati i širiti svoje mišljenje i njegovati bilo koju umjetnost. To konačno iziskuje da bude po istini obaviješten o događajima javnoga života.¹³⁰ Zadaća je javnih vlasti ne da utvrđuju što je vlastitost kulturnih oblika, nego da se brinu za uvjete i osiguraju sredstva za promicanje kulturnog života na dobrobit sviju, pa i nacionalnih manjina pojedinih država.¹³¹ Zato treba pod svaku cijenu ići za tim da kultura, otuđena vlastitom cilju, ne bude prisiljena služiti političkoj ili ekonomskoj vlasti.

3. odjeljak

NEKE NEODGODIVE ZADAĆE KRŠĆANA GLEDE KULTURE

Pravo na kulturne blagodati mora se priznati svima i provoditi u djelo

60. Budući da se mnogima danas pruža mogućnost da se oslobode bijede neznanja, najsuvremenija je zadaća našeg vremena, osobito za kršćane, da živo porade kako bi se na ekonomskom i na političkom, na nacionalnom i na internacionalnom polju donijela temeljna načela pomoću kojih bi se posvuda priznalo i ostvarilo pravo svih na kulturu i civilizaciju u skladu s dostojanstvom ljudske osobe, bez obzira na rasu, spol, narodnost, religiju ili društveni položaj. Zato je potrebno svima osigurati dovoljno kulturnih dobara, osobito onih koja sačinjavaju takozvanu osnovnu kulturu, da ne bi mnogi, zbog toga što su nepismeni ili zbog nedostatka odgovorne aktivnosti, bili spriječeni da zaista ljudski surađuju na općem dobru. Zato treba nastojati da se onima koji su za to sposobni dade mogućnost nastaviti viši studij, i to na taj način da oni – koliko je to moguće – zauzmu one funkcije i vrše one uloge i službe u društvu koje odgovaraju njihovim prirodnim sposobnostima i stečenoj spremi.¹³² Tako će i svaki pojedinac i društvene zajednice svakoga naroda doći do svog potpunog kulturnog razvitka u skladu s vlastitim sposobnostima i tradicijama. Treba, osim toga, poduzeti sve da svi postanu svjesni svoga prava na kulturu i dužnosti da se izobrazu te da u tom pomognu i drugima. Ima uistinu tu i tamo životnih i radnih uvjeta koji onemogućuju ljudska nastojanja oko kulture te zato u ljudima uništavaju zanimanje za nju. To vrijedi osobito za seljake i radnike: njima treba osigurati takve radne uvjete koji neće sprečavati, nego će naprotiv promicati njihovu ljudsku kulturu. Žene danas već rade gotovo na svim područjima života; zato je potrebno da one uzmognu potpuno preuzeti svoju ulogu prema svojim vlastitim sposobnostima. Zbog toga će biti zadaća sviju da se prizna i promiče specifično i nužno učestvovanje žene u kulturnom životu.

Odgoj na integralnu kulturu

61. Danas je teže nego nekoć ostvariti sintezu raznih grana znanja i umjetnosti. Dok, naime, raste obujam i različnost kulturnih elemenata, u isti se mah za pojedine ljude umanjuje sposobnost da ih shvate i organski usklade. Tako sve više iščezava slika »univerzalnog čovjeka«. Ipak svakom čovjeku ostaje i nadalje obaveza da sačuva integralnost svoje osobnosti, u kojoj se ističu vrijednosti razuma, volje, savjesti i bratstva. One se sve temelje u Bogu Stvoritelju a u Kristu su čudesno ozdravljene i uzdignute. Majka i hraniteljica tog odgoja je u prvom redu obitelj: u njoj djeca, okružena ljubavlju, lakše nauče istinsku hijerarhiju stvarnosti, dok se prokušani oblici ljudske kulture gotovo prirodno prelijevaju u mladenački duh koji se razvija. Za taj odgoj postoje u današnjim društvima povoljni uvjeti, osobito zbog sve većeg širenja knjiga i novih sredstava kulturnog i društvenog saobraćaja, koja mogu poslužiti univerzalizaciji kulture. Budući da je posvuda skraćeno radno vrijeme, danomice za mnoge ljude rastu mogućnosti slobodnog raspolaganja. Neka se slobodno vrijeme upotrijebi za odmor, za jačanje duševnog i tjelesnog zdravlja, i to: slobodnim aktivnostima i studijem, putovanjima u druge zemlje (turizam) koja profinjaju čovjekov duh a povrhu toga uzajamnim poznanstvima obogaćuju ljude, napokon sportskim vježbama i priredbama koje pomažu da se očuva psihička ravnoteža, također u zajednici, i da se uspostave bratski odnosi među ljudima svih staleža, narodnosti i rasa. Neka dakle kršćani surađuju na tome da skupne kulturne manifestacije i akcije, koje su svojstvene našem vremenu, budu prožete ljudskim i kršćanskim duhom. No ipak sve te pogodnosti ne mogu ostvariti integralni kulturni odgoj čovjeka ako se zanemari duboko pitanje o značenju kulture i znanosti za ljudsku osobu.

Sklad između kulture, civilizacije i kršćanstva

62. Premda je Crkva mnogo pridonijela napretku kulture, iskustvo ipak pokazuje da nije uvijek lako uskladiti kulturu i kršćanstvo zbog razloga što ih je povijest uvjetovala. Te teškoće nisu nužno na štetu vjerskog života; štoviše, one mogu potaknuti duh da točnije i dublje shvati vjeru. Naime novija istraživanja i otkrića znanosti, a isto tako povijesti i filozofije postavljaju nova pitanja koja imaju posljedica i za sam život te i od teologa traže nova istraživanja. Teolozi se osim toga pozivaju da – poštujući metode i zahtjeve vlastite teološkoj znanosti – stalno traže prikladniji način kako da kršćansku nauku saopće ljudima svoga vremena; jedno je, naime, sam poklad vjere, ili vjerske istine, a drugo je način kako se one izražavaju, dakako u istom smislu i s istim značenjem.¹³³ Neka se u dušobrižničkoj

službi dovoljno priznaju i primjenjuju ne samo načela teleologije nego također i otkrića profanih znanosti, u prvom redu psihologije i sociologije; tako će se i vjernici privesti k čišćem i zrelijem vjerskom životu. Na svoj način su također književnost i umjetnost od velike važnosti za život Crkve. One nastoje razumjeti narav vlastitu čovjeku, njegove probleme i njegovo iskustvo u pokušaju da upozna i usavrši samoga sebe i svijet. Trude se također da otkriju njegov položaj u povijesti i u svemiru, da osvijetle ljudske bijede i radosti, potrebe i moći i da naslute bolju sudbinu čovjeka. Tako one mogu pridići čovječji život koji one, već prema vremenu i kraju, izražavaju u mnogostrukim oblicima. Treba stoga poraditi da umjetnici osjete da ih Crkva priznaje u njihovoj djelatnosti i da uživajući odgovarajuću slobodu lakše uspostave odnose s kršćanskom zajednicom. Crkva treba da prizna i nove umjetničke smjerove koji odgovaraju našem vremenu prema naravi raznih narodnosti i zemalja. Neka se prime u svetište kada prikladnim izrazom koji odgovara zahtjevima liturgije uzdižu duh k Bogu.¹³⁴ Tako se bolje očituje spoznaja Boga; evanđeosko propovijedanje postaje shvatljivije čovječjem umu, te se pojavljuje kao sraslo s ljudskim prilikama. Treba dakle da vjernici žive u najtješnjem dodiru s drugim ljudima svoga vremena i da nastoje potpuno proniknuti njihov način mišljenja i osjećanja, čiji je odraz kultura. Poznavanje novih znanosti i teorija kao i najnovijih otkrića treba da povežu s kršćanskim običajima i izlaganjem kršćanske nauke, da bi religiozni život i moralna neporočnost u njima napredovali u korak sa znanstvenom spoznajom i neprestanim tehničkim napretkom; tako će sve moći prosuđivati i tumačiti s pravim kršćanskim osjećajem. Oni koji se bave teološkim znanostima u sjemeništima i na sveučilištima neka nastoje sa stručnjacima drugih znanosti surađivati zajedničkim silama i planovima. Teološko istraživanje neka ujedno produbljuje spoznaju objavljene istine a vezu s vlastitim vremenom neka ne zanemari, kako bi moglo pomoći ljudima koji su izučili različite znanstvene grane da dođu do boljeg poznavanja vjere. Ta će suradnja uvelike koristiti i naobrazbi crkvenih službenika, jer će oni moći prikladnije izložiti našim suvremenicima nauk Crkve o Bogu, čovjeku, i svijetu, tako da će oni radije prihvatiti tu riječ.¹³⁵ Štoviše, poželjno je da veći broj laika stekne dovoljnu naobrazbu u svetim znanostima te da se mnogi od njih profesionalno dadu na taj studij i da ga produbljuju. No da bi oni mogli vršiti taj svoj zadatak, treba vjericima, i klericima i laicima, priznati potrebnu slobodu istraživanja, mišljenja kao i poniznog i odvažnog izražavanja svoga mnijenja tamo gdje su kompetentni.¹³⁶

III. GLAVA

EKONOMSKO-SOCIJALNI ŽIVOT

Neki vidovi ekonomskog života

63. I u privredno-društvenom životu treba također poštovati i promicati dostojanstvo ljudske osobe, njezin cjelovit poziv i dobro čitavog društva. Čovjek je naime začetnik, središte i svrha svega privredno-društvenog života. Poput svih drugih područja društvenoga života, i moderna je ekonomija obilježena sve većim čovjekovim gospodstvom nad prirodom, sve gušćim i jačim odnosima i međusobnom ovisnošću građana, skupina i naroda kao i sve češćim zahvatima političke vlasti. Ujedno je napredak u načinu proizvodnje i u organizaciji razmjene dobara i službi učinio privredu prikladnim sredstvom da bi mogla bolje zadovoljiti povećane potrebe ljudske obitelji. Ipak ima razloga i za zabrinutost. Mnogi ljudi, osobito u ekonomski razvijenim zemljama, čini se, kao da se ravnaju jedino zahtjevima ekonomije; gotovo sav njihov osobni i društveni život prožet je »ekonomizmom«, kako u državama s kolektivističkom ekonomijom tako i u onim drugima. U trenutku kad bi porast privrede – samo da se racionalno i humano upravlja i koordinira – mogao ublažiti socijalne nejednakosti, on se sve češće pretvara u njihovo zaoštavanje, tu i tamo čak u pogoršavanje socijalnih prilika onih koji su slabi i u preziranje siromašnih. Dok ogromnom mnoštvu ljudi nedostaje ono najnužnije za život, neki, pa i u manje razvijenim zemljama, žive u izobilju ili rasipaju dobra. Raskoš i bijeda žive jedno uz drugo. I dok nekolicina raspolaže najvećom vlašću odlučivanja, dotle su mnogi lišeni skoro svake mogućnosti osobne inicijative i odgovornosti, živeći često u uvjetima života i rada koji su nedostojni ljudske osobe. Slične se ekonomske i socijalne neuravnoteženosti zapažaju između poljoprivrede, industrije i usluga, kao i između različitih krajeva jedne te iste države. Iz dana u dan nastaje sve ozbiljnija suprotnost, koja može dovesti u opasnost sam mir u svijetu. Ljudi našeg vremena osjećaju sve življom sviješću te nejednakosti jer su duboko uvjereni da bi velike tehničke i ekonomske mogućnosti kojima raspolaže današnji svijet mogle i morale ispraviti o žalosno stanje stvari. Zato svi traže mnoge reforme u ekonomskosocijalnom životu i promjenu mentaliteta i ponašanja. U tom je cilju Crkva tokom stoljeća u svjetlu Evanđelja razradila i pogotovu u ovo zadnje vrijeme iznijela načela pravde i jednakosti što ih traži zdrav razum kako za život pojedinaca i društva tako i za međunarodni život. Koncil želi naglasiti ta načela s obzirom na današnje prilike i iznijeti neke smjernice imajući na umu prije svega zahtjeve ekonomskog napretka.¹³⁷

1. odjeljak

EKONOMSKI RAZVOJ

Ekonomski razvoj u službi čovjeka

64. Danas se s pravom više nego ikada radi na tome da se poveća poljoprivredna i industrijska proizvodnja te proširi mreža usluga, da bi se tako riješio problem porasta stanovništva i zadovoljilo sve većim željama čovječanstva. Zato treba potpomagati tehnički napredak, otvorenost prema novomu, nastojanja oko stvaranja i proširenja poduzeća, adaptaciju raznih metoda proizvodnje i žive napore svih onih koji sudjeluju u proizvodnji, jednom riječju sve ono što služi tome razvoju. No osnovni cilj te proizvodnje nije puko umnožavanje proizvedenih dobara niti dobitak ili gospodovanje nego služenje čovjeku i to čitavome čovjeku prema hijerarhiji njegovih materijalnih potreba i prema zahtjevima njegova intelektualnog, moralnog, duhovnog i religioznog života; kažemo bilo kojem čovjeku, bilo kojoj skupini ljudi, bilo koje rase ili kraja svijeta. A zato se ekonomska djelatnost treba razvijati prema vlastitim metodama i zakonima u granicama moralnog reda¹³⁸ tako da se ostvari Božji plan s čovjekom.¹³⁹

Čovjekova kontrola ekonomskog razvoja

65. Ekonomski razvoj mora ostati pod čovjekovim nadzorom. Ne smije se prepustiti samovolji nekolicine ljudi ili skupina koje imaju u ruci preveliku ekonomsku moć, a ni samoj političkoj zajednici ni nekim moćnijim nacijama. Naprotiv, treba da što je moguće veći broj ljudi na svim razinama, a na međunarodnom planu svi narodi, aktivno sudjeluju u ravnanju tim razvojem. Jednako je potrebno, da se spontane inicijative pojedinaca i njihovih slobodnih udruženja koordiniraju te prikladno i organski usklade s pothvatima javnih vlasti. Ekonomski se rast ne smije prepustiti niti samom gotovo mehaničkom toku ekonomske djelatnosti pojedinaca niti samo moći javne vlasti treba stoga smatrati zabludom isto tako one nauke koje se u ime krivog pojma slobode opiru potrebnim reformama kao i one koje temeljna prava pojedinih osoba i skupina žrtvuju kolektivnoj organizaciji proizvodnje.¹⁴⁰ Uostalom, neka se sjete građani da imaju i pravo i dužnost – a to treba da im prizna i javna vlast – da prema svojim mogućnostima doprinesu pravom napretku svoje zajednice. Osobito u zemljama u razvoju, gdje neodgodivo treba upotrijebiti sva raspoloživa sredstva, oni koji svoja bogatstva drže neiskorištena teško ugrožavaju opće dobro. Isto vrijedi i za one koji – izuzevši osobno pravo na iseljenje – lišavaju svoju zajednicu bilo materijalnih bilo duhovnih sredstava koja su joj potrebna.

Treba ukloniti goleme privredno-društvene nejednakosti

66. Da se uzmogne udovoljiti zahtjevima pravde i pravičnosti treba se živo založiti da se poštivanjem osobnih prava i vlastitosti svakog naroda što brže uklone goleme ekonomske nejednakosti koje su povezane s individualnom i socijalnom diskriminacijom koje danas postoje a često se povećavaju. Isto tako treba u mnogim krajevima, zbog posebnih poteškoća poljoprivrede bilo u proizvodnji bilo u prodaji dobara, pomoći seljacima da se poveća proizvodnja i prodaja, da se provedu nužne promjene i modernizacije i da se postigne pravičan dohodak. U protivnom će seljaci ostati, kako se to često događa, građani drugoga reda. Ti pak poljodjelci, osobito mladići neka marljivo rade na tom da poboljšaju svoju stručnu spremu, bez čega ne može biti napretka u poljoprivredi. Pravda i pravičnost također zahtijevaju da promjenljivost koja je nužna za ekonomiju u razvoju bude uređena tako da izbjegne neizvjestan i ugrožen život pojedinaca i njihovih obitelji. Što se tiče radnika koji dolaze iz drugih naroda ili zemalja a koji svojim radom pridonose ekonomskom razvoju nekoga naroda ili kraja, valja se brižno čuvati svake diskriminacije u naplaćivanju ili uvjetima rada. Osim toga treba da ih svi, a napose javne vlasti, ne drže pukim sredstvima proizvodnje, nego osobama i pomognu im da dovedu k sebi svoju obitelj i da si pribave pristojan stan te da se zalažu za njihovo uključanje u društveni život naroda ili kraja koji ih prima. No ipak, koliko je moguće, neka se izvori rada stvaraju u njihovim krajevima. U današnjim ekonomskim previranjima kao i u novim oblicima industrijskog društva, u kojima se, na primjer, sve više primjenjuje automatizacija, treba se pobrinuti da se svakome osigura dostatno i prikladno zaposlenje kao i mogućnost odgovarajuće tehničke i stručne spreme. Moraju se također zajamčiti sredstva za život i ljudsko dostojanstvo onih koji se, osobito zbog bolesti ili starosti, nalaze u većim teškoćama.

2. odjeljak

NEKA NAČELA O SVEUKUPNOM SOCIJALNO-EKONOMSKOM ŽIVOTU

Rad, radni uvjeti i slobodno vrijeme

67. Ljudski rad koji se obavlja u proizvodnji i izmjeni dobara ili na području ekonomskih usluga, ima veću vrijednost negoli ostali elementi ekonomskog života jer su ovi samo sredstva. Taj naime rad, obavljao ga netko samostalno ili ovisno o poslodavcu, neposredno proizlazi iz osobe koja kao da predmetima utiskuje svoj pečat i podvrgava ih svojoj volji.

Čovjek svojim radom redovito uzdržava život i svoj i svojih, povezuje se sa svojom braćom i služi im, može iskazivati autentičnu ljubav i dati svoj prilog dovršenju Božjeg stvaranja. Štoviše, držimo da se čovjek, prikazujući Bogu svoj rad, pridružuje otkupiteljskom djelu Isusa Krista, koji je, radeći u Nazaretu vlastitim rukama, dao radu uzvišeno dostojanstvo. Iz toga proizlazi za svakoga čovjeka dužnost da savjesno radi, kao i pravo na rad. A zadaća je društva da prema konkretnim prilikama sa svoje strane pomaže građanima da uzmognu naći priliku za dostatan rad. Konačno, vodeći računa o funkciji i produktivnosti svakoga, o stanju poduzeća i o općem dobru, rad valja tako nagrađivati da se čovjeku osiguraju sredstva za dostojno materijalno, društveno, kulturno i duhovno življenje svoje i svojih.¹⁴² Budući da je ekonomska djelatnost većim dijelom plod udruženog ljudskog rada, nepravedno je i nečovječno organizirati ga i urediti tako da bude na štetu bilo kojeg radnika. Češće se, međutim, događa, pa i u naše dane, da su radnici u nekom smislu robovi vlastitog rada. To se nipošto ne može opravdati tzv. ekonomskim zakonima. Treba stoga sav proces proizvodnje prilagoditi potrebama osobe i njezinim životnim odnosima, i to u prvom redu kućnoga života osobito što se tiče majki obitelji, imajući uvijek u vidu spol i dob. Radnicima treba također dati mogućnost da samim radom razvijaju vlastite sposobnosti i svoju osobu. Premda u tom radu upotrebljavaju svoje vrijeme i svoje sile s dužnom odgovornošću, ipak neka svi imaju dovoljno odmora i slobodnog vremena za obiteljski, kulturni, socijalni i vjerski život. Dapače treba da imaju prilike da slobodno razvijaju svoje snage i sposobnosti, koje možda mogu razvijati u svom profesionalnom poslu.

Sudioništvo u poduzećima i u općem ekonomskom poslovanju. Radni sporovi

68. U privrednim se poduzećima udružuju osobe, to jest slobodni i samostalni ljudi, stvoreni na Sliku Božju. Stoga, imajući na umu službu svakoga pojedinca – vlasnika, poduzetnika, kadrova i radnika – sačuvavši potrebno jedinstvo uprave, treba raditi na tome da svi aktivno učestvuju u upravi poduzeća i to na način koji valja prikladno odrediti.¹⁴³ No budući da se odluke o općim ekonomskim i socijalnim uvjetima, o kojima ovisi budućnost radnika i njihove djece, vrlo često ne donose u samom poduzeću, nego u višim nadležstvima, treba da radnici sudjeluju i kod donošenja takvih odluka, bilo sami izravno, bilo putem svojih slobodno izabраниh predstavnika. Među temeljna prava ljudske osobe treba ubrojiti pravo radnika da slobodno osnivaju udruženja koja će ih uistinu predstavljati i doprinositi da se ekonomski život ispravno organizira, kao i pravo da mogu slobodno sudjelovati u radu tih udruženja, bez opasnosti represalija. Zahvaljujući tako organiziranom sudjelovanju, povezanom s unapređenjem ekonomske i socijalne izobrazbe, kod svih će sve više rasti

svijest vlastite zadaće i odgovornosti i tako doći do toga da će se, prema svojim vlastitim sposobnostima i darovima, osjetiti aktivnim članovima u čitavom djelu ekonomskog i socijalnog razvitka i ostvarenja općeg dobra. U slučaju ekonomsko-socijalnih sporova, potrebno je potruditi se da se mirno nađe rješenje. Premda se uvijek valja najprije poslužiti iskrenim dijalogom među strankama, štrajk može ipak i u današnjim prilikama ostati nužno sredstvo, iako posljednje, za obranu vlastitih prava i za ostvarenje pravednih zahtjeva radnika. Ali neka se što prije potraže putovi da se opet uspostave pregovori i dijalog za izmirenje.

Zemaljska dobra namijenjena svim ljudima

69. Bog je zemlju i sve što ona sadrži namijenio svim ljudima i svim narodima, tako da bi stvorena dobra morala pritijecati po pravičnosti svima, pod vodstvom pravde i ljubavi.¹⁴⁴ Ma kakvi bili oblici vlasništva, prilagođeni zakonitim institucijama pojedinih naroda, prema različitim i promjenljivim okolnostima, uvijek treba paziti na tu opću namjenu dobara. Zato čovjek, služeći se tim dobrima, ne smije nikada držati da su stvari koje zakonito posjeduje jedino njegove nego ih također treba smatrati i kao zajedničke, u tom smislu što one mogu koristiti ne samo njemu jedinom nego također i drugima.¹⁴⁵ Uostalom svima pripada pravo da posjeduju dio dobara dovoljan pojedincu i njegovoj obitelji. To je bila misao crkvenih otaca i naučitelja, koji su naučavali da su ljudi dužni pomagati siromahe, i to ne samo od svojega suviška.¹⁴⁶ A tko se nalazi u krajnjoj nuždi ima pravo da sebi pribavi potrebno od tuđega.¹⁴⁷ Budući da u svijetu ima mnogo ljudi koji trpe glad, Koncil zaklinje sve, i pojedince i vlasti, da, imajući na pameti onu otačku izreku: »Nahrani onoga koji umire od gladi jer ako ga nisi nahranio ubio si ga«,¹⁴⁸ prema svojim mogućnostima stvarno stave na raspolaganje i upotrijebe svoja dobra pružajući osobito onima, bilo pojedincima bilo narodima, sredstva kojima oni sami mogu sebi pomoći i razvijati se. Često je u ekonomskim slabije razvijenim društvima opća namjena dobara djelomično ostvarena putem običaja i tradicija koje su vlastite toj zajednici a koje svakom članu osiguravaju najnužnija dobra. Treba se ipak čuvati toga da se neki običaji smatraju nepromjenljivima ako više ne odgovaraju novim zahtjevima današnjeg vremena; s druge pak strane ne smije se nerazborito raditi ni protiv čestitih običaja koji ne prestaju biti vrlo korisni samo ako se zgodno prilagode današnjim prilikama. Slično u ekonomski vrlo razvijenim zemljama može mreža institucija za socijalno zbrinjavanje i osiguranje sa svoje strane pridonijeti da se opća namjena dobara provede u djelo. Nadalje je vrlo važno promicati razvoj službi za obiteljske i socijalne potrebe, osobito one koje se brinu za obrazovanje i odgoj. Pri uređivanju svih tih

institucija treba bdjeti da građani ne zauzmu prema društvu stav pasivnosti, izbjegavanja tereta preuzetih dužnosti i odbijanja službi.

Investicije i novčana sredstva

70. Investicije, sa svoje strane, moraju ići za tim da osiguraju zaposlenje i dovoljne prihode kako današnjem tako i budućem stanovništvu. Svi oni koji odlučuju o tim investicijama i organizaciji privrednog života – pojedinci, skupine ili javne vlasti – dužni su imati pred očima te ciljeve i biti svjesni svoje teške obaveze da, s jedne strane, bdiju kako bi i pojedinci i čitava zajednica bili opskrbljeni dobrima koja su potrebna za doličan život, a s druge strane da predvide buduće situacije te osiguraju pravilnu ravnotežu između zahtjeva sadašnje potrošnje, pojedinačne i skupne, i zahtjeva za investiranjem u korist budućeg pokoljenja. Treba također da uvijek imaju pred očima neodložive potrebe ekonomski slabije razvijenih naroda i krajeva. Što se pak tiče valute, valja pripaziti da se ne povrijedi dobro vlastite zemlje i dobro drugih naroda. Treba osim toga osigurati da oni koji su ekonomski slabiji ne pretrpe nepravednu štetu kod promjena vrijednosti novca.

Privatno vlasništvo i posjedovanje dobara. Problem latifundija

71. Vlasništvo i ostali oblici privatnog raspolaganja vanjskim dobrima pridonose tome da osoba dođe do izražaja i uz to daju čovjeku mogućnost da vrši svoju zadaću u društvu i privredi. Stoga je vrlo važno nastojati oko toga da i pojedinci i grupe imaju pristup gospodarenju vanjskim dobrima. Privatno vlasništvo ili neki drugi oblik gospodarenja vanjskim dobrima daju svakome uistinu neophodan prostor za osobnu i obiteljsku samostalnost te ih treba smatrati proširenjem ljudske slobode. Konačno, budući da stimuliraju odgovorno vršenje službe, tvore jedan od uvjeta građanskih sloboda.¹⁴⁹ Oblici takvog gospodarenja ili posjedovanja danas su raznoliki te postaju iz dana u dan sve različitiji. Uza sve socijalne fondove, prava i službe što ih daje društvo svi ti oblici ostaju ipak važan izvor sigurnosti. Rečeno vrijedi ne samo za vlasništvo materijalnih nego također i nematerijalnih dobara, kao što su to stručne sposobnosti. Pravo na privatno vlasništvo ne protivi se pravu različitih oblika društvenog vlasništva. Prijenos dobara u društveno vlasništvo može vršiti samo nadležna vlast prema zahtjevima općeg dobra i unutar njegovih granica uz pravičnu nadoknadu. Osim toga na javnu vlast spada da preduhitri da ne bi tko zloupotrijebio privatno vlasništvo protiv općeg dobra.¹⁵⁰ I samo privatno vlasništvo ima po svojoj prirodi također društveni karakter koji se temelji na zakonu opće namjene dobara.¹⁵¹

Zanemari li se taj društveni karakter, vlasništvo na mnogo načina može postati prigoda za pohlepu i teške neredne te time izlika poricateljima da dovedu u pitanje i samo pravo na vlasništvo. U mnogim zemljama koje su ekonomski slabije razvijene postoje veliki, pa i vrlo prostrani poljoprivredni posjedi, koji se tek polovično obrađuju ili se iz spekulantskih razloga uopće ne obrađuju, dok je veći dio pučanstva bez obradive zemlje ili je ima vrlo malo, a s druge se strane povećanje poljoprivredne proizvodnje očito pokazuje kao neodgovorni zahtjev. Često unajmljeni radnici ili oni koji obrađuju unajmljeni dio takvih posjeda primaju plaću ili prihod koji je nedostojan čovjeka; nemaju ni pristojnog smještaja a posrednici ih izrabljuju. Lišeni svake sigurnosti žive u takvoj osobnoj ovisnosti da im je uskraćena gotovo svaka mogućnost inicijative i osobne odgovornosti a priječi im se i svaki kulturni napredak i svako sudjelovanje u društvenom i političkom životu. Nužne su stoga, prema različitim slučajevima, reforme: da se povećavaju prihodi, poprave radni uvjeti, poveća sigurnost kod unajmljivanja i da se podupire osobna inicijativa; dapače, da se nedovoljno obrađivani posjedi podijele onima koji će takvo zemljište moći učiniti plodnim. U tom slučaju treba da im se osigura pomoć i neophodno oruđe, osobito odgojna sredstva i mogućnost prave organizacije zadrugarskog tipa. Svaki put kad opće dobro traži eksproprijaciju, naknada treba da bude odmjerena po pravičnosti, uzevši u obzir sve okolnosti.

Ekonomsko-socijalna djelatnost i Kristovo kraljevstvo

72. Kršćani koji aktivno sudjeluju u suvremenom ekonomsko-socijalnom razvoju i bore se za pravdu i ljubav neka budu uvjereni da mogu mnogo pridonijeti blagostanju čovječanstva i miru svijeta. U tim djelatnostima, radili oni pojedinačno ili udruženi, neka svijetle svojim primjerom. Pošto su stekli doista neophodno stručno znanje i iskustvo, neka se u zemaljskim poslovima drže ispravne hijerarhije vrednota, vjerni Kristu i njegovu evanđelju, tako da sav njihov individualni i društveni život bude prožet duhom Blaženstava, a osobito duhom siromaštva. Svaki tko slijedeći Krista traži najprije kraljevstvo Božje, prima odatle vredniju i čišću ljubav za pomaganje sve svoje braće i za dovršavanje djela pravde pod nadahnućem ljubavi.¹⁵²

IV. GLAVA

ŽIVOT POLITIČKE ZAJEDNICE

Suvremeni politički život

73. U naše se vrijeme opažaju duboke promjene također u strukturi i u ustanovama naroda; one su posljedica njihova kulturnog, privrednog i društvenog razvoja. Te promjene imaju velik utjecaj na život političke zajednice, osobito što se tiče prava i dužnosti svijju glede upotrebe građanske slobode i postizanja općega dobra te glede sređivanja odnosa građana među sobom i prema javnoj vlasti. Iz življe svijesti o ljudskom dostojanstvu rađa se u raznim dijelovima svijeta nastojanje da se uspostavi takav političko-pravni poredak u kojem će biti bolje zaštićena prava ljudske osobe u javnom životu, kao što su prava slobodnog sastajanja i udruživanja, pravo na izražavanje vlastitih mišljenja te pravo na privatno i javno ispovijedanje vjere. Zaštita prava osobe jest, naime, nuždan uvjet da građani, bilo pojedinačno ili udruženi, mogu aktivno sudjelovati u životu i upravi javnih poslova. Kod mnogih se usporedo s kulturnim, privrednim i društvenim napretkom pojačava želja da preuzmu veću odgovornost u uređivanju života političke zajednice. U svijesti mnogih sve je življe nastojanje da se sačuvaju prava nacionalnih manjina ne zanemariivši kod toga njihove dužnosti prema državnoj zajednici. Povrh toga stalno raste poštovanje prema ljudima koji imaju drukčije mišljenje ili ispovijedaju drugu vjeru. U isto se vrijeme uspostavlja šira suradnja s ciljem da se svi građani, a ne samo neki povlašteni, mogu doista služiti osobnim pravima. Osuđuju se, međutim, svi oblici političkog uređenja koji su na snazi u nekim zemljama a koji sprečavaju građansku i vjersku slobodu, umnožavaju žrtve političkih strasti i zločina te se, umjesto da vlast upotrebljavaju na opće dobro, njome služe u korist jedne stranke ili samih vlastodržaca. Da se uspostavi doista humani politički život, nema ništa bolje nego njegovati unutarnji osjećaj pravednosti, dobrohotnosti i služenja općem dobru i učvršćivati temeljna uvjerenja o pravoj naravi političke zajednice, o njezinu cilju, o ispravnom izvršavanju i granicama javne vlasti.

Narav i svrha političke zajednice

74. Pojedinci, obitelji i razne skupine što sačinjavaju građansku zajednicu svjesni su vlastite nedostatnosti da ostvare potpuni ljudski život i uviđaju potrebu šire zajednice u kojoj će svi svakodnevno udruživati svoje sile u cilju sve savršenijeg ostvarenja općeg dobra.¹⁵³ Radi toga oni osnivaju političku zajednicu različitih oblika. Politička zajednica, dakle, postoji radi tog općeg dobra. U njemu ona nalazi svoje puno opravdanje i smisao, iz njega proizlazi njezino izvorno i vlastito pravo. Opće pak dobro obuhvaća sve one uvjete društvenog života u kojima ljudi, obitelji, i udruženja mogu potpunije i lakše postići svoje usavršenje.¹⁵⁴ No

mnogi su i raznovrsni ljudi u političkoj zajednici, te mogu opravdano biti skloni različitim mišljenjima. Da se, dakle, politička zajednica ne bi raspala zbog toga što svatko slijedi svoje mišljenje, potrebna je vlast koja će snage svih građana upravljati prema općem dobru, ali ne mehanički ni despotski, nego prije svega kao moralna sila, koja se oslanja na slobodu i na svijest odgovornosti. Očito je, stoga, da se politička zajednica i javne vlasti temelje na ljudskoj naravi i zato pripadaju redu koji je Bog predodredio, iako je oblik režima i izbor rukovodioca prepušten slobodnoj volji građana.¹⁵⁵ Isto tako slijedi da se vršenje političke vlasti, bilo unutar zajednice kao takve bilo u predstavničkim tijelima države, mora uvijek odvijati u granicama moralnog reda, i to s ciljem da se ostvari opće dobro – shvaćeno dinamički – prema pravnom poretku koji je već zakonito uspostavljen ili ga treba uspostaviti. Tada su građani u savjesti obavezni na poslušnost.¹⁵⁶ Odatle se također jasno vidi odgovornost, dostojanstvo i važnost i onih koji upravljaju. Gdje pak javna vlast prelazi granice svoje nadležnosti te tlači građane, oni neka ne uskraćuju onoga što od njih objektivno zahtijeva opće dobro; ali neka im bude slobodno da brine svoja prava i prava svojih sugrađana protiv zloupotrebe te vlasti držeći se onih granica koje zacrtava naravni i evanđeoski zakon. Konkretni oblici u kojima politička zajednica sređuje svoje ustrojstvo i izvršavanje javne vlasti mogu biti raznoliki, već prema različitom mentalitetu pojedinog naroda i povijesnom napretku. Ali uvijek moraju služiti tome da formiraju čovjeka odgojena, miroljubiva i dobrohotna prema svim ljudima, na korist čitave ljudske obitelji.

Suradnja svih u političkom životu

75. Potpuno je u skladu s ljudskom naravi da se nađu takve pravno-političke strukture koje svim građanima sve bolje i bez ikakve diskriminacije pružaju stvarnu mogućnost da slobodno i aktivno učestvuju kako pri izradi pravnih temelja političke zajednice tako i pri upravljanju državom, pri određivanju djelokruga i ciljeva različitih ustanova i pri izboru rukovodilaca.¹⁵⁷ Neka se stoga građani sjete da imaju pravo i ujedno dužnost da se služe svojim pravom glasa u korist općeg dobra. Crkva smatra vrijednim hvale i poštovanja djelo onih koji se na službu ljudima posvećuju dobru države i uzimaju na se teret te odgovornosti. Da bi suradnja građana, udružena sa sviješću odgovornosti, postigla poželjan učinak u svakodnevnom političkom životu, potreban je pozitivni pravni poredak, u kojem će biti prikladno razdijeljene službe i organi javne vlasti i ujedno osigurana efikasna, ni o kom ovisna, zaštita prava. Neka se prava svih osoba, obitelji i skupina, kao i njihovo služenje tim pravima, prizna, poštuje i promiče¹⁵⁸ zajedno s dužnostima koje obvezuju sve građane. Među tim dužnostima potrebno je podsjetiti na obavezu da se državi daju materijalne i

osobne usluge koje zahtijeva opće dobro. Oni koji su na vlasti neka se čuvaju da ne prave zapreka obiteljskim društvenim i kulturnim udruženjima, kao ni posrednim tijelima ili ustanovama i da ih ne liše njihovih zakonitih i uspješnih akcija. Neka se, naprotiv, trude da ih rado i sređeno unapređuju. Građani pak, pojedinačno ili udruženi, neka se čuvaju da ne daju preveliku moć javnoj vlasti; ali i da od nje bezrazložno ne zahtijevaju previše usluga i koristi tako da se ne umanju odgovornost pojedinih osoba, obitelji i društvenih skupina. Sve složenije prilike našeg vremena sile državne vlasti da sve češće posreduju u pitanjima društvenog, privrednog i kulturnog života da bi tako stvorile povoljnije uvjete koji će građanima i skupinama pomoći da se u slobodi uspješnije trude oko ostvarenja potpunog čovjekova dobra. U različitim krajevima svijeta i kod naroda s različitim stupnjem razvoja mogu se zamisliti razni odnosi između »socijalizacije«¹⁵⁹ te osobne neovisnosti i napretka. No gdje se korištenje prava privremeno ograniči radi općeg dobra, čim se prilike promijene, treba da se što prije ponovno uspostavi sloboda. Nehumano je da politička vlast zauzima totalitarne ili diktatorske oblike koji vrijeđaju prava osobe ili društvenih skupina. Građani treba da goje velikodušnu i vjernu ljubav prema domovini ali bez duhovne skučenosti, to jest tako da istodobno imaju pred očima dobro čitave ljudske obitelji, koja je združena raznim vezama između rasa, naroda i država. Svi kršćani treba da u političkoj zajednici postanu svjesni svog posebnog poziva; oni naime trebaju da dadu primjer razvijajući u sebi svijest dužnosti i zalaganja za opće dobro a djelima valja da pokažu kako je moguće uskladiti vlast sa slobodom, osobnu inicijativu sa solidarnošću i potrebama čitavog društvenog tijela, potrebno jedinstvo s plodnom raznolikošću. U uređenju vremenitih stvari neka priznaju kao legitimna mišljenja koja se međusobno razilaze i neka poštuju građane koji, pa i udruženi, pošteno brane svoje mišljenje. A političke stranke moraju promicati ono što se po njihovu sudu traži za opće dobro; ali nikada nije dopušteno vlastitu korist pretpostaviti općem dobru. Da bi svi građani bili sposobni izvršavati svoju ulogu u životu političke zajednice, treba posvetiti veliku brigu građanskom i političkom odgoju. Taj je odgoj veoma potreban danas, i to narodu, napose mladeži. Koji su sposobni ili bi se mogli osposobiti za političko zvanje, koje je teško ali ujedno i vrlo plemenito,¹⁶⁰ neka se pripremaju za nj i neka se trude da ga revno obavljaju ne mareći za svoju osobnu korist ni za materijalne probitke. Neka besprijeekorno i razborito nastupaju protiv nepravde i nasilja, protiv samovolje vlasti i netolerantnosti pojedinog čovjeka ih političke stranke; neka se iskreno i pravično, dapače, s ljubavlju i političkom hrabrošću, posvete dobru svih.

Politička zajednica i Crkva

76. Veoma je važno, osobito u pluralističkom društvu, da ima ispravan pojam o odnosima između političke zajednice i Crkve te da se jasno razlikuje ono što vjernici – bilo pojedinačno bilo udruženi – rade u svoje ime kao građani vođeni svojom kršćanskom savješću od onoga što oni rade u ime Crkve skupa sa svojim duhovnim pastirima. Crkva koja se, zbog svoje službe i nadležnosti, nikako ne podudara s političkom zajednicom niti se veže uz bilo koji politički sistem, znak je ujedno i čuvar transcendentnosti ljudske osobe. Politička zajednica i Crkva su, svaka na svom području, neovisne jedna o drugoj i autonomne. Obadvije su, iako s različita naslova, u službi osobnog i društvenog poziva istih ljudi. Tu će službu to uspješnije vršiti na dobro svih što obadvije budu više išle za zdravom međusobnom suradnjom, vodeći dakako računa o prilikama mjesta i vremena. Čovjek nije ograničen samo na ovozemaljski red, nego živeći u ljudskoj povijesti u cijelosti posjeduje svoj vječni poziv. Crkva pak, utemeljena u Otkupiteljevoj ljubavi, doprinosi da se unutar svake države i među svim narodima proširi pravda i ljubav. Propovijedajući evanđeosku istinu i osvjetljujući svojom naukom i vjerničkim svjedočanstvom sva područja ljudskog djelovanja, Crkva poštuje i primiče također političku slobodu i odgovornost građana. Kad se apostoli i njihovi nasljednici sa suradnicima šalju da ljudima navješćuju Krista Spasitelja svijeta, u vršenju svog apostolata oslanjaju se na moć Božju, koji vrlo često u slabosti svjedoka očituje snagu Evanđelja. Treba da svi koji se posvete službi Božje riječi koriste putove i sredstva Evanđelja, koja se u mnogočemu razlikuju od sredstava ovozemaljskih država. Doduše, ovozemne stvari i one koje u ljudskom položaju nadilaze ovaj svijet, usko su međusobno povezane. I sama se Crkva služi vremenitim stvarima koliko to zahtijeva njezina misija. Ali ona ne stavlja svoju nadu u povlastice što joj ih pruža građanska vlast. Štoviše, ona će se odreći korištenja nekih zakonito stečenih prava kad se ustanovi da bi se njihovim korištenjem mogla dovesti u sumnju iskrenost njezina svjedočanstva ili ako nove prilike traže drugo uređenje. Ali je pravo da uvijek i svagdje s istinskom slobodom propovijeda vjeru, naučava svoju socijalnu nauku, da nesmetano vrši svoju službu među ljudima te da izriče moralni sud, pa i o stvarima koje se odnose na politički poredak, kada to traže temeljna prava ljudske osobe ili spas duša upotrebljavajući sva i samo takva sredstva koja su u skladu s evanđeljem i s dobrom svijetu, već prema različitosti vremena i situacija. Vjerna Evanđelju i vršeći svoju misiju u svijetu, Crkva, kojoj je zadatak da promiče i uzdiže što je god istinito, dobro i lijepo u ljudskoj zajednici,¹⁶¹ učvršćuje mir među ljudima na slavu Božju.¹⁶²

V. GLAVA

PROMICANJE MIRA I IZGRADNJA ZAJEDNICE NARODA

Uvod

77. U ovim našim godinama, gdje ljude pritištu preteške nevolje i tjeskobe zbog ratova koji još bjesne ili nam prijete, čitava je ljudska obitelj došla do odsudnog časa u razvoju svoje zrelosti. Dok se malo po malo prikuplja te posvuda postaje svjesnija svog jedinstva, čovječanska obitelj ne može ostvariti svoj zadatak, to jest izgraditi čovječniji svijet za sve ljude na čitavoj zemlji, ako se svi unutarnjom obnovom ne obrate k istini mira. Zato poruka Evanđelja, u skladu s višim težnjama i idealima čovječanstva, u naše vrijeme blista novim sjajem kad proglašava blaženima stvaraoce mira, »jer će se zvati sinovima Božjim« (Mt 5, 9). Stoga Koncil, pošto je osvijetlio pravi i uzvišeni pojam mira i osudio nečovječnost rata, želi kršćanima upraviti žarki poziv da uz pomoć Krista, tvorca mira, surađuju sa svim ljudima da se među njima učvrsti mir u pravdi i ljubavi, i da se pripremi što je za mir potrebno.

Narav mira

78. Mir nije puka odsutnost rata, niti se svodi jedino na uspostavu ravnoteže među protivničkim silama. On ne nastaje niti iz nasilne vladavine, nego se doista s pravom naziva »djelom pravde« (Iz 32, 7). Mir je plod reda što ga je u ljudsko društvo utisnuo njegov božanski Utemeljitelj i što treba da ga ostvare ljudi, koji žedaju za sve savršenijom pravdom. Budući da je opće dobro čovječanstva u osnovi, doduše određeno vječnim zakonom, ali je ono u svojim konkretnim zahtjevima tijekom vremena podvrgnuto stalnim promjenama. Mir se nikada ne stiče jednom za uvijek, nego ga stalno treba graditi. Osim toga, budući da je ljudska volja nestalna i ranjena grijehom, ostvarenje mira traži od svih trajno svladavanje strasti i budnost zakonite vlasti. No to ipak nije dovoljno. Takav se mir na zemlji može postići samo ako se osigura dobro osoba i ako ljudi s povjerenjem i slobodno međusobno izmjenjuju bogatstva uma i srca. Za izgradnju mira bezuvjetno je potrebna čvrsta volja da se poštuju drugi ljudi i narodi i njihovo dostojanstvo te zauzeto ispunjavanje bratstva. Tako je mir plod također ljubavi, koja ide dalje od onoga što može izvesti pravda. Međutim, zemaljski mir što se rađa iz ljubavi prema bližnjemu odraz je i učinak Kristova mira, koji izlazi iz Boga Oca. Sam, naime, Utjelovljeni Sin, knez mira, svojim je križem sve ljude pomirio s Bogom, ponovno uspostavivši jedinstvo svih u jednom Narodu i u jednom Tijelu. U svom je tijelu ubio mržnju¹⁶³ i slavom svoga uskrsnuća izlio je Duha ljubavi u ljudska

srca. Stoga se svi kršćani usrdno pozivaju da se »provodeći u život istinu ljubavi« (Ef 4, 15) ujedine sa svim doista mirotvornim ljudima da bi izmolili i izgradili mir. Vođeni istim Duhom ne možemo a da ne pohvalimo one koji se u borbi za svoja prava odriču nasilnih čina i posežu za sredstvima obrane koja su, uostalom, na raspoloženju i slabijim, dakako, pretpostavivši da je to moguće bez povreda prava i dužnosti drugih ili zajednice. Ljudima kao grešnicima uvijek prijete opasnost rata i prijeteće sve do Kristova dolaska. Ali ako ujedinjeni u ljubavi nadvladaju grijeh, nadvladat će i nasilje, dok se ne ispuni riječ: »Prekovat će svoje mačeve u plugove, svoja koplja u srpove, neće više narod dizati mač proti narodu, neće se više učiti ratu« (Iz 2, 4).

1. odjeljak

IZBJEGAVATI RAT

Treba obuzdavati nečovještvo rata

79. Iako su posljednji ratovi nanijeli našem svijetu goleme materijalne i moralne štete, rat u nekim dijelovima zemlje i danas nastavlja svoje pustošenje. Štoviše, dok se u ratu upotrebljava bilo kakvo znanstveno oružje, njegova okrutna narav prijeteće da zaraćene dovede do divljaštva koje kudikamo nadilazi divljaštvo minulih vremena. Osim toga, složenost današnjih prilika i zamršenost međunarodnih odnosa omogućuje da se prikriveni ratovi produljuju novim metodama, i to podmuklim i subverzivnim. U mnogim je slučajevima i upotreba terorističkih metoda novi oblik ratovanja. Imajući pred očima to žalosno stanje čovječanstva, Koncil prije svega želi dozvati u pamet trajnu vrijednost naravnoga prava naroda i njegovih općih načela. Sama savjest čovječanstva sve odlučnije proglašava ta načela. Stoga su čini koji se svjesno protive tim načelima kao i zapovijedi koje te čine nalažu zločin, pa ni slijepa poslušnost ne može ispričati one koji ih izvršavaju. Među takve čine treba u prvom redu ubrojiti one kojima se na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima sistematski uništava jedan čitav rod, narod ili narodna manjina, i to se mora najoštrije osuditi kao strašne zločine. Valja, međutim, uvelike pohvaliti odvažnost onih, koji se ne boje da se otvoreno suprotstave onima koji nalažu takve zločine. Postoje u pogledu rata razne međunarodne konvencije, koje je potpisalo dosta država kako bi vojničke akcije i njihove posljedice učinile što manje nečovječnim. Takve su konvencije one koje se odnose na sudbinu ranjenika, zarobljenika i razni drugi sporazumi te vrste. Te ugovore treba obdržavati; štoviše, svi, osobito javne vlasti i stručnjaci u tim pitanjima, moraju – koliko im

je moguće – nastojati te ugovore usavršavati kako bi bolje i efikasnije pridonijeli da se obuzdava nečovječnost ratova. Povrh toga izgleda da bi bilo pravično da se zakoni čovječno pobrinu za slučaj onih koji po svojoj savjesti neće da se služe oružjem a ipak prihvaćaju da u drugom obliku služe ljudskoj zajednici. Rat dakako nije iskorijenjen iz života čovječanstva. I dokle god bude postojala pogibelj rata i dokle god ne bude međunarodne nadležne vlasti koja će raspolagati prikladnim ma, dotle se neće moći zaniijekati vladama, pošto budu iscrpljene sve mogućnosti mirnih pregovora, pravo na zakonitu obranu. Državnici i ostali koji su odgovorni u državnoj upravi dužni su da štite opstanak naroda koji su im povjereni, postupajući ozbiljno s tako ozbiljnim stvarima. No jedno je upotrijebiti oružje u opravdanoj obrani naroda, a drugo je htjeti podjarmiti druge narode. Oružna moć ne opravdava svaku upotrebu te moći u vojne ili političke svrhe, niti je samim tim što je rat nesrećom već buknuo protivnim strankama sve dopušteno. Oni pak koji služeći domovini vrše vojničku dužnost neka se smatraju službenicima sigurnosti i slobode naroda, i ako ispravno vrše tu dužnost, istinski pridonose učvršćenju mira.

Totalni rat

80. Napretkom znanstveno proizvedenog naoružanja raste u neizmjernost strahota i izopačenost rata. Ratni pothvati uz upotrebu takvih oružja mogu prouzročiti golema i nepredvidiva uništenja, koja zbog toga daleko prelaze granice zakonite obrane. Štoviše, kad bi se u punom opsegu upotrijebila ta sredstva koja se već nalaze u arsenalima velikih sila, došlo bi do međusobnog, gotovo potpunog uništenja zaraćenih strana, a da se i ne govori o mnogim pustošenjima što bi iz toga slijedila u ostalom dijelu svijeta i o smrtonosnim učincima koji bi bili posljedica upotrebe takva oružja. Sve nas to sili da ponovno promotrimo pitanje rata s potpuno novog gledišta.¹⁶⁴ Neka znaju ljudi našeg vremena da će morati teško odgovarati za svoje ratne pothvate jer će o njihovim današnjim odlukama uvelike ovisiti tok budućih vremena. Imajući to na umu ovaj Sveti Sabor prihvaća osude totalnog rata što su ih izrekli posljednji pape¹⁶⁵ i izjavljuje: Svaki ratni čin koji ide za uništenjem čitavih gradova ili prostranih krajeva zajedno s njihovim stanovništvom bez razlike jest zločin protiv Boga i protiv samoga čovjeka, što treba odlučno i bez oklijevanja osuditi. Posebna se pogibelj današnjeg rata sastoji u tome što onima koji su naoružani novim znanstveno proizvedenim naoružanjem pruža takoreći priliku da počine takve zločine te, po nekoj neumoljivoj povezanosti, može nagnati ljudsku volju na najokrutnije odluke. Da se to, dakle, ne bi ubuduće nikad dogodilo, biskupi cijeloga svijeta sakupljeni zajedno

zaklinju sve ljude, a osobito upravljače država i vrhovne vojne zapovjednike da neprestano odvagaju u svijesti toliku odgovornost pred Bogom i pred čitavim čovječanstvom.

Trka u naoružanju

81. Znanstveno oružje, u stvari, ne gomila se jedino zato da se upotrijebi za vrijeme rata. Budući da se misli da čvrstina obrane obiju strana ovisi o sposobnostima svake da munjevito uzvрати udarac protivniku, to gomilanje oružja, koje iz godine u godinu postaje ozbiljnije, na paradoksalan način služi da zastraši eventualne napadače. Mnogi u tom vide kao od svega najefikasnije sredstvo da se sada osigura neki mir među narodima. Što god se o tom načinu zastrašivanja reklo, ljudi neka znaju da utrka u naoružavanju kojoj pribjegava prilično mnogo država nije siguran put da se zajamči mir, i takozvana ravnoteža koja iz te trke proizlazi nije siguran i istinski mir. Umjesto da se time uzroci rata uklone, opasnost je da se, što više, postepeno povećaju. Dokle god se basnoslovne svote ulažu u uvijek nova oružja, nije moguće naći dovoljno lijeka tolikoj današnjoj bijedi čitavog svijeta. Umjesto da se uistinu korjenito izliječe razdori među narodima, oni zarazuju nove dijelove svijeta. Bit će potrebno da se pronađu novi putovi, koji će proizići iz obnovljena duha, da bi se ta sablazan uklonila i da bi se mogao uspostaviti istinski mir oslobodivši svijet tjeskobe koja ga pritište. Stoga je potrebno iznova proglasiti: trka u naoružavanju je jedna od najtežih rana čovječanstva i nepodnošljivo oštećuje siromašne. I valja se jako bojati da će, ako potraje, jednoga dana poroditi sva smrtonosna uništenja za koja već sprema sredstva. Opomenuti katastrofama što ih je čovječanstvo omogućilo, upotrijebimo odozgo darovani nam časak što ga uživamo da s većom sviješću vlastite odgovornosti nađemo putove kojima bismo mogli prevladati svoja sporenja na čovjeka dostojniji način. Božja providnost uporno od nas traži da se oslobodimo staroga robovanja ratu. Ako se odrekemo učiniti toga napora, ne znamo kamo nas vodi taj zlokobni put kojim smo krenuli.

Bezuvjetna osuda rata i međunarodno nastojanje da se izbjegne rat

82. Stoga nam je jasno da moramo svim silama pripremiti trenutak kada će, uz pristanak naroda, biti moguće potpuno zaboraviti svaki rat. To, dakako, zahtijeva da se ustanovi neki sveopći javni autoritet priznat od svijetu koji će imati u rukama efikasnu moć da svim narodima zajamči sigurnost, pravdu i poštovanje njihovih prava. No prije nego bude moguće ustanoviti taj poželjni autoritet, potrebno je da se sadašnje najviše međunarodne instance svojski posvete traženju prikladnih sredstava da se dođe do opće sigurnosti.

Budući da mir mora izvirati iz međusobnog povjerenja među narodima, a ne da se narodima nametne oružanim terorom, svi moraju raditi na tome da napokon prestane trka u naoružanju i da se stvarno započne s razoružanjem koje se dakako nema provoditi samo s jedne strane nego obostrano istim ritmom na osnovi zajedničkog dogovora uz stvarna i efikasna jamstva.¹⁶⁶ Ne treba, međutim, omalovažavati pokušaje koji su već učinjeni ili koji se čine da se ukloni opasnost rata. Radije treba podržati dobru volju vrlo mnogih koji, iako zauzeti ogromnim brigama svoje visoke službe, ipak, potaknuti sviješću svojih velikih odgovornosti, nastoje ukloniti mrski im rat premda ne mogu ne vidjeti zamršenost stvarnog stanja. Treba usrdno moliti Boga da im dadne snage da ustrajno poduzimaju i odlučno privedu kraju to djelo najveće ljubavi prema ljudima kojim se muževno izgrađuje mir. To sigurno od njih danas zahtijeva da svoj um i svoje srce rašire preko granica vlastite zemlje, da napuste nacionalni egoizam i pohlepu da gospodare drugim narodima te da njeguju duboko poštovanje prema čitavom čovječanstvu, koje koraca prema svojem sve većem jedinstvu uz tolike teškoće. Proučavanja koja su se do sada odvažno i neumorno vodila o pitanjima mira i razoružanja i međusobni kongresi koji su se bavili tim pitanjima valja smatrati prvim koracima k rješenju tako teških pitanja i treba ih ubuduće još življe promicati ako se žele postići stvarni rezultati. No ipak neka se ljudi čuvaju toga da se pouzdaju samo u nastojanja nekolicine a da ne vode brigu o vlastitim stavovima. Državnici, koji su odgovorni za opće dobro svoga naroda a ujedno i promicatelji dobra cijeloga svijeta, uvelike ovise o javnom mnijenju i stavovima mnoštva. Ništa im ne koristi što se trude oko izgradnje mira dokle god osjećaji neprijateljstva, prezira i nepovjerenja, rasne mržnje i ideološke tvrdoglavosti međusobno dijele i zavađaju ljude. Zato je neodgodivo potrebno da se odgoji novi mentalitet i da se javnom mnijenju dade novi smjer. Oni koji se posvećuju odgoju, osobito mladeži, ili oni koji oblikuju javno mnijenje neka najvažnijom svojom dužnošću smatraju brigu da srca ljudi odgoje za nove mirotvorne osjećaje. A svi mi moramo promijeniti svoje srce i trebamo gledati na čitav svijet i na one zadatke koje mi, svi zajedno, možemo poduzeti da naš rod uznapreduje. Ne smije nas prevariti lažna nada. Ako se ne uklone neprijateljstva i mržnje i ako se ne zaključe čvrsti i pošteni ugovori o budućem univerzalnom miru, čovječanstvo bi, koje se već nalazi u kritičnoj opasnosti premda je u posjedu začuđujuće znanosti, moglo pogubno biti dovedeno do onoga časa u kojem više za nj neće biti drugog mira osim stravičnog mira smrti. Ipak se Kristova Crkva, nalazeći se usred sadašnjih tjeskoba, dok izgovara ove riječi, ne prestaje čvrsto nadati. Našem vremenu ona hoće da opet i opet, u zgodan i nezgodan čas navijesti Apostolovu poruku: »Pazite! sad je pravo vrijeme« da se preobraze srca, »evo, sad je dan spasenja«.¹⁶⁷

2. odjeljak

IZGRADNJA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Uzroci razdora i njihovi lijekovi

83. Da bi se izgradilo mir traži se prije svega da se iskorijene uzroci nesloga između ljudi, koji izazivaju ratove, u prvom redu nepravde. Mnogi od njih proizlaze iz prevelikih ekonomskih nejednakosti i zbog toga što nužna pomoć stiže prekasno. Drugi pak izvire iz pohlepe za vlašću i prezira prema osobama i, ako tražimo dublje razloge, iz ljudske zavisti, nepovjerenja, oholosti, i drugih sebičnih strasti. Budući da čovjek ne može podnositi toliki nered, slijedi da svijet i bez strahota rata ostaje stalno zatvoren napetostima i nasiljima. A kako se povrh toga ova zla nalaze i u međunarodnim odnosima, da bi se ona nadvladala i spriječila te da bi se ugušila neobuzdana nasilja, neophodno je potrebno da međunarodne ustanove bolje i čvršće surađuju i usklađuju vlastito djelovanje ta da se neumorno stimulira stvaranje organizacija koje će promicati mir.

Zajednica naroda i međunarodne ustanove

84. Da bi se u ovo vrijeme kad se razvijaju uske međuovisnosti među svim građanima i svim narodima zemlje, prikladno tražilo i uspješnije ostvarilo sveopće dobro nužno je već sada da se zajednica naroda organizira prema poretku koji odgovara njezinim sadašnjim zadacima, vodeći posebnu brigu o onim brojnim krajevima koji još danas trpe nepodnošljivu oskudicu. Da se to postigne ustanove međunarodne zajednice moraju, svaka sa svoje strane, udovoljiti raznim potrebama ljudi, kako na području društvenog života (u koji spadaju prehrana, zdravstvo, odgoj, rad) tako i u nekim posebnim prilikama koje tu i tamo nastaju, kao što je opća potreba da se prospješi napredak naroda u razvoju, da se doskoči teškoćama izbjeglica rasutih širom svijeta kao i da se pomognu iseljenici i njihove obitelji. Već postojeće međunarodne institucije, opće ili regionalne, sigurno su vrlo zaslužne za čovječanstvo. One predstavljaju neke prve pokušaje da se postave međusobni temelji čitavoj ljudskoj zajednici da bi se riješila vrlo ozbiljna pitanja našeg vremena, to jest da se svuda po svijetu poradi oko napretka i da se predusretnu ratovi u bilo kojem obliku. Na svim tim poljima Crkva se raduje duhu istinskog bratstva koje cvate između kršćana i nekršćana i koje se upinje da se intenziviraju pokušaji oko prevladavanja neopisive bijede.

Međunarodna suradnja na ekonomskom polju

85. Današnja povezanost čovječanstva zahtijeva uz to uspostavljanje veće suradnje na ekonomskom polju. Premda su se gotovo svi narodi osamostalili, oni su još uvijek daleko od toga da bi bili slobodni od prevelikih nejednakosti, od svakog oblika nepravedne ovisnosti i da bi se našli izvan svake opasnosti ozbiljnih unutrašnjih teškoća. Razvitak neke države ovisi o pomoći u ljudstvu i u novcu. Potrebno je odgojem i profesionalnim formiranjem pripremiti građane svake države za različite službe ekonomskog i socijalnog života. U tu svrhu traži se pomoć stranih stručnjaka, a ovi neka se, dok su u tom poslu, ne ponašaju kao oni koji gospoduju, nego kao pomagatelji i suradnici. Materijalna se pomoć državama u razvoju neće pribaviti ako se oblici današnje svjetske trgovine iz temelja ne promijene. Povrh toga moraju napredne zemlje pružati i druge pomoći bilo u obliku novčanih doprinosa, ih zajma ili novčanih investicija; neka se to s jedne strane daje sa širokogrudnošću i bez gramzivosti a s druge prima sa svim poštenjem. Da bi se istinski sredile opće ekonomske prilike potrebno je ukloniti nerazmjernu trku za profitom, nacionalne ambicije, požudu za političkom dominacijom, militarističke spekulacije i makinacije oko širenja i nametanja ideologija. Predlažu se različiti ekonomski i socijalni sistemi; poželjno je da stručnjaci u njima nađu zajedničke temelje zdrave svjetske trgovine; to će se lakše postići ako se pojedinci budu odrekli svojih predrasuda i budu spremni za iskreni dijalog.

Neke korisne norme

86. Za tu nam se suradnju slijedeće norme čine oportunistima: a) Neka narodima u razvoju bude vrlo mnogo stalo do toga da izričito i odlučno teže za punim ljudskim usavršavanjem svojih građana kao i za ciljem napretka. Neka imaju na umu da napredak nastaje i raste prije svega iz rada i duhovnih sila samoga naroda, jer je potrebno da se oslanja ne samo na tuđu pomoć nego i na vlastita sredstva koja treba potpuno razviti te gajiti vlastitim talentom i tradicijom. Neka se u tom pokažu kao prvi oni koji imaju više utjecaja na druge. b) Izvanredno je važna zadaća naprednih naroda da narodima u razvoju pomognu postići gore spomenute ciljeve. Radi toga neka izvrše kod sebe samih one mentalne i materijalne prilagodbe koje su potrebne da se uspostavi ta univerzalna suradnja. Tako u trgovini sa slabijim i siromašnijim narodima neka savjesno paze na njihovo dobro; ovima je naime utržak koji dobiju prodajom svojih proizvoda potreban za vlastito uzdržavanje. c) Dužnost je međunarodne zajednice da ekonomski razvoj sredi i stimulira, no tako da se sredstva namijenjena u tu svrhu stave na raspolaganje što efikasnije i u potpunoj pravičnosti. Zadaća je također te zajednice, razumije se uz održavanje principa supsidijarnosti, da se ekonomske prilike u čitavom svijetu tako srede da se razvijaju po načelu pravde. Neka se

ustanove prikladne institucije za promicanje i sređivanje međunarodne trgovine, pogotovu s narodima u razvoju, i za izravnavanje nedostataka koji proizlaze iz prevelike nejednakosti u moći među nacijama. Takvo sređivanje povezano s tehničkom, kulturnom i novčanom pomoći mora pružati narodima u razvoju potrebne potpore da mogu prikladno ostvariti razvoj svoje ekonomije. d) U mnogim je slučajevima urgentna reforma ekonomskih i socijalnih struktura; no treba se čuvati od preneglih, nezrelih tehničkih rješenja, pogotovu od onih koja se, dok pružaju čovjeku materijalnu olakšicu, protive i idu na štetu njegovoj duhovnoj strukturi. Jer »ne živi čovjek samo od kruha nego od svake riječi koja izlazi iz usta Božjih« (Mt 4, 4). A bilo koji dio ljudske obitelji nosi u sebi i u svojim boljim tradicijama neki dio duhovnog blaga koje joj je Bog povjerio premda mnogima nije poznato odakle ono proizlazi.

Međunarodna suradnja glede porasta pučanstva

87. Osobito je nužna međunarodna suradnja s obzirom na one narode koje danas dosta često, osim tolikih drugih teškoća, pritištu posebno one koje proizlaze iz brzog porasta pučanstva. Urgentna je potreba da se punom i zauzetom suradnjom sviju, pogotovo bogatijih nacija, istraži način kako bi se ono što je potrebno za život i pristalo obrazovanje ljudi moglo osigurati i pružiti čitavoj ljudskoj zajednici. Mnogi bi narodi mogli znatno poboljšati uvjete svog života kad bi uz potrebnu naobrazbu prešli od zastarjelih metoda poljoprivredne proizvodnje na nove tehničke načine primjenjujući ih svojim prilikama uz nužnu razboritost, i kad bi se povrh toga uspostavio bolji društveni poredak i provela pravedna agrarna reforma. Unutar vlastite nacije politička vlast ima glede pučanstva, u granicama vlastitih kompetencija, prava i dužnosti, tako npr. u vezi sa zakonodavstvom o društvu i o obitelji, sa seljenjem seljaka u grad, s informacijama o stanju i potrebama nacije. Budući da su danas duhom toliko zaokupljeni tim pitanjem, poželjno je da katolički stručnjaci, osobito na univerzitetima, o tome brižno poduzimaju istraživanja i inicijative te da ih dalje produbljuju. Budući da mnogi tvrde da se porast stanovništva zemlje ili barem nekih naroda treba radikalno smanjiti svim sredstvima i bilo kojim interventom javne vlasti, Koncil moli sve da se suzdrže od rješenja koja se privatno ili javno promiču a ponekad i nameću a koje se protive moralnom zakonu. Jer po neotuđivom pravu čovjeka na brak i rađanje djece odluka o broju djece ovisi o ispravnoj odluci roditelja i ne može se nikako prepustiti sudu javne vlasti. Budući da sud roditelja pretpostavlja ispravno formiranu savjest, vrlo je važno da se svima omogući da dođu do odgoja prave i istinske ljudske odgovornosti koja se, vodeći računa o okolnostima, ravna po Božjem zakonu; to ipak

zahtijeva da se posvuda poboljšaju odgojni i društveni uvjeti a prije svega da se pruži religiozna formacija ili barem cjelovita moralna pouka. Ljudi neka se na razuman način informiraju o znanstvenom napretku što se tiče metoda koje mogu biti roditeljima od pomoći kod kontrole rađanja kad je njihova sigurnost dokazana i kad je jasno da se slažu s moralnim zakonom.

Uloga kršćana u međunarodnom pomaganju

88. Neka kršćani drage volje i svim srcem surađuju na izgradnji međunarodnog reda s istinskim poštivanjem legitimnih sloboda i prijateljskim bratstvom svijetu, i to više što se veći dio svijeta još uvijek muči u takvoj bijedi da sam Krist kao da u siromasima zaziva svoje učenike na ljubav. Neka ne bude sablazni ljudima da neke nacije, kojih se počesće veći dio građana krasi kršćanskim imenom, obiluju izobiljem dobara dok druge ostaju bez potrebnih sredstava za život i muče se u gladi, bolestima i potpunoj bijedi. Slava i svjedočanstvo Kristove Crkve su duh siromaštva i ljubavi. Treba dakle hvaliti i pomagati one kršćane, pogotovu mlade, koji se svojevrijem nude da pomognu drugim ljudima i narodima. Štoviše, dužnost je čitavog Božjeg Naroda, kojemu biskupi trebaju u tom prednjačiti riječju i primjerom, da, koliko može, olakša bijedu današnjeg vremena, i to, kao što je bio stari običaj Crkve, ne samo od svojega suviška nego i od osnovnoga. Način kako će se pripomoći sabirati i dijeliti, da ne bude strogo jednoobrazno organizirana, neka se ipak rasporedi po nekom planu u biskupijama, nacijama i po čitavom svijetu, spojivši, gdje to god bude zgodno, akciju katolika s ostalom kršćanskom braćom. Jer duh ljubavi ne zabranjuje plansku i organiziranu provedbu socijalne i karitativne akcije, nego je štoviše nalaže. Zbog toga je potrebno da se oni koji se kane posvetiti službi zemalja u razvoju izobrazu također u prikladnim institutima.

Efikasna prisutnost Crkve u međunarodnoj zajednici

89. Kada Crkva na osnovi svog božanskog poslanja svim ljudima propovijeda Evanđelje i dijeli bogatstva milosti, pridonosi posvuda jačanju mira i polaganju čvrstog temelja bratske zajednice ljudi i naroda: poznavanje Božjeg i prirodnog zakona. Zbog toga mora Crkva svakako biti prisutna u samoj zajednici naroda da bi pospješila i pobudila suradnju među ljudima; i to preko svojih javnih ustanova kao i punom i iskrenom suradnjom svijetu kršćana koja se inspirira jedino željom da svima služi. To će se postići to uspješnije ako sami vjernici, svjesni svoje ljudske i kršćanske odgovornosti, budu težili da već u vlastitom

području života pobude volju za spremnu suradnju s međunarodnom zajednicom. U toj stvari neka se posveti posebna briga odgoju mladeži, kako kod vjerskog tako i kod građanskog odgoja.

Sudjelovanje kršćana u međunarodnim ustanovama

90. Jedan od izvrsnih oblika međunarodnog djelovanja kršćana jest bez sumnje suradnja koju oni bilo kao pojedinci bilo udruženi pružaju u samim ustanovama za međunarodnu suradnju koje već postoje ili će biti stvorene. Zajednici naroda, koju treba izgraditi u miru i bratstvu, mogu povrh toga mnogostruko poslužiti i različite međunarodne katoličke organizacije, koje treba jačati povećanim brojem dobro formiranih suradnika, novčanom pomoći koja im je potrebna i prikladnom koordinacijom snaga. U našim naime vremenima umješnost djelovanja i potreba razgovora zahtijevaju udružene inicijative. Takva udruženja će osim toga mnogo pridonijeti razvijanju smisla za univerzalne probleme, što sigurno dolikuje katolicima, i oblikovanju svijesti istinski univerzalne solidarnosti i odgovornosti. Poželjno je napokon da katolici, da bi mogli kako treba ispuniti svoju zadaću u međunarodnoj zajednici, aktivno i pozitivno nastoje surađivati kako s odijeljenom braćom koja ispovijedaju zajedno s njima evanđeosku ljubav tako i sa svim ljudima koji žedaju za istinskim mirom. Koncil pak pred golemim mukama, koje i sada pritištu veći dio čovječanstva, da bi posvuda promicao pravdu zajedno s ljubavlju Krista prema siromasima, misli da je vrlo pogodno ustanoviti neki organizam univerzalne Crkve čija bi dužnost bila da pobudi zajednicu katolika da se promiče napredak zemalja koje su u bijedi i socijalna pravda među narodima.

ZAKLJUČAK

Zadaće pojedinih vjernika i mjesnih Crkava

91. Sve ovo što je ovaj Sveti Sabor iznio iz blaga crkvene nauke namijenjeno je da pomogne svim ljudima našeg vremena, bilo da vjeruju u Boga bilo da ga izričito ne priznaju, da jasnije uvide svoj cjelovit poziv i da bolje usklade svijest sa uzvišenim dostojanstvom čovjeka, da nastoje oko univerzalnog i dublje utemeljenog bratstva i da, potaknuti ljubavlju, širokogrudnim i zajedničkim naporom odgovore na neodložive zahtjeve našega doba. Istina, ovo izlaganje, zbog golemih razlika u prilikama i oblicima ljudske kulture u svijetu, ima u većini svojih dijelova namjerice samo općeniti karakter: dapače, premda iznosi nauku koja

je već usvojena od Crkve, ona će se morati izgraditi i proširiti, budući da se nerijetko radi o stvarima koje podliježu neprestanom razvitku. Imamo međutim pouzdanje da mnogo od toga što smo iznijeli oslanjajući se na božansku riječ i evanđeoski duh može postati svima valjana pomoć, osobito kad vjernici pod vodstvom pastira budu proveli u djelo primjenu tih načela na pojedine narode i mentalitete.

Dijalog među ljudima

92. Crkva, snagom svoga poslanja da osvjetli čitav svijet evanđeoskom porukom i da sve ljude bilo kojeg naroda, rase ili kulture sjedini u jedan Duh, jest znak onoga bratstva koje dozvoljava i jača iskren dijalog. Zato se, međutim, traži da prije svega promičemo u samoj Crkvi međusobno cijenjenje, poštivanje i slogu priznavajući svaku zakonitu raznolikost, da bi se uvijek plodonosnije uspostavljao dijalog između svijeta koji sačinjavaju jedan Božji Narod, bilo da su pastiri bilo ostali vjernici. Jače je naime ono što sjedinjuje vjernike nego ono što ih dijeli; neka bude u nužnim stvarima jedinstvo, u nesigurnome sloboda a u svima ljubav. Naša misao se ujedno obraća braći koja još uvijek ne žive s nama u potpunom zajedništvu i njihovim zajednicama s kojima smo ipak vezani ispovijedanjem Oca i Sina i Duha Svetoga te vezom ljubavi, imajući na umu da također mnogi koji ne vjeruju u Krista danas očekuju i žele jedinstvo kršćana. Što više naime to jedinstvo moćnom snagom Duha Svetoga bude napredovalo u istini i ljubavi to će više biti svemu svijetu obećanje jedinstva i mira, Stoga sjedinjenim snagama i u sve prikladnijim oblicima da se danas uspješno postigne taj veliki cilj nastojmo da sve bolje, slijedeći Evanđelje, bratski surađujemo u pružanju službe ljudskoj obitelji koja je u Kristu Isusu pozvana da bude obitelj sinova Božjih. Naša misao se obraća i svima koji priznaju Boga i u svojim tradicijama čuvaju dragocjene religiozne i humane elemente, želeći da sve nas otvoreni dijalog dovede do toga da vjerno primimo poticaje Duha i spremno ih izvršimo. Želja za takvim dijalogom koji polazi iz čiste ljubavi prema istini, dakako uz potrebnu razboritost, ne isključuje s naše strane nikoga pa ni one koji njeguju visoka dobra humanosti a još uvijek ne priznaju njezinog Začetnika, pa ni one koji se protive Crkvi te je na različite načine progone. Budući da je Bog otac počelo i svrha svega, pozvani smo svi da budemo braća. I zato, pozvani tim istim ljudskim i božanskim pozivom, možemo i moramo bez prevare u pravom miru surađivati na izgradnji svijeta.

Izgradnja i dovršenje svijeta

93. Kršćani, sjećajući se Gospodinove riječi »po tom će poznati svi da ste moji učenici ako se budete ljubili međusobno« (Iv 13, 35), ne mogu ništa žarče željeti nego da što širokogrudnije i uspješnije služe ljudima ovoga vremena. Stoga, prijanjajući vjerno uz Evanđelje i služeći se njegovim silama, povezani sa svima koji vole i gaje pravdu, prihvaćaju golemi posao koji se ovdje na Zemlji treba obaviti a o kojem trebaju dati računa Onome koji će sve suditi u posljednji dan. Neće svi koji kažu »Gospodine, Gospodine!« ući u kraljevstvo nebesko, nego oni koji čine volju Oca¹⁶⁸ i koji se djelotvorno laćaju posla. A Otac hoće da u svim ljudima priznamo brata Krista i da ga djelotvorno ljubimo riječju i činom, svjedočeći tako za istinu, i da drugima posredujemo tajnu ljubavi nebeskog Oca. Tim putem će se ljudi po čitavom svijetu pobuditi na živu nadu koja je dar Duha Svetoga da budu napokon jednom primljeni u miru i višnjem blaženstvu u domovini koja blista Božjom slavom. »Onomu – koji snagom što djeluje u nama može učiniti neograničeno više od onoga što možemo moliti ili misliti – njemu slava u Crkvi i u Kristu Isusu kroz sva pokoljenja i sve vjekove. Amen« (Ef 3, 20-21).

Sve ovo u cjelini i pojedinostima što je u ovom Dekretu određeno prihvatiše Oci Svetog Sabora. I mi – apostolskom vlašću od Krista nam predanom – sve to, zajedno s časnim Ocima, u Duhu Svetom odobravamo, odlučujemo i određujemo te zapovijedamo da to što je saborski određeno na slavu Božju bude proglašeno.

U Rimu, kod Sv. Petra, dne. 7. prosinca 1965.

Ja, PAVAO, biskup katoličke Crkve (slijede potpisi Otaca)

1 Pastoralna konstitucija CRKVA U SUVREMENOM SVIJETU ima dva dijela, no ipak tvori jedinstvenu cjelinu. Konstitucija se naziva »pastoralnom« stoga što na temelju doktrinalnih načela kani iznijeti stav Crkve prema današnjem svijetu i ljudima. Stoga nije ni prvi dio bez pastoralne nakane, ni drugi bez doktrinalne. Dakle u prvom dijelu Crkva razlaže svoju nauku o čovjeku, o svijetu u koji je čovjek položen i o svojem stavu prema njima. U drugom dijelu potanje promatra neke vidove suvremenog života i ljudskoga društva, i to napose pitanja i probleme koji danas kod toga izgledaju hitniji. Zato se u ovom drugom dijelu građivo, promatrano u svijetlu doktrinalnih principa, sastoji ne samo iz trajnih nego također iz vremenski uvjetovanih elemenata. Stoga valja ovu konstituciju tumačiti prema općim normama teološkog tumačenja, vodeći dakako računa, osobito u njezinom drugom dijelu, o promjenljivim okolnostima s kojima su stvari o kojima se ovdje radi po svojoj naravi povezane.

2 Usp. Iv 3, 17; 18, 37; Mt 20, 28; Mk 10, 45.

3 Usp. Rim 7, 14 sl.

4 Usp. 2 Kor 5, 15.

5 Usp. Dj. 4, 12.

6 Usp. Heb 13, 8.

7 Usp. Kol 1, 15.

8 Usp. Post 1, 26; Mudr 2, 23.

9 Usp. Crkv. 17, 3-10.

10 Usp. Rim 1, 21-25.

11 Usp. Iv 8, 34.

12 Usp. Dan 3, 57-90.

13 Usp. 1 Kor 6, 13, 20.

- 14 Usp. 1 Kr 16, 7; Jer 17, 10.
15 Usp. Rim 2, 14-16.
16 Usp. PIO XII., Radioporuka de conscientia christiana in iuvenibus recte efformanda, 23. III. 1952.: AAS 44 (1952.) 271.
17 Usp. Mt 22, 37-40; Gal 5, 14.
18 Usp. Crkv 15, 14.
19 Usp. 2 Kor 5, 10.
20 Usp. Mudr 1, 13; 2, 23-24; Rim 5, 21; Jak 1, 15.
21 Usp. 1 Kor 15, 56-57.
22 Usp. PIO XI., Enc. Divini Redemptoris, 19. III. 1937.: AAS 29 (1937) 65-106; PIO XII., Enc. Ad Apostolorum Principis, 29. IV. 1958.: 1961: AAS 53 (1958) 601-614; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra, 15. V. 1961.: AAS 53 (1961) 451-53; PAVAO VI., Enc. Ecclesiam suam, 6. VIII. 1964.: AAS 56 (1964) 651-653.
23 Usp. II. VAT. KONCIL, Dogm. konst. Lumen gentium, I, 8: AAS 57 (1965) 12.
24 Usp. Fil 1, 27.
25 Sv. AUGUSTIN, Confess. I. 1: PL 32, 661.
26 Usp. Rim 5, 14 Usp. TERTULIJAN, De carnis resurr. 6: »Quodcumque limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus« PL 2, 282; CSEL 47, str. 33, 1, 12-13.
27 Usp. 2 Kor 4, 4.
28 Usp. II. CARIGRADSKI, kan. 7: »Neque Deo Verbo in carnis naturam transmutato, neque carne in Verbi naturam transducta«: Denz. 219 (428). – Usp. i III. CARIGRADSKI: »Quemadmodum enim sanctissima atque immaculata animata eius caro deificata non est perempta (theotheisa ouk anerethe), sed in proprio sui statu et ratione permansua: Denz. 291 (556). – Usp. KALCEDONSKI: Hin duabus naturis inconfuse, immutabiliter, indivise, inseparabiliter agnoscendum«: Denz. 148 (302).
29 Usp. III. CARIGRADSKI: »Ita et humana eius voluntas deificata non est perempta«: Denz. 291 (556).
30 Usp. Hebr 4, 15.
31 Usp. 2 Kor 5, 18-19; Kol 1, 20-21.
32 Usp. 1 Pet 2, 21; Mt 16, 24, Lk 14, 27.
33 Usp. Rim 8, 29; Kol 1, 18.
34 Usp. Rim 8, 1-11.
35 Usp. 2 Kor 4, 14.
36 Fil 3, 10; Rim 8, 17.
37 Usp. II. VTIKANSKI, Dogm. konst. Lumen gentium, II, 16: AAS 57 (1965) 20.
38 Usp. Rim 8, 32.
39 Usp. Bizantska uskrnsna liturgija.
40 Usp. Rim 8, 15 i Gal 4, 6; usp. i Iv 1, 12 i i Iv 3, 1-2.
41 IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra, 15. V. 1961. AAS 53 (1961) 401-464 i Enc. Pacem in terris, 11. IV. 1963.; AAS 55 (1963) 257-304; PAVAO VI., Enc. Ecclesiam suam, 6. VIII. 1964.: AAS 56 (1964) 609-659.
42 Usp. Lk 17, 33.
43 Usp. SV. TOMA, 1 Ethic. Lect. 1.
44 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 418. Usp. PIO XI. Enc. Quadragesimo anno, 15. V. 1931.: AAS 23 (1931) 222. sl.
45 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 417.
46 Mk 2, 27.
47 Usp. IVAN XXIII., Pacem in terris: AAS 55 (1963) 266.
48 Usp. Jak 2, 15-16.
49 Usp. Lk 16, 19-31.
50 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 299 i 300.
51 Usp. Lk 6, 37-38; Mt 7, 1-2; Rim 2, 1-11; 14, 10-12.
52 Usp. Mt 5, 43-47.
53 Usp. Dogm. konst. Lumen gentium, II, 9: AAS 57 (1965) 12-13.
54 Usp. Izl 24, 1-8.
55 Usp. Post 1, 26-27; 9, 2-3; Mudr 9, 2-3.
56 Usp. Ps 8, 7. 10.
57 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 297.
58 Usp. Poruka svijetu saborskih otaca na početku II. Vat. sabora, listopada 1962.: AAS 54 (1962) 882.
59 Usp. PAVAO VI., Nagovor diplomatskom zboru, 7. I. 1965.: AAS 57 (1965) 232.
60 I. VTIKANSKI, Dogmatska konstitucija De fide catholica, 2. pogl. Denz. 1785-1786 (3004-3005).
61 Usp. Msgr. Pio PASCHINI, Vita e opere di Galileo Galilei, 2. sv. Edit. Vatic. 1964.
62 Usp. Mt. 24, 13; 13, 24-30 i 36-43.
63 Usp. 2 Kor 6, 10.
64 Usp. Iv 1, 3 i 14.

65 Usp. Ef 1, 10.
66 Usp. Iv 3, 6; Rim 5, 8-10.
67 Usp. Dj 2, 36; Mt 28, 18.
68 Usp. Rim 15, 16.
69 Usp. Dj 1, 7.
70 Usp. 1 Kor 7, 31; Sv. IRENEJ, Adversus haereses, V, 36: PG 8, 1221.
71 Usp. 2Kor 5, 2; Petr 3, 13.
72 Usp. 1 kor 2, 9; Otkr 21, 4-5.
73 Usp. 1 Kor 15, 42. 53.
74 Usp. 1 Kor 13, 8; 3, 14.
75 Usp. Rim 8, 19-21.
76 Usp. Lk 9, 25.
77 Usp. PIO XI., Enc. Quadregesimo anno: AAS 23 (1931) 207.
78 Uvodni hvalospjev na blagdan Krista Kralja.
79 Usp. PAVAO VI., Enc. Ecclesiam suam, III: AAS 56 (1964) 637-659.
80 Usp. Tit 3, 4: "philanthropia".
81 Usp. Ef 1,3. 5-6. 13-14.23.
82 II. VATIKANSKI, Dogm. konst. Lumen gentium I, 8: AAS 57 (1965) 12.
83 Ondje II, 9: AAS 57 (1965) 14; usp. I, 8: AAS n. mj., str. 11.
84 Ondje I, 8: AAS 57 (1965) 11.
85 Usp. ondje IV, 38: AAS 57 (1965) 43 s bilj. 120.
86 Usp. Rim 8, 14-17.
87 Usp. Mt 22, 39.
88 Dogm. konst. Lumen gentium II, 9: AAS 57 (1965) 12-14.
89 PIO XII., Nagovor povjesničarima i umjetnicima od 9. ožujka 1956.: AAS 48 (1956) 212: »Njezin Božanski Utemeljitelj Isus Krist nije joj predao nikakav nalog niti odredio nikakav cilj kulturne naravi. Cilj koji joj Krist označuje je strogo religiozne naravi (...) Crkva treba da vodi ljude Bogu da mu se predaju bez pridržaja (...) Crkva ne može nikada izgubiti s vida taj strogo religiozni i nadnaravni cilj. Smisao sve njezine djelatnosti, do posljednjeg kanona njezina Kodeksa, jest da direktno ili indirektno vodi tome«.
90 Dog. kons. Lumen gentium I, 1: AAS 57 (1965) 5.
91 Usp. Hebr 13-14.
92 Usp. 2 Sol 3, 6-13; Ef 4, 28.
93 Usp. Iz 58, 1-12.
94 Usp. Mt 23, 2-23; Mk 7, 10-13.
95 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra, IV: AAS 53 (1961) 456-457; usp. ondje I: AAS n. mj. str. 407, 410-411.
96 Usp. Dogm. konst. Lumen gentium, III, 28: AAS 57 (1965) 35.
97 ondje III, 28: AAS n. mj. str. 35-36.
98 Usp. Sv. AMBROZIJE, De virginitate, VIII, 48: PL 16, 278
99 Usp. Dogm. konst. Lumen gentium, II, 15: AAS 57 (1965) 20.
100 Usp. Dogm. konst. Lumen gentium, II, 13: AAS 57 (1965) 17.
101 Usp. Sv. JUSTIN, Dialogus cum Tryphone judaeo, pogl. 110: PG 6, 729: (izd. C. de Otto, 3 izd. Jena 1897) 391-393: »... sed quanto magis talia nobis infliguntur, tanto plures alii fideles et pii per nomen Iesu fiunt«. Usp. TERTULIJAN, Apologeticus, pogl. L. 13: Corpus Christ., ser. lat. I, 171: »Etiam plures efficitur, quotiens metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum!«. Usp. Dogm. konst. Lumen gentium II, 9: AAS 57 (1965) 14.
102 Usp. Dogm. konst. Lumen gentium VII, 48: AAS 57 (1965) 53.
103 Usp. PAVAO VI., Nagovor, 3. veljače 1965.
104 Usp. Sv. AUGUSTIN, De bono coniugii, PL 40, 375-376 i 394; Sv. TOMA, Summa Theologiae, Suppl. q. 49, art. 3 ad 1; Decretum pro Armenis: Denz. 702 (1327); PIO XI, Enc. Casti connubii: AAS 22 (1930) 547- 548: Denz. 2227-2238 (3703-3714). Usp. Os 2; Jer 3,6-13; Ez 16 i 23; Iz 54.
105 Usp. PIO XI., Enc. Casti connubii: AAS 22 (1930) 546-547: Denz. 2231 (3706).
106 Usp. Os 2; Jer 3,6-13; Ez 16 i 23; Iz 54.
107 Usp. Mt 9,15; Mk 2,19-20; Lk 5,34-35; Iv 3,29; usp. također 2 Kor 11,2; Ef 5 27; Otkr 19,7-8; 21,2,9.
108 Usp. Ef 5,25.
109 Usp. II. VATIKANSKI, Dogm. konst. Lumen gentium II, 11; IV, 35; V, 41: AAS 57 (1965) 15-16, 40-41, 47.
110 PIO XI., Enc. Casti connubii: AAS 22 (1930) 583.
111 Usp. 1 Tim 5,3.
112 Usp. Ef 5, 32.
113 Usp. Post 2,22-24; Posl 5,15-20; 31,10-31; Tom 8,4-8; Pj 1,2-3: 2.16; 4,16 do 5,1; 7.8-14; 1 Kor 7,3-6; Ef 5,25-33.
114 Usp. PIO XI, Enc. Casti connubii: AAS 22 (1930) 547, 548: Denz. 2232 (3707).
115 Usp. 1 Kor 7,5.
116 Usp. PIO XII., Nagovor Tra le visite, 20. siječnja 1958.: AAS 50 (1958) 91.

117 Usp. PIO XI., Enc. Casti connubii: AAS 22 (1930) 559-561; Denz. 2239-2241 (3716-3718): PIO XII. Nagovor Kongresu talijanskog udruženja primalja, 29. listopada 1951.: AAS 43 (1951) 835-854; PAVAO VI., Nagovor kardinalima prigodom svog imendana i prve godišnjice svoga izbora, 23. lipnja 1964.: AAS 56 (1964) 581-589. Po odredbi Vrhovnog Svećenika neka su pitanja za koja je potrebno daljnje i dublje istraživanje, povjerena Komisiji za proučavanje problema pučanstva, obitelji i nataliteta da bi Papa, kada ta Komisija izvrši svoj zadatak, donio svoj sud. Naučavanje Crkve ostaje kakvo jest i Sabor nema nakane da sada predlaže konkretna rješenja.

118 Usp. Ef 5, 16; Kol 4, 5.

119 Usp. Sacamentarium Gregorianum: PL 78, 262.

120 Usp. Rim 5, 15 i 18; 6, 5-11; Gal 2, 20.

121 Usp. Ef 5, 25-27.

122 Usp. Uvodne konstatacije ove Konstitucije, br. 4-10.

123 Usp. Kol 3, 1-2.

124 Usp. Post 1, 28.

125 Usp. Post 8, 30-31.

126 Usp. Sv. IRENEJ, Adversus haereses, III, 11,8 (izd. Sagnard, str. 200; usp. ondje 16,6; 21,10-22; 22,3 itd., str. 290-292, 370-372, 378 itd.).

127 Usp. Ef 1,10.

128 Usp. riječi Pija XI. Msgru M.-D. Rolandu Gosselinu: »Il ne faut jamais perdre de vue que l'objectif de l'Eglise est d'évangéliser et non de civiliser. Si elle civilise, c'est par l'évangélisation«: Semaines sociales de France, Versailles 1936, 461-462.

129 I. Vatikanski, Konst. Dei Filius, pogl. IV.: Denz. 1795, 1799 (3015, 3019). Usp. PIO XI., Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 190.

130 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 260.

131 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 283; PIO XII., Božićna radioporuca, 24. prosinca 1941.: AAS 34 (1942) 16-17.

132 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 260.

133 Usp. IVAN XXIII., Govor prigodom otvaranja Sabora, 11. listopada 1962.: AAS 54 (1962) 792. Usp. II. Vatikanski, Dekret Optatam totius i Deklaraciju Gravissimum educationis.

134 Usp. II. Vatikanski, Konst. o sv. liturgiji Sacrosanctum Concilium, br. 123: AAS 56 (1964) 31; PAVAO VI., Govor rimskim umjetnicima, 7. svibnja 1964.: AAS 56 (1964) 439-442.

135 Usp. II. Vatikanski, Dekret Optatam totius i Deklaraciju Gravissimum educationis.

136 Usp. II. Vatikanski, Dogm. konst. Lumen gentium, IV, 37: AAS 57 (1965) 42-43.

137 Usp. PIO XII., Radioporuca prigodom »Dana obitelji«, 23. ožujka 1952.: AAS 44 (1952) 273; IVAN XXIII., Nagovor ACLI-u, 1. svibnja 1959.: AAS 51 (1959) 358.

138 Usp. PIO XI., Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 190 sl.; PIO XII., Radioporuca prigodom »Dana obitelji«, 23. ožujka 1952.: AAS 44 (1952) 276 sl.; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 450; II. Vatikanski, Dekret Inter mirifica, I, 6: AAS 56 (1964) 147.

139 Usp. Mt 16,26; Lk 16,1-31; Kol 3,17.

140 Usp. LEON XIII., Enc. Libertas praestantissimum, od 22. lipnja 1888.: ASS 20 (1887-1888) 597 sl.; PIO XI., Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 191 sl.; Isti, Enc. Divini Redemptori: AAS 29 (1937) 65 sl.; PIO XII. Božićna radioporuca, od 24. prosinca 1941.: AAS 34 (1942) 10 sl.; IVAN XXIII. Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 401-464.

141 O problemima poljoprivrede usp. napose IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 341 sl.

142 Usp. LEON XIII., Enc. Rerum novarum, od 15. svibnja 1891.: ASS 23 (1890-1891) 649, 662; PIO XI., Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 200-201; Isti, Enc. Divini Redemptoris: AAS 29 (1937) 92; PIO XII., Božićna radioporuca, od 24. prosinca 1942.: AAS 35 (1943) 20; Isti, Govor od 13. lipnja 1943.: AAS 35 (1943) 172; Isti, Radioporuca španjolskim radnicima, od 11. ožujka 1951.: AAS 43 (1951) 215; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 419.

143 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 408,424,427; ali izraz curatione uzet je iz latinskog teksta enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 199. Za razvoj pitanja usp. PIO XII., Govor od 3. lipnja 1950.: AAS 42 (1950) 485-88; PAVAO VI., Govor, 8. lipnja 1964.: AAS 56 (1964) 574-579.

144 Usp. PIO XII., Enc. Sertum laetitiae: AAS 31 (1939) 642; IVAN XXIII., Govor kardinalima prigodom tajnog konzistorija, 14. prosinca 1959.: AAS 52 (1960) 5-11; Isti, Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 411.

145 Usp. Sv. TOMA, Summa Theologiae II-II, q. 32, a. 5 ad 2; ondje q. 66, a. 2; usp. tumačenje kod LEONA XIII., Enc. Rerum novarum: ASS 23 (1890-1891) 651; usp. također PIO XII., Radioporuca prigodom 50- godišnjice Rerum novarum, 1. lipnja 1941.: AAS 33 (1941) 199; Isti, Božićna radioporuca od 24. prosinca 1954.: AAS 47 (1955) 27.

146 Usp. Sv. BAZILIJE, Homilia in illud dictum Evangelii secundum Lucam »Destruam horrea mea, et maiora aedificabo«, itemque de avaritia, br. 2 (PG 31, 263); LAKTANCIJE, Divinarum Institutionum, knjiga V., De iustitia, pogl. 5 (PL 6, 565 B); Sv. AUGUSTIN, In Ioannis Evangelium, Tract. 50, br. 6 (PL 35, 1760); Isti, In Psalmum CXLVII enarratio, br. 12 (PL 37, 1922); Sv. GRGUR, XL Homiliarum in Evangelia libri duo, knjiga I, hom. 20 (PL 76, 1165); Isti, Regulae pastoralis liber, pars III, cap. 21 (PL 77, 87); Sv. BONAVENTURA, In 111 Sent., d. 33, dub. 1 (izd.

Quaracchi III, 728); Isti In IV Sent, d, 15, p. Ila. 2, q. 1 (n. izd. IV, 371b) q. De superfluo (ms. Assisi, Bibl. commun. 186, ff. 112. a – 113. a); Sv. ALBERT VELIKI, In Ill Sent., d. 33, a. 3, sol. 1 (izd. Borgnet XXVIII, 611); Isti, In IV Sent., d. 15. a. 16 (cit. izd. XXIX, 494~97). Što se tiče određenja suviška u naše vrijeme, usp. IVAN XXIII., Radiotelevizijska poruka od 1. rujna 1962: AAS 54 (1962) 682: »Dovere di ogni uomo, dovere impellente del cristiano e di considerare il superfluo con la misura delle necessita altrui, e di ben vigilare perche l'amministrazione e la distribuzione dei beni creati venga posta a vantaggio di tutti«.

147 Ovdje vrijedi staro načelo: »In extrema necessitate omnia sunt communia, id est communicanda«. S druge strane, što se tiče kriterija, opsega i načina na koji se primjenjuje to načelo izneseno u tekstu; osim priznauh modernih autora, usp. Sv. TOMA, Summa Theologiae II-II, q. 66, a. 7. Jasno je da za pravilnu primjenu toga odlomka treba da se ispune svi uvjeti koji se moralno traže.

148 Usp. GRACIJAN, Decretum, can. 21, dist. LXXXVI (izd. Friedberg I, 302). Taj odlomak se nalazi već u PL 54, 591 A; usp. Antonianum 27 (1952) 349-366.

149 Usp. LEON XIII., Enc. Rerum novarum: ASS 23 (1890-1891) 643646; PIO XI., Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 191; PIO XII., Radioporuka prigodom 50-godišnjice Rerum novarum, od 1. lipnja 1941.: AAS 33 (1941) 199; Isti, Božićna radioporuka od 24. prosinca 1942.: AAS 35 (1943) 17; Isti, Radioporuka na 5. godišnjicu početka rata, 1. rujna 1944.: AAS 36 (1944) 253; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 428-429.

150 Usp. PIO XI, Enc. Quadragesimo anno: AAS 23 (1931) 214; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 429.

151 Usp. PIO XII., Radioporuka prigodom 50-godišnjice Rerum novarum, 1. lipnja 1941.: AAS 33 (1941) 199; IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 430.

152 O pravilnoj upotrebi dobara prema Novom zavjetu, usp. Lk 3,11; 10,30 sl.; 11,41; 1 Petr 5,3; Mk 8,36; 12,29- 31; Jak 5,1-6; 1 Tim 6,8; Ef 4,28; 2 Kor 8,13 sl.; 1 Iv 3,17 sl.

153 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 417.

154 Usp. Ondje.

155 Usp. Rim 13,1-5.

156 Usp. Rim 13,5.

157 Usp. PIO XII., Božićna radioporuka od 24. prosinca 1942.: AAS 35 (1943) 9-24; Isti, Božićna poruka od 24. prosinca 1944.: AAS 37 (1945) I1-17; IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 263, 271, 277, 278.

158 Pio XII., Radioporuka prigodom 50-godišnjice Rerum novarum, 1. lipnja 1941.: AAS 33 (1941) 200; IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 273, 274.

159 Usp. IVAN XXIII., Enc. Mater et Magistra: AAS 53 (1961) 416

160 PIO XI., Govor vođama Sveučilišne katoličke federacije: Discorsi di Pio XI. (izd. Bertetto), sv. I, Torino 1960., 743.

161 Usp. II. VATIKANSKI, Dogm. konst. Lumen gentium, II, 13: AAS 57 (1965) 17.

162 Usp. Lk 2,14.

163 Usp. Ef 2, 16; Kol 1, 20-22.

164 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris, od 11. travnja 1963.: AAS 55 (1963) 291: »Zato je u ovo naše doba, koje se diči atomskom energijom, strano pomisli da bi rat bio ikako podesan dati naknadu za povrijeđena prava«.

165 Usp. PIO XII., Govor učesnicima VIII. kongresa Svjetskog udruženja liječnika od 30. rujna 1954.: AAS 47 (1954) 589; Isti, Božićna radioporuka od 24. prosinca 1954.: (1955) 15 sl.; IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris: AAS 55 (1963) 286-291; PAVAO VI., Govor u Ujedinjenim Nacijama 4. listopada 1965.: AAS 57 (1965) 881- 882.

166 Usp. IVAN XXIII., Enc. Pacem in terris, gdje se govori o razoružanju: AAS 55 (1963) 287.

167 Usp. 2 Kor 6, 2.

168 Usp. Mt 7, 21.